હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

HISTORY OF INDIA.

COMPILED BY

MANEKJI HORMASJI KANGA,

Assistant Master, Nadiad High School.

Fourth Edition.

AHMEDABAD:
Printed at the "Aryodaya" Press.

1891.

Price 8 Annas

Registered under Act XXV of 1867.

૪૮૯૯

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

બનાવનાર

માણેકજી હોરમસજી કાંગા

એસિસ્ટંટ માસ્તર, નડીઆદ હાઈસ્કુલ.

ચોથી આવૃત્તિ.

અમદાવાદ

"આર્યોદય પ્રેસ."

સને ૧૮૯૧.

કિંમત આઠ આના.

(આ પુસ્તક સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા ઍક્ટ પ્રમાણે નોંધાવ્યું છે.)

પ્રસ્તાવના.

આ ઇતિહાસની ત્રીજી આવૃત્તિ થોડા વખતમાં ખપી ગયાથી આ ચોથી આવૃત્તિ સુધારા તથા વધારા સાથે બાહેર પાડી છે.

જે શિક્ષકોએ આ ઇતિહાસ પોતાના તાબાની નિશાળોમાં દાખલ કરી એને પુરતો ઈનસાફ આપ્યો છે તેમનો, તેમજ જે ગૃહસ્થોએ આ ચોપડી માટે સારા વિચાર દર્શાવ્યા છે તેમનો અત્રે ઉપકાર માનુંછું.

મા. હો. કાંગા.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રકરણ ૨ જું.

પ્રકરણ ૩ જું.

પ્રકરણ ૪ થું.

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રકરણ ૮ મું.

પ્રકરણ ૯ મું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

૪૭૯૯

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧ લું.

બાબ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનની સીમાઃ—હિંદુસ્તાનની પૂર્વે બ્રિટિશ બ્રહ્મદેશ તથા અગ્નિ કોણે બંગાળાનો ઉપસાગર, પશ્ચિમે અફગાનિસ્તાન અને બલુચિસ્તાન, તથા નૈરૃત્યે અરબી સમુદ્ર, દક્ષિણે હિંદી મહાસાગર, અને ઉત્તરે હિમાલય પર્વત છે.

હિંદુસ્તાનમાં જમીન માર્ગે આવવાને માત્ર બે રસ્તા છેઃ—એક બ્રહ્મદેશમાંથી અને બીજો વાયવ્ય કોણ તરફ અફગાનિસ્તાન અને બલુચિસ્તાનમાંથી ખૈબર ઘાટ, બોલન ઘાટ, કુરમઘાટ, ને ગ્વાલેરી ઘાટને માર્ગે આવી શકાય છે.

હિંદુસ્તાનનો વિસ્તાર અને વસ્તી.

હિંદુસ્તાનનો વિસ્તાર પંજાબની ઉત્તરેથી તે કન્યાકુમારી સુધી ૧૮૦૦ મૈલ કરતાં વધારે, અને તેની પહોળાઇ આશરે ૧,૫૦૦ મૈલની છે. એની વસ્તી આશરે સાડી પચીસ કરોડની ગણાયછે અને તે નીચે પ્રમાણેની છેઃ—

બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન—	૧૯,૫૦,૦૦,૦૦૦
ખંડિયાં રાજ્યો—	૫,૫૪,૦૦,૦૦૦
પોર્ટુગીઝનાં સંસ્થાનો—	૪,૦૦,૦૦૦
ફ્રેન્ચ સંસ્થાનો—	૨,૭૦,૦૦૦

આખા હિંદુસ્તાનના ⅔ બે તૃત્યાંશ ભાગપર બ્રિટિશ અમલ ચાલે છે અને બાકીના ⅓ એક તૃત્યાંશ ભાગપર દેશી રાજાઓ અને બીજા રાજકરેછે.

બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના ૧૨ ભાગ.

બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના ૧૨ ભાગ કે પ્રાંત કર્યા છેઃ—૧ લો મુંબઈ અને ૨ જો મદ્રાસ જે ઉપર એક્કેકો ગવર્નર અમલ ચલાવે છે; ૩ જો બંગાળા, ૪ થો પંજાબ, અને ૫ મો વાયવ્ય પ્રાંતો જે ઉપર એક્કેકો લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર અમલ ચલાવે છે; ૬ ઠો અયોધ્યા; ૭ મો મધ્યપ્રાંત, ૮ મો બ્રિટિશ બ્રહ્મદેશ, ૯ મો આસામ, ૧૦ મો વરાડ, ૧૧ મો અજમેર, અને ૧૨ મો કુર્ગ એ દરેક ઉપર એક્કેકો કમિશનર અમલ ચલાવેછે. આ સર્વ અમલદારો વાઈસરોયના હાથ નીચે રહી તેના કહ્યાસર અમલ ચલાવે છે.

હિંદુસ્તાનના ત્રણ કુદરતી ભાગો અથવા પ્રદેશ થયલા છે. ૧લો હિમાલયનો, ૨ જો નદીનો, અને ૩ જો દક્ષિણનો પ્રદેશ. હિમાલયનો પ્રદેશ—આ પ્રદેશમાં હિમાલય પર્વત તથા શિવાલિક પહાડ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લંબાયલા છે. એમાંથી સિંધુ, સતલજ, બ્રહ્મપુત્રા, ગંગા, તથા જમના નદીઓ નીકળેછે, અને એમાં જવ, બાજરી, કોયલા, ચાહ તથા ઇમારતી લાકડાં થાય છે. ૨જો નદીનો પ્રદેશઃ—આ હિમાલયની દક્ષિણનાં મોટાં મેદાનમાં વહેનારી નદીઓનો પ્રદેશ છે, અને તે બંગાળાના અખાતથી તે અરબી સમુદ્ર સુધી લંબાયલો છે. એમાં બંગાળા, આસામ, અયોધ્યા. વાયવ્યપ્રાંતો, પંજાબ, સિંધ, રજપુતસ્તાન વિગેરે રાજ્યો આવેલાં છે. આ પ્રદેશમાં ડાંગર, બાજરી, ચોખા, રૂ, તંબાકુ, ચાહ. અફીણ, ગળી, નાળીએરી વિગેરે પાકે છે. ૩ જો દક્ષિણનો પ્રદેશ—આ હિંદુસ્તાનની દક્ષિણનો ત્રિકોણ ભાગછે. એમાં મધ્યપ્રાંત, મદ્રાસ, મુંબઇ, વરાડ, મ્હેસૂર, નિઝામનું રાજ્ય વિગેરે છે, અને નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી, કૃષ્ણા અને કાવેરી નદીઓ વહે છે. પહેલી બે નદીઓ ખંભાતના અખાતને અને છેલ્લી ત્રણ બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. આ પ્રદેશમાં ઘઉં, રૂ, સોનું, ત્રાંબુ, લોઢું, બાજરી, ચોખા, તંબાકુ વિગેરે થાય છે.

હિંદુસ્તાનના ત્રણ પ્રદેશ તથા તેમની પેદાશ.

પ્રકરણ ૨ જું.

બાબ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનના મૂળ વતનીઓ અનાર્ય કહેવાય છે. તેમને અક્ષર જ્ઞાન નહોવાથી તેઓએ કાંઇ લેખ કે હકીકત કોતરી કે લખી રાખી નથી. તેઓ મડદાંને દાટતા ને કોઈવાર તે ઉપર પથરા ઉભા કરતા. તેઓ શિકાર કરતા અને દૈત્યને પૂજતા. તેમને આર્ય લોક દસ્યુ એટલે દાસ, યજ્ઞમાં ભંગ કરનારા, દેવ વગરના, કદરૂપા, અને રાક્ષસ એવાં નામથી ઓળખતા. આ અનાર્ય જાતમાંની કેટલીક નિમકહલાલ, પ્રમાણિક અને બહાદૂર છે અને તેઓ બ્રિટિશ ફોજમાં સારા સિપાઇઓ ગણાય છે. એમની સાત મુખ્ય જાતો છેઃ—

અનાર્ય લોક.

૧ લી—એન્ડામાન બેટના રહેવાશી.—આ લોક માત્ર ૫૦ વરસ પહેલાં લૂગડાં વગર ફરતા, માંસનો અહાર કરતા, ખુશાલીની વખતે શરીરે રાતી અને શોકની વખતે કાળી માટી ચોપડતા, અને બચ્ચાંના જન્મ્યા આગમજથી તેમનાં નામ આપતા તેથી તે નામ સામાન્ય જાતીમાં પડતાં.

૨ જી—મદ્રાસના ડુંગરી લોક—એમની ૪ મુખ્ય જાત છેઃ—૧ લી

લાંબા વાળવાળી, ક્રૂર દેખાવની, નાના પ્રાણીનો ભક્ષ કરનારી ને દૈત્યપૂજક પુલિયર જાત. ૨ જી ઘાસની ઝુંપડી કે કોતરમાં રહેનારી મુન્દવેર જાત. ૩ જી ઠીંગણી, જાડા હોઠવાળી નેર જાત, જેમનામાં સ્ત્રીને બહુ પતિ કરવાનો જંગલી રિવાજ છે અને જેઓ પોતાનાં છોકરાંને વારસો આપતા નથી પણ બેનનાં છોકરાંને આપેછે. ૪ થી જાડા હોઠવાળી, ઠીંગણી શિકાર કરી ગુજરાન કરનારી કદર જાત છે.

૩ જી—મધ્ય ભાગના અનાર્ય લોક—આ લોકમાં બે મુખ્ય જાતો છે—ગોંડ, અને મારી; ગોંડ જરા સુધરેલી અને બળવાન જાત છે અને જબરાં કામઠાં અને તીર શિકાર માટે વાપરે છે. મારી જરા શરમાળ જાત છે ને ઘાસનાં ઝુંપડાં કરી રહેછે.

અનાર્યની ૭ જાતો.

૪ થી—પાંદડાં પહેરનારી ઓરિસ્સાની જાત—આ એક ગરીબ જાત છે. માત્ર ૨૫ વરસ પહેલાં એમનાં બૈરાં નવસ્ત્ર ફરતાં અને કેડે મણકાની માળા બાંધી આગળ પાછળ પાંદડાંનો ઝૂમખો રાખતાં-

૫ મી હિમાલયની ડુંગરી જાતો—આ એક કાળા રંગની વિકાળ જાત છે. પેહેલાં એ લૂટફાટ કરી પોતાનો ગુજારો કરતી.

૬ ઠ્ઠી—સંતાલ જાત—આ જાત જરા સુધરેલી છે અને બંગાળાના ડુંગરી મુલકમાં રહેછે. એ ખેતી કરી પોતાનો ગુજારો ચલાવે છે, અને ૧૫ કે ૧૭ વરસની વયે પરણેછે. એમનામાં સ્ત્રીઓનું માન ઘણું હોય છે અને પોતાની બાયડીની ગરજી શિવાય એમનાથી બીજી બાયડી પરણાતી નથી.

૭ મી—કોંધ એટલે પર્વતવાસી જાત—આ જાત ઓરિસ્સાના ડુંગરી મુલકમાં રહેછે અને ખેતી કરી પોતાનો ગુજારો કરેછે. તેઓ ખૂનનો બદલો ખૂનથીજ લેતા, પણ જો મારનાર તે મરનારના વારસને અનાજ ઢોર વિગેરે આપતા તો તેઓ શાંત થતા ને ફરી વેર વાળતા નહીં. તેઓ પૈસા આપી લગ્ન કરતા અને મોટી કન્યા પસંદ કરતા. તેઓમાં સ્ત્રીનો મિલકત ઉપર કાંઇ દાવો રહેતો નથી. બાયડી જીવતી હોય ત્યાં સુધી બીજી પરણતા નથી. તેઓ ભૂદેવને માનેછે અને આગળ તેને માણસનો ભોગ આપતા.

બાબ ૨ જો.

આર્ય લોક

આર્યલોક પ્રથમ મધ્ય એશિઆમાં રહેતા. તેઓ અનાર્ય લોક કરતાં ઘણા સુધરેલા હતા, લોઢાનાં હથિયાર વાપરતા અને ખેતી કરી તેમજ ઢોર પાળી પોતાનું ગુજરાન કરતા. તેમનામાંના કેટલાક પાછળથી પશ્ચિમ ભણી અને કેટલાક પૂર્વ ભણી જઇ વસ્યા. પશ્ચિમ ભણી જઇ વસનારાઓએ ઇરાન, અને પછી આગળ વધી ગ્રીસ, રો-

મ, અને ત્યાંથી વળી પોર્ટુગલ અને ઇંગ્લાન્ડ સુધી જઇ જુદાંજુદાં રાજ્ય સ્થાપ્યાં. પૂર્વ ભણી જઇ વસનારાઓ હિમાલયના ઘાટો ઓળંગી હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા અને ત્યાંના મૂળ વતનીઓને હાંકી કાઢી ધીમે ધીમે દક્ષિણ તરફ વધતા ગયા. તેમનામાં ઘણી જાતો નહોતી; તેઓ સ્ત્રીઓને માન આપતા, સંપથી રહેતા, મડદાંને બાળતા, ખેતી કરતા, અને અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, વાયુ વિગેરેની શક્તિને દેવ ગણી પૂજતા.

વેદ શાસ્ત્ર. રૂગવેદ, શામવેદ, યજુરવેદ અને અથર્વવેદ એવા તેમના ચાર વેદ છે, એમાં રૂગવેદ આર્ય લોકનો પ્રથમ ધર્મ ગ્રંથ છે; બાકીના ત્રણ રૂગવેદને આધારે જેમ જેમ જરૂર પડતી ગઈ તેમ તેમ રચાયા.

બ્રાહ્મણો. આગળ જતાં તેમાં બ્રાહ્મણ જાતી ઉત્પન્ન થઇ તેમણે મુખ્ય ત્રણ દેવ કલપ્યા, તેમાં ૧ લો બ્રહ્મા એ સરજાવનાર, ૨ જો વિષ્ણુ એ પાળનાર, અને ૩ જો શિવ એ મારનાર તથા ફરીને ઉત્પન્ન કરનાર; વિષ્ણું અને શિવનાં જુદાં જુદાં રૂપ એ હિંદના હાલના દેવોછે.

જ્ઞાત. આર્ય લોક પંજાબમાં આવી વસ્યા પછી તેમના કામ પ્રમાણે તેમના ચાર વર્ગ પડયા. ૧લો બ્રાહ્મણ જેમણે વેદ પાઠે કર્યા અને અગ્નિ વિગેરે ક્રિયાનું કામ માથે લીધું; ૨ જો ક્ષત્રી—જેમણે અનાર્ય લોકને જીતી આર્યનું રક્ષણ કર્યું: ૩ જો વૈસ્ય—જે માત્ર ખેતી કરનારા હતા, અને ૪ થો શુદ્ર—તે જીતાયલા અનાર્ય લોક—જેમનું ગુલામગીરી કરવાનું કામ હતું. આ ચાર જ્ઞાતમાં બ્રાહ્મણોએ પોતાની સત્તા સ્થાપી; એમણે બીજાઓ માટે તત્વજ્ઞાન, જ્યોતિષ શાસ્ત્ર અને સંગીત શાસ્ત્ર બનાવ્યાં અને એમ સમજાવ્યું કે બ્રાહ્મણ બ્રહ્માના મૂખમાંથી, ક્ષત્રી બાહુમાંથી, વૈસ્ય પેટમાંથી અથવા ઞાંગમાંથી, અને શુદ્ર ચરણમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે માટે અમો સૌથી ઉત્તમ છીએ. એમની સત્તા અદ્યાપી સુધી કાયમ રહી છે અને એમને બીજા વર્ગો માન આપેછે. જનોઈ દીધા પછી તેઓ બ્રાહ્મણ ગણાય છે અને તેમના જન્મારાના ચાર આશ્રમ પડેલા છે:—

બ્રાહ્મણોના ચાર આશ્રમ. ૧ લો બ્રહ્મચર્ય—એટલે ધર્મગુરૂ પાસે રહી અભ્યાસ કરવો અને ગુરૂની સેવા કરવી; ૨ જો ગૃહસ્થાશ્રમ—એટલે પરણી છોકરાં ઉછેરવાં અને સંસારી કામો કરવાં; ૩ જો વાનપ્રસ્થ—એટલે વનમાં જઇ ઇશ્વર ભક્તિ કરવી; અને ૪ થો સન્યસ્ત—એટલે સંસારનો કેવળ ત્યાગ કરી જે મળે તે ખાવું અને બ્રહ્મ સાથે ભળી જવાને યત્ન કરવો.

બ્રાહ્મણોના કાયદા પુસ્તકઃ—(૧) ગૃહ્યસુત્ર ઈ. સ પૂ. ૭૮૦ વરસપર, (૨) મનુસ્મૃતિ ઇ. સ. પૂ. ૫૦૦ વરસપર, અને (૩) યાજ્ઞવલ્કયસ્મૃતિ ઇ. સ. પૂ. ૨૦૦ વરસપર બનેલાં જણાય છે. એ દરેક પુસ્તકના ત્રણ ભાગ કરેલા છે. ૧ લો આચારાધ્યાય—એમાં ઘર

બ્રાહ્મણોના કાયદા પુસ્તક.

સંસારી કામો, ૨ જો વ્યવહારાધ્યાય—એમાં ન્યાય પ્રકરણ, અને ૩ જો પ્રાયશ્ચિતાધ્યાય એમાં પાપનું નિવારણ કરવાની ક્રિયાનું વર્ણન છે.

બાબ ૩ જો.

વિરરસ કાવ્યો.

રામાયણ.

વિરરસ કાવ્યો—રામાયણ—જનક રાજાને સીતા નામે એક સુંદર ગુણવાન કુંવરી હતી. તેને લાયકનો ભરથાર શોધવાને તે રાજાએ એક ભારે ધનુષ્ય એટલે કામઠું બનાવી જાહેર કર્યું કે જે કોઇ આ ધનુષ્ય ઉઠાવી લઇ લે તેને સીતા પરણે. આ કામ માટે ઘણાક રાજાઓ આવ્યા હતા પણ કોઇથી તે કામઠું ઉપાડી શકાયું નહીં. આખરે સૂર્યવંશી અયોધ્યાના રાજા દશરથના ચાર કુંવરમાંના વડા કુંવર રામચંદ્રે તે કામઠું ઉઠાવીને તેના કકડા કરી નાંખ્યા, તેથી સીતા તેને પરણી. દશરથ રાજા ઘરડો થવા આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાનું રાજ્ય રામને આપવાની ગોઠવણ કરી, પણ તેની બીજી રાણીને આથી અદેખાઇ આવી અને તેના પૂત્ર ભરતને રાજગાદી અપાવી; આથી રામ, સીતા અને તેના બીજા ભાઇ લક્ષ્મણ જોડે ત્યાંથી જતો રહ્યો. ગોદાવરીને તીરે જ્યારે રામ આવ્યો ત્યારે લંકાના રાજા રાવણની બેન તેને પરણવા આવી, પણ રામે તે કબુલ કર્યું નહીં તેથી રાવણ ગુસ્સે થયો, અને જ્યારે તે બન્ને ભાઇઓ શિકારે ગયા ત્યારે તે સીતાને પકડી લઈ ગયો. સીતાને છોડવવાને અને રાવણને સજા કરવાને રામને હનુમાન, રાવણના ભાઇ વિભિષણ વિગેરે ઘણાક રાજાઓએ મદદ કરી. લડાઈમાં રાવણ તથા તેનો દીકરો ઇંદ્રજીત માર્યા ગયા. રામે વિભિષણને તેના ભાઈની ગાદી આપી અને આખરે રામના ભાઈ ભરતે પોતાની ગાદી રામને સોંપી. આ કાવ્યના કર્તાનું નામ વાલ્મીક હતું.

મહાભારત.

મહાભારત—એમાં કૌરવ પાંડવની લડાઇનું વર્ણન છેઃ—ચંદ્રવંશના રાજા પાંડુ અને ધૃતરાષ્ટ્ર બે ભાઇઓ હતા; ધૃતરાષ્ટ્ર આંધળો હતો અને તેને ૧૦૦ દીકરા હતા, જેમાંનો વડો દુર્યોધન હતો. પાંડુને યુધિષ્ટિર, અર્જુન, ભીમ, સહદેવ અને નિકુળ નામના પાંચ પુત્ર હતા. પાંડુ રાજાના મરણ પછી ધૃતરાષ્ટ્રે તેના પાંચે છોકરાને ઉછેર્યા અને યુધિષ્ટિરને ઉમરે પોહોંચતાં તેના બાપનું આખું રાજ્ય તેને સ્વાધીન કર્યું; આથી કૌરવ નાખુશ થયા અને તેમની સામે ઇ૦ સ૦ પૂ. ૫૦૦૦ માં પાણીપતના મેદાનમાં લડાઇ કરી જેમાં પાંડવના યુધિષ્ટિરનો જય થયો; પણ લડાઇમાં તેમના ઘણાક મિત્રો અને મદદગારો માર્યા ગયા તેથી ખેદ પામી અભિમન્યુના કુંવર પરિક્ષતને રાજપાટ સઘળું સોંપી તેઓ હિમાલય પર્વત

પર ગયા અને પર લોક પામ્યા; આ કાવ્ય રચનારનું નામ વ્યાસમુની હતું.

શ્રૃંગારરસનાટક—શકુંતલા-એટલે ખોવાયલી વીંટીને નાટક રચનાર કાળીદાસ હતો. આ મહા કવી ઉજ્જનના રાજા વિક્રમાદિત્યના દરબારમાં થઇ ગયો. આ નાટકમાં હસ્તિનાપુરના દુશ્યંત રાજા અને એક બ્રાહ્મણની કન્યા શકુંતલાના એકાંતમાં લગ્ન થયાં તે તથા શકુંતલાને તેના માબાપે કાઢી મૂકી, તેને વનમાં પુત્ર થયો, તે પુત્ર જેનું નામ ભરત આપ્યું હતું (જે ઉપરથી ભરતખંડ નામ પડયું છે), તે પુત્ર સાથે તે રાજા પાસે ગઇ, અને રાજાએ તેને આપેલી વીંટી જે પેહેલાં ખોવાઇ ગઈ હતી તેથી ઓળખી, એ સઘળાનું બ્યાન કરેલું છે.

આ વિરરસ કાવ્યો તથા નાટક પછી બીજાં ઘણાંક કાવ્યો અને નાટકો રચાયાં જેમાંનાં મુખ્ય કાદમ્બરી, માઘકાવ્ય, કુંમારસંભવ, રઘુવંશ વિગેરે છે.

બાબ ૪ થો.

બૌધ ધર્મ—આ ધર્મનો ઉદય ઇ. સ. ૬૦૦ વરસ પહેલાં થયો. આ ધર્મને સ્થાપનાર કપીલવસ્તુનો રાજા સુદ્ધાદનનો પુત્ર ગૌતમ બૌધ હતો, જે ઉપરથી આ ધર્મનું નામ બૌધ ધર્મ પડયું છે. એ ઇ. સ. પૂ. ૬૨૩ માં જનમ્યો હતો અને એનું રાજ્ય કાશીની ઉત્તરે ૧૦૦ મૈલ પર હતું.

આ રાજા સ્વયંવરમાં એક કન્યા પરણ્યો અને એની સ્ત્રીને એક પુત્ર સાંપડયા પછી ત્રીસ વર્ષની ઉમરે પોતાનું સઘળું રાજપાટ છોડી દઇ તેણે જંગલમાં જઈ વાસો કરી તપ કરવા માંડયું. જ્યારે તેને લાગ્યું કે એમ દુઃખ વેઠવાથી મુક્તિ થવાની નથી ત્યારે તેણે લોકમાં બોધ કર્યો. તેનો બોધ એ હતો કે બધાને મોક્ષ સરખો છે, જેવું કરીશું તેવું પામીશું, અને આ ભવમાં સુખ કે દુઃખ જે પડેછે તે પાછલા ભવનું પરિણામ છે. આ પ્રમાણે બોધ કર્યા પછી તે ઇ. સ. પૂ. ૫૪૩માં પોતાની ૮૦ વરસની વયે મરણ પામ્યો. આ ધર્મને આશરો આપનાર ચંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર અશોક (ઇ. સ. પૂ. ૨૫૬), કનિષ્ક (ઇ. સ. પૂ. ૪૦) વિગેરે રાજાઓ હતા. એમણે ઠેકાણે ઠેકાણે વાવ, કૂવા, ધર્મશાળા, પાંજરાપોળ બનાવ્યાં. આ ધર્મ છેક સિલોન (લંકા), નેપાળ, ટિબેટ, ચીન, સ્યામ, બ્રહ્મદેશ, અને જાપાન સુધી ફેલાયો અને જો કે પાછળથી બ્રાહ્મણ લોકોએ તેમના ઉપર હુમલા કરી તેમને નસાડયા તોપણ હાલ તેમની વસ્તી પચાસ કરોડ ઉપરની ધારવામાં આવેછે. આ પછી જૈનધર્મ ઉત્પન્ન થયો. એ બૌધ ધર્મની એક મોટી શાખા છે. એ ધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યા લગભગ પાંચ લાખ માણસની છે; તેમની મોટી વસ્તી ગુજરાત અને કર્ણાટકમાં છે. તેમનામાં થઈ ગએલા "તિર્થંકરો"ને તેઓ માનેછે અને જીવની હિંસા કરતા નથી.

બાબ ૫ મો.

શંકરાચાર્ય, રામાનુજ, કબીર; ચૈતન્ય અને વલ્લભસ્વામી વિશે ટુંક હકીકતઃ—

શંકરાચાર્ય. શંકરાચાર્ય (ઇ૦ સ૦ ૯ મા સૈકામાં) બહારના કુમારીલ ભટનો શિષ્ય હતો, એ મલબારમાં જનમ્યો હતો. એણે હિંદમાં શિવ ધર્મ સ્થાપન કર્યો, બૌધ ધર્મનો ઉચ્છેદ કર્યો અને ૩૨ વરસની વયે કેદારનાથમાં દેહ છોડયો.

રામાનુજ. રામાનુજ ઇ૦ સ૦ ૧૧૫૦ માં ચોલા રાજ્યમાં થઇ ગયો. આ વખતે ત્યાં શિવ ધર્મ ચાલતો હતો. ત્યાં વૈષ્ણવ ધર્મ ફેલાવવામાં નિષ્ફળ થયાથી મ્હેસૂરમાં જઈ રહ્યો. જ્યાંના રાજા તથા પ્રજાએ એ ધર્મ કબુલ કર્યો;

કબીર. કબીર એ રામાનંદ આચાર્યનો શિષ્ય હતો. એણે પોતાનો ધર્મ બંગાળામાં ફેલાવ્યો. એના વખતમાં હિંદમાં મુસલમાનોનું આવવું થયું. એણે હિંદુ અને મુસલમાન એ બન્નેને રૂચે એવો બોધ કર્યો.

ચૈતન્ય. ચૈતન્યનો જન્મ બંગાળામાં નદીઆ ગામમાં ઇ૦ સ૦ ૧૪૮૫ માં થયો હતો. એણે ઓરિસ્સામાં પોતાનો ધર્મ બહુ ફેલાવ્યો અને હાલ એ વિષ્ણુ તરીકે પુંજાય છે.

વલ્લભ સ્વામી. વલ્લભ સ્વામીએ ઇ૦ સ૦ ૧૫૨૦ માં ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પોતાનો ધર્મ ફેલાવ્યો. કૃષ્ણ ભકિત એ એનો ધર્મ હતો. એ ધર્મ પાલનારા ઘણા શાહુકાર તથા વેપારી છે.

—o—

પ્રકરણ ૩ જું.

બાબ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનનો થોડો ભાગ સમશીતોષ્ણમાં, અને થોડો ભાગ ઉષ્ણકટિબંધમાં આવેલો છે તેથી તે ઘણોજ રસાળ છે; અને આજ કારણને માટે તેની આસપાંસના તેમજ દૂર દેશના રાજાઓએ ઘણા અસલના વખતથી આ દેશ પર ચઢાઇઓ કરી હતી.

અસલના હિંદુ રાજ્ય કરતા કુટુંબો તથા તેમના મૂલકો.

૧ લું—હસ્તિનાપુર—જે દિલ્હીથી આશરે ૬૦ મૈલ દૂર આવવામાં

આવેછે, ત્યાં પાંડવ રાજ્ય કરતા હતા. તેમની સાથે કૌરવ કુટુંબે કોઈ જગ્યાના વાંધાને લીધે આશરે ઈ. સ. પૂ. ૫૦૦૦ વરસપર પાણીપતના મેદાનમાં લડાઇ ચલાવી હતી. પાંડવના વંશે પછી દિલ્હીમાં રાજ કર્યું હતું, એવું ધારવામાં આવે છે.

કૌરવ તથા પાંડવ. પાણીપતની લઢાઇ ઇ.સ. પૂ. ૫૦૦૦

૨ જું—મગધ (હાલ જેને બહાર પ્રાંત કહીએ છીએ) ત્યાં ચંદ્રગુપ્તના પૂર્વજો રાજ્ય કરી ગયા. આ વંશના રાજ્યમાં બૌધ ધર્મનો ફેલાવો થયો.

મગધ પ્રાંત.

૩ જું—ગુજરાતમાં કૃષ્ણે રાજ્ય ચલાવ્યું, જે પાંડવનો મિત્ર અને મદદગાર હતો.

૪ થું—માળવામાં ઉજ્જણનો રાજા વિક્રમાદિત્ય ઇ. સ. પૂ. ૫૭ માં રાજ્ય કરી ગયો. એના વખતથી હિંદુ સંવત ગણાય છે. આ પછી ઘણાક બીજા રાજા થઈ ગયા જેમાં ભોજ પ્રખ્યાત છે. આ આખો પ્રાંત ઇ. સ. ૧૨૩૧ માં મુસલમાનોએ જીતી લીધો. આ પછી ઈ. સ. ૭૭ માં પૈઠણ નગરનો હિંદુ રાજા શાલિવાહન શક લોકની સામો થયો, અને બ્રાહ્મણોને બૌદ્ધના જૂલમથી છોડવ્યા, માટે તેઓએ તેનો શક ચલાવ્યો.

વિક્રમાદિત્ય ઈ. સ. પૂ૰ ૫૭.

૫ મું—અયોધ્યામાં ચંદ્ર તથા સૂર્ય વંશના રાજાઓ રાજ્ય કરી ગયા. પેહેલા વંશને ક્ષત્રિની, અને બીજાને બ્રાહ્મણોની મદદ હતી.

૬ ઠું—મુંબઈની વાયવ્યકોણ તરફ શાહકુળના રાજા રાજ્ય કરી ગયા, ઈ. સ. ૬૦-૨૩૫.

વલ્લભીરાજા.

૭ મું-કચ્છ અને તેની આસપાસની જગ્યામાં વલ્લભી રાજાઓએ રાજ્ય કર્યું.

૮ મું—કાંચીપુરમ (હાલ કંજીવરમ) અને તેની આસપાસની જગ્યા પર ચોળ વંશના રાજાઓ રાજ્ય કરી ગયા.

૯ મું—બંગાળામાં પાળા વંશે રાજ્ય કર્યું.

૧૦ મું-મદુરામાં પાંઘ વંશે રાજ્ય કર્યું.

૧૧ મું—કલ્યાણમાં ચાલુક્ય અને પછી કાળાભુરિયા વંશના રાજાઓ રાજ્ય કરી ગયા.

૧૨ મું—તૈલંગણની રાજ્યધાની વરંગૂળમાં અંધ્ર વંશે રાજ્ય કર્યું.

ચેરા વંશ.

૧૩ મું—મલબાર અને ત્રાવણકોરમાં ચેરા વંશે રાજ્ય કર્યું.

આ શિવાય બીજાં લગભગ ૧૦૦ હિંદુ રાજ્યો હતાં, જેને વિશે આપણે ચોકસ કહી શકતા નથી.

બાબ ૨ જો.

મુસલમાની રાજ્ય પેહેલાં પરદેશી હુમલા.

સેમિરેમિસ ઇ. સ. પૂ. ૨૦૦૦. સિસોસ્ત્રિસ ઇ. સ. પૂ. ૧૩૦૮. એવું ધારવામાં આવે છે કે ઈ. સ. પૂ. સુમારે ૨૦૦૦ વરસ ઉપર એસિરિયાની રાણી સેમિરેમિસે અને ઇ. સ. પૂ. ૧૩૦૮ માં મિસર દેશના રાજા સિસોસ્ત્રિસે હિંદુસ્તાનપર ચ-ઢાઇ કરી હતી; પણ તેઓએ કોઇપણ જગ્યાપર સત્તા ચલાવી હોય એવું જણાતું નથી.

દારાની ચ-ઢાઇ ઇ. સ. પૂ. ૫૧૮. ત્રીજી માનવા જોગ ચઢાઈ પારસી રાજા દારા (ડરાયસ) એ ઇ. સ. પૂ. ૫૧૮ માં કરી. તેણે સિંધુ નદીના કાંઠા ઉપરનો દેશ જીતી લેઈ ત્યાં અમલ ચલાવવાને એક હાકેમ નિમ્યો. દારા રાજા હિંદુસ્તાનમાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય અને સોનું લઇ ગયો.

મહાન સિ-કંદરની ચ-ઢાઇ ઇ. સ. પૂ. ૩૨૭. ચોથી સ્વારી ગ્રીસ દેશના રાજા મહાન સિકંદરે ઈ. સ. પૂ. ૩૨૭ માં કરી એની સામે પંજાબનો પોરસ રાજા થયો, પ-ણ તે જેલમ નદીને કાંઠે હારી ગયો અને તેનો કુંવર માર્યો ગયો. સિકંદર ઈ. સ. પૂ. ૩૨૩ માં મરણ પામ્યો, ત્યારે તેના ઓહોળા રાજ્યના ભાગ થયા, જેમાં તેના લશ્કરના સરદાર સેલ્યુકસને હિસ્સે બાકટ્રિયા અને હિંદુસ્તાન આવ્યાં.

સેલ્યુકસ ઇ. સ. પૂ. ૩૧૨. સેલ્યુકસ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો ત્યારે મગધનો રાજા ચંદ્ર-ગુપ્ત તેના સામે થયો (ઇ. સ. પૂ. ૩૧૨), પણ થોડા વખતમાં એ બન્ને રાજાઓ વચ્ચે સંધિ થઇ, અને સેલ્યુકસે પોતાની

અન્ટિઓકસ. દીકરી ચંદ્રગુપ્ત સાથે પરણાવી. આ પછી ગ્રીક લોકો પોતાની સત્તા વધારી શક્યા નહીં. સેલ્યુકસના પૌત્ર અન્ટિઓકસે પણ ચંદ્રગુપ્તના પૌત્ર અશોક જોડે સંધિ કરી. આ અશોક રાજા બૌધ ધર્મનો બહુ ફેલાવો કરી ઇ. સ. પૂ. ૨૨૬ માં મરણ પામ્યો. પછી રફતે રફતે જે થોડી જગા ગ્રીક લોકના હાથમાં હતી તે સઘળી તેઓ ખોઈ બેઠા. આ પછી સીથિઅન લોકે ઈ. સ. પૂ. ૧૦૦ થી ઘણાક વરસો સુધી હિંદુસ્તાન-પર હુમલા કર્યા. આ સીથિઅન અથવા શક લોકને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢનાર ઉજ્જનનો રાજા વિક્રમાદિત્ય અને શાલીવાહન હતા. શાલીવાહને શક લોકને હાંકી કાઢયા અને બ્રાહ્મણોને બૌધના જુલમથી છોડવ્યા માટે લો-કોએ એનો શક ચલાવ્યો. આ શક નર્મદાથી દક્ષિણ સુધીમાં ચાલે છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

બાબ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનપર મુસલમાન રાજાઓના હુમલા તથા તેમની કારકીર્દિ.

હજરત મહમદ ઈ. સ. ૫૭૦ માં મક્કામાં જન્મ્યો હતો, અને એ મુસલમાન ધર્મનો સ્થાપનાર હતો. એણે પોતાનો ધર્મ આખા અર્બસ્તાનમાં ફેલાવ્યો, અને ઇ. સ. ૬૩૨ માં એના મરણ પછી એના ખલીફાઓએ એ ધર્મ સિરિયા, મિસર, ઇરાન, તુર્કસ્તાન અને અફગાનિસ્તાનમાં પ્રસાર કર્યો.

ઓસમાને કાફલો મોકલ્યો ૬૪૭.

મહમદના મરણ પછી ૧૫ વરસે ઓસમાન નામના એક અરબે થાણા અને મુંબઇના કિનારા ઉપર એક દરિઆઇ કાફલો લૂટ મેળવવા માટે મોકલ્યો, પરંતુ તેમાં તેનું કાંઇ વળ્યું નહીં.

મહમદ કાસિમે સિંધ પર ચઢાઇ કરી ઇ.સ.૭૧૨.

ઇ. સ. ૬૬૪ માં અરબ લોકો કાબુલ સુધી વધ્યા, અને ઇ. સ. ૭૧૨ માં બસરાના હાકેમના ભત્રિજા મહમદ કાસિમે સિંધપર ચઢાઇ કીધી. આ વખતે સિંધમાં દાહીર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો, અને તેની રાજ્યધાનીનું નામ દેવલનગર જેને હાલ કરાંચી કહેછે તે હતું. એ રાજાને કાસિમે હરાવી આખો સિંધ પ્રાંત જીતી લીધો, અને ત્યાંની વસ્તીનો નાશ કર્યો. દાહીર પણ લડતાં માર્યો ગયો. કાસિમની આ ફતેહ થયા છતાં તેની સત્તા નામનીજ રહી, અને થોડા વખતમાં તે જગ્યા રજપૂત લોકોએ પાછી જીતી લીધી. હિંદુસ્તાનમાં જે મુસલમાન વંશે રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો, અથવા જીતો મેળવીને પોતાની ખરી રાજ્યસત્તા સ્થાપી, તે ગિઝની વંશ હતો.

ગિઝની વંશની સ્થાપના.

ઇ. સનની નવમી સદીમાં સેમેનીસ નામે ઓળખાતો તાતાર વંશ ખોરાસાનમાં રાજ્ય કરતો હતો, અને તેનું પાયતખ્ત બોખારા હતું. આ વંશના પાંચમા રાજા અબદુલ મલિકનો અલપ્તગીન નામે એક તુર્કી

અલપ્તગીન ૯૭૬.

ગુલામ હતો, જે પાછળથી ખોરાસાનનો હાકેમ થયો; પણ રાજાનો કાળ થયાથી એ ગિઝનીમાં નહાસી ગયો, જ્યાં તે ઈ. સ. ૯૭૬ માં સ્વતંત્રપણે રાજ કરવા લાગ્યો. એની પછી એનો ગુલામ તેમજ જમાઇ સબક્તગીન ગિઝનીના રાજ્યનો ધણી થયો. એણે બલુચિસ્તાન, તુર્કસ્તાન વગેરે મૂલકો જીતી પોતાનું રાજ્ય વધાર્યું. આથી લાહોરના રાજા જયપાળે એની ઉપર પેશાવર આગળ ઇ. સ. ૯૭૭ માં હુમ-

પેશાવર આગળ લડાઈ ૯૭૭.

લો કર્યો, પણ ત્યાંથી હાર ખાઇ તેને પાછું ફરવું પડ્યું. સબક્તગીન હવે જયપાળ ઉપર વેર લેવાને પંજાબ ઉપર ચઢી આવ્યો. જયપાળની મદદે દિલ્હી, કનોજ, કલિંજર અને અજમેરના રાજાઓ આવ્યા હતા, પરંતુ તેમનો પરાભવ થયો. સબક્તગીને સિંધુ નદી આગળની કેટલીક જગ્યા જીતી લીધી, અને પુષ્કળ લૂટ મેળવી પાછો ગયો. સબક્તગીન તેની ૫૬ વરસની વયે ઇ. સ. ૯૯૭ માં મરણ પામ્યો, અને એની પાછળ એનો છોકરો મહમદ પોતાની ૩૦ વરસની વયે ગાદીએ બેઠો.

બાબ ૨ જો.

ગિઝની વંશ ૯૭૬–૧૧૮૬.

મહમદ ગિઝનવી ૯૯૭-૧૦૩૦.

મહમદ ગિઝનવી ૯૯૭–૧૦૩૦—મહમદ પોતાના બાપની સાથે જયપાળ અને તેના મળતીઆઓ સામો ઘણી બાહાદુરીથી લડ્યો હતો. એના બાપના મરણ પછી એણે "સુલતાન" પદ ધારણ કર્યું. લૂટ મેળવવાના તથા પોતાનો ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં ફેલાવવાના વિચારથી એણે આ દેશપર ૧૨ સ્વારીઓ કરી. એ સ્વારીઓમાં એણે પુષ્કળ દોલત મેળવી, લાખોના જાન લીધા, અને લાખોને મુસલમાન કરી ગુલામ તરીકે વેચ્યા. એને ઇતિહાસ કર્તાઓ "આઇકાનો કલાસ્ત" એટલે મુર્તી તોડનારના નામથી ઓળખે છે.

પેહેલી સ્વારી ૧૦૦૧ જયપાળ ઉપર.

પેહેલી સ્વારી ૧૦૦૧ માં—એણે લાહોરના રાજા જયપાળ ઉપર કરી અને તેને પેશાવર આગળ હરાવી પકડ્યો. જયપાળે તેને ખંડણી આપવા કબુલ કરી ત્યારે તેને છોડ્યો. જયપાળ આગલી તેમજ આ હારથી જે અપમાન પામ્યો હતો તે ન સહન થવાથી પોતાની ગાદીપર પોતાના છોકરા અનંગપાળને બેસાડી પોતે બળી મૂઓ.

બીજી સ્વારી ૧૦૦૪ ભાટીઆના રાજા પર.

બીજી સ્વારી ૧૦૦૪ માં—એણે મુલતાન પાસે ભાટીઆના રાજા વિજયરાય ઉપર કરી અને તેને હરાવ્યો, કારણ કે એ રાજા ખંડણી અટકાવી બેઠો હતો.

ત્રીજીસ્વારી ૧૦૦૫ અબદુલ ફાતલોદી પર.

ત્રીજી સ્વારી ૧૦૦૫ માં—આ સ્વારી એણે મુલતાનના સરદાર અબદુલ ફાતલોદી સામે કરી તેને હરાવ્યો.

ચોથી સ્વારી ૧૦૦૮ અનંગપાળપર.

ચોથી સ્વારી ૧૦૦૮ માં—આ ચઢાઈ મહમદે લાહોરના રાજા જયપાળના છોકરા અનંગપાળ સામે કરી. એ રાજા દિલ્હી, કલિંજર, કનોજ અને બીજા રજપૂત રાજાઓ સાથે મળી જઇ સામો લડવા ગયો, પણ વૈહિંદગઢ આગળ હાર્યો. આ પછી મહમદે નગરકોટનું દેહેરૂં લૂટ્યું, જ્યાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય એને મળ્યું.

પાંચમી સ્વારી ૧૦૧૦-મુલતાનપર.

પાંચમી સ્વારી ૧૦૧૦ માં—આ સ્વારીમાં એણે મુલતાન જીતી લીધું, અને ત્યાંના સરદાર અબદુલ ફાતલોદીને કેદ કીધો.

છઠ્ઠી સ્વારી ૧૦૧૧ થાણેશ્વરપર.

છઠ્ઠી સ્વારી ૧૦૧૧ માં—સરસ્વતી અને જમના નદીની વચ્ચે થાણેશ્વરપર કરી અને બે લાખ હિંદુઓને કેદ કરી ગુલામો તરીકે વેચ્યા.

સાતમી તથા આઠમી સ્વારી ૧૦૧૪–૧૦૧૫-કાશ્મીરપર.

સાતમી તથા આઠમી સ્વારી ૧૦૧૪–૧૦૧૫ માં—આ વખતે મહમદ ગિઝનવીએ કાશ્મીર ઉપર ચઢાઇ કરી પણ તેમાં એને સખત હાની થઇ અને માર ખાઇ પાછું જવું પડયું.

નવમી સ્વારી ૧૦૧૯ કનોજપર.

નવમી સ્વારી ૧૦૧૯ માં—આ સ્વારી એણે કનોજ ઉપર કરી. ત્યાંનો રાજા કુંવરરાય એની સામે લડયો નહીં, પણ એને તાબે થઇ દ્રવ્ય આપ્યું, તેથી મહમદે તેને કાંઇ દુ:ખ દીધું નહીં—ત્યાંથી મહમદ મથુરા* ગયો. આ નગરમાં એણે વીશ દિવસ સુધી લૂટ ચલાવી અને ૫૩,૦૦૦ હિંદુઓને ગુલામ કરી બબે રૂપિયે તેમને વેચ્યા.

દસમી તથા અગીઆરમી સ્વારી ૧૦૨૨–૨૩ કલીંજરપર.

દસમી તથા અગીઆરમી સ્વારી ૧૦૨૨–૨૩માં—આ ચઢાઇ એણે કલીંજરના રાજા ઉપર કરી આ વખતે અનંગપાળના છોકરા જયપાળ બીજાએ આ રાજાને મદદ કરી; તેનું પરિણામ એ નિપજ્યું કે મહમદે લાહોર ખાલસા કર્યું, અને ત્યાં રાજ્ય ચલાવવાને એક મુસલમાન સૂબો નિમ્યો. હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાન રાજ્યની સ્થાપના આ વખતથી થએલી ગણાયછે. આગળ જોકે મુસલમાનોએ ચઢાઇ કરી ઘણીક જીતો મેળવી હતી ખરી, તોપણ હિંદુસ્તાનની એકે જગ્યાના તેઓ ધણી થયા ન હોતા.

બારમી સ્વારી ૧૦૨૪-સોમનાથપર.

બારમી સ્વારી ૧૦૨૪ માં—આ વખતે મહમદે પોતાની છેલ્લી ચઢાઇ ગુજરાતમાં સોમનાથપર કરી, અને ત્યાંનું અતિ સુંદર દેહેરૂં લૂટયું. ત્રણ દિવસ સુધી લડાઇ ચાલી, અને જોકે તેનો બચાવ કરવાને ચામુંડનો પાટવીકુંવર વલ્લભસેન, તેનો ભત્રિજો ભીમદેવ, અને બીજા રજપૂત રાજા તથા સરદારો આવ્યા હતા, તોપણ આખરે મહમદ જીત્યો. આ દેહેરૂં લગભગ સો વરસ સુધી ભાંગી હાલતમાં પડી રહ્યું, અને પછી કુમારપાળ, જે ૧૧૬૬ માં મરણ પામ્યો, તેણે પાછું સમરાવ્યું.

મહમદની મરજી ગિઝનીની ગાદી પોતાના પુત્ર મસુદને આપી ગુ-

---

* મથુરા—જમના નદીના કિનારાપર, આગ્રાથી ૩૦ મૈલ દૂર.

જરાતમાં પોતે રાજ કરવાની હતી; પણ લશ્કરના સરદારોના સમજાવ્યાથી તે વિચાર તેણે છોડી દીધો અને ત્યાં કોઇ પાદશાહી કુટુંબના બ્રાહ્મણને સૂબો ઠરાવી ગિઝની જવા નિકળ્યો. અજમેરનો રાજા એક મોટા લશ્કર સહિત રસ્તો રોકી બેઠો છે તે સાંભળીને તેની સામે ન થતાં મહમદે સિંધનો રસ્તો લીધો. લશ્કરને રસ્તો દેખાડનાર જોગીયાનો વેષ ધારણ કરી આવનાર સોમનાથનો કોઇ બ્રાહ્મણ હતો. તેણે મુસલમાનોપર વેર લેવાને તેમને ત્રણ દિવસ અને રાત રણોમાં રખડાવ્યા જેથી તેમનાં હજારો માણસ ખોરાક અને પાણી ન મળવાથી મરણ પામ્યાં. આખરે ઘણી મુશ્કેલીથી મહમદ ગિઝની જઇ પોહોંચ્યો.

મહમદ ઘિજનવી મરણ પામ્યો૧૦૩૦.

મહમદ ગિઝનવી ઇ૦ સ૦ ૧૦૩૦ માં તેની ૬૩ વરસની વયે ગિઝનીમાં મરણ પામ્યો. એણે વિદ્યા અને હુન્નરને બહુ ઉત્તેજન આપ્યું. એના વખતમાં વિખ્યાત ઇરાની કવિ ફિરદોસી થઇ ગયો એના મરણ પછી ગિઝનીની ગાદીને માટે એના બે દીકરા-મહમદ અને મસુદ વઢયા, જેમાં મસુદે પોતાના ભાઇને આંધળો કર્યો, અને પછી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. મસુદ પછી બીજા કેટલાક રાજાઓ થયા, જેઓ માંહેમાંહે વઢી નાશ પામ્યા, અને પંજાબ શિવાય સઘળી જગ્યા ખોઇ બેઠા. ગિઝનીની ગાદીએ ઈ૦ સ૦ ૧૧૧૫ માં છેલ્લો રાજા બેરામ હતો; એણે પોતાની દીકરી ઘોર વંશના એક રાજાને પરણાવી હતી. તેમની વચ્ચે કંઇ ભાંજગડ ઉઠવાથી બેરામે પોતાના જમાઇને મારી નાંખ્યો; આથી મરનારના ભાઇ અલાઉદ્દીન ઘોરીએ એના રાજ્યમાં મોટા લશ્કર સાથે કુચ કરી, અને ગિઝની જે મહમદે

ગિઝની બાળી નાંખ્યું૧૧૫૨. ગિઝની વંશની સમાપ્તિ ૧૧૮૬.

હિંદુસ્તાનની મેળવેલી લૂટોથી બહુ રળિયામણું કરી નાખ્યું હતું તે સાત દિવસ સુધી લૂટી બાળી નાંખ્યું ૧૧૫૨. આ ઉપરથી અલાઉદ્દીન "જાંહાંસુઝ" એટલે દુનિયાં બાળનારના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. બેરામ હિંદુસ્તાન નાસી આવવા નિકળ્યો, પણ રસ્તામાંજ મરણ પામ્યો બેરામ પછી એના દીકરા ખુશરૂ, અને પછી એના પૌત્ર ખુશરૂમલેક લાહોરમાં રાજ્ય કર્યું. આ પછી અલાઉદ્દીન ઘોરીના ભત્રિજા શાહબુદ્દીન અથવા મહમદ ઘોરીએ તેના હાથમાંથી લાહોર પણ જીતી લીધું. આ પ્રમાણે ગિઝની વંશની સમાપ્તિ થઈ ઈ૦ સ૦ ૧૧૮૬.

બાબ ૩ જો.

(૨) ઘોરી વંશ ૧૧૮૬—૧૨૦૬.

મહમદ ઘોરી ૧૧૮૬-૧૨૦૬.

અલાઉદ્દીન ઘોરીના ભત્રિજા શાહબુદ્દીન અથવા **મહમદ ઘોરી**એ ગિઝની વંશના છેલ્લા પાદશાહ ખુશરૂમલેકપર ૧૧૮૬ માં ચઢાઇ કરીને લાહોર જીતી લીધું. આ વખતે હિંદુસ્તાનમાં ચાર મોટાં રજપૂત રાજ્યો હતાં—દિલ્હીમાં તુવાર, અજમેરમાં ચોહાણ, કનોજમાં રાઠોડ, અને ગુજરાતમાં વાઘેલા વંશના રજપૂતો રાજ્ય કરતા હતા. દિલ્હીના તુવાર રાજાને કંઈ સંતાન ન હોવાથી તેણે અજમેરના કુંવર પૃથુરાજને દત્તક કરી લીધો, જેથી પૃથુરાજ દિલ્હી તેમજ અજમેરના રાજ્યનો ધણી થયો. જ્યારે મહમદ ઘોરીએ દિલ્હી ઉપર ૧૧૯૧ માં ચઢાઇ કરી, ત્યારે આ પૃથુરાજ તેની સામો થયો અને તેને પાણીપતના* મેદાનમાં હરાવ્યો. આ પછી રજપૂતો માંહોમાંહે લડી ઘણા નબળા પડી ગયા. કનોજના રાજાનો કુંવર જયચંદ જે પૃથુરાજનો મસીઆઇભાઇ હતો તેણે પૃથુરાજની અદેખાઇ કરી, અને તેની સામે લાંબો વખત સુધી લડયો. મહમદ ઘોરી ૧૧૯૧ માં હાર ખાધા પછી ગિઝની ગયો હતો. તે રજપૂતોને નબળા થઇ ગયલા જોઇ ૧૧૯૩ માં એક મોટા લશ્કર સહિત પાછો હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવ્યો. પૃથુરાજ પાછો એની સામો થયો; પણ ૧૧૯૩ માં સ્થાનેશ્વરના† મેદાનમાં એ હારી ગયો ને દુશ્મનના હાથમાં પકડાયો, જેણે એને મારી નંખાવ્યો. ત્યાર પછી મહમદે અજમેર લૂટયું, અને એના ગુલામ કુતુબુદ્દીનને ત્યાંનો સૂબો નિમી એ પાછો ગિઝની ગયો.

ચાર રજપૂત રાજ્યો.

પાણીપતની લડાઈ ૧૧૯૧.

સ્થાનેશ્વરની લડાઇ ૧૧૯૩.

એક વરસ પછી પાછી હિંદુસ્તાન ઉપર એણે ચઢાઇ કરી, અને કનોજ તથા બનારસ જીતી લીધાં. કનોજના રાઠોડ રજપૂતો મારવાડમાં નાસી ગયા અને ત્યાં તેઓએ રાજ ચલાવ્યું. મહમદ ઘોરીએ આ પછી ગુજરાત, અયોધ્યા, બંગાળા, અને બહાર જીતી લીધાં. એણે હિંદુસ્તાનપર બધી મળી ૯ સ્વારીઓ કરી. એને ઈ. સ. ૧૨૦૬ માં ગિઝની જતાં પંજાબની ઉત્તર તરફના ગખકર નામે ઓળખાતી એક પહાડી જાતના કેટલાક લોકોએ એના તંબુમાં ઘુસી જઇ મારી નાંખ્યો. એના મરણથી ઘોરી વંશની સમાપ્તિ થઇ.

મહમદ ઘોરીનું મરણ ૧૨૦૬.

---

* પાણીપત—દિલ્હીની ઉત્તરે આસરે ૫૦ મૈલ દૂર.

† સ્થાનેશ્વર—પાણીપતની ઉત્તરે આસરે ૫૦ મૈલ દૂર.

બાબ ૪ થો.

(૩) ગુલામ વંશ ૧૨૦૬-૧૨૯૦.

કુતુબુદ્દીન ૧૨૦૬-૧૨૧૦.

કુતુબુદ્દીન ૧૨૦૬-૧૨૧૦.

મહમદ ઘોરીને કંઇ સંતાન ન હોવાથી એના મરણ પછી એના જુદી જુદી જગ્યાએ નિમેલા સુબાઓ ત્યાંના ધણી થઇ પડ્યા. તેમાં કુતુબુદ્દીને હિંદુસ્તાનમાં સુલતાન પદ ધારણ કર્યું. એ પ્રથમ મહમદ ઘોરીનો તુર્કી ગુલામ હતો; પરંતુ એની હોશિયારીને લીધે મહમદે એને દિલ્હીનો સૂબો બનાવ્યો હતો, જ્યાં એણે ૨૦ વરસ સુધી ઘણી ચાલાકીથી સૂબા તરીકે હોદ્દો બજાવ્યો, અને સુલતાન તરીકે માત્ર ચાર વરસ રાજ્ય કરી ઇ. સ. ૧૨૧૦ માં મરણ પામ્યો. એ ઘણો ઉદાર અને માયાળુ રાજા હતો. એણે દિલ્હીમાં કુતુબમિનાર બંધાવ્યો જે હજી દીઠામાં આવે છે. એની ઉદારતા એવી હતી કે "કુતુબુદ્દીન જેવો ઉદાર" એવી એક કહેવત થઈ પડી હતી.

આરામ ૧૨૧૦-૧૨૧૧.

આરામ ૧૨૧૦-૧૨૧૧.

આરામ કુતુબુદ્દીનનો દીકરો હતો. એનામાં એના બાપ જેવા રાજ્ય ચલાવવાના ગુણો ન હતા, તેથી સૂબાઓએ એની સામે બંડ ઉઠાવ્યાં, અને એના બનેવી અલ્તમસે એને પદભ્રષ્ટ કરી એની ગાદી છીનવી લીધી.

અલ્તમસ ૧૨૧૧-૧૨૩૬.

અલ્તમસ ૧૨૧૧-૧૨૩૬.

જેંઘિસ્ખાંની ચઢાઈ ૧૨૧૭.

અલ્તમસ કુતુબુદ્દીનનો ગુલામ તથા જમાઇ હતો. ગુલામ વંશમાં એ સર્વથી મોટો રાજા હતો. એણે બંગાળા તથા સિંધ મુસલમાન સૂબાઓ પાસેથી જીતી લીધા, અને ઉજ્જણ ગ્વાલિયર, તથા કેટલાંક રજપૂત રાજ્યો સ્વતંત્ર હતાં તેમને વશ કર્યાં. ઇ. સ. ૧૨૧૭ માં મોગલ લોકોનો સરદાર જેંઘિસખાં ચઢાઇ કરતો કરતો છેક હિંદુસ્તાનના ઘાટો ઓળંગી માંહે આવ્યો પણ સિંધુ નદીને લીધે તેને પાછું ફરવું પડ્યું. અલ્તમસ ઇ. સ. ૧૨૩૬ માં મરણ પામ્યો.

રૂકનુદ્દીન ૧૨૩૬-૧૨૩૬.

રૂકનુદ્દીન૧૨૩૬-૧૨૩૬.

રૂકનુદ્દીન અલ્તમસનો દીકરો હતો. એ ઘણી ગાઠી ચાલનો રાજા હતો. એનામાં એના બાપ જેવા રાજ્ય ચલાવવાના ગુણો ન હોવાથી, એની બેન રજીઆબેગમે સાત માસ પછી એને ગાદીએથી ઉઠાડી મેલ્યો.-૧૨૩૬.

રજીઆબેગમ ૧૨૩૬—૧૨૩૯.

રજીઆબેગમ અલ્તમસની શાહજાદી હતી. એ ઘણી હોંશિયાર અને રાજકારભાર ઘણી સારી રીતે ચલાવતી હતી. પાછળથી તે-

રજીઆબેગમ ૧૨૩૬-૧૨૩૯.

ણીના હબશી ગુલામ જમાલ સાથે પ્યારમાં પડ્યાથી અલટુન્યા નામે એક તુર્કી સરદારે આ બેગમ તથા તે હબશી બન્નેને કેદ કર્યાં. જ્યારે તેણીએ અલટુન્યા સાથે પરણવાનું વચન આપ્યું ત્યારે તે સરદારે તેણીને છોડી; પણ ઉમરાવો અને મુખ્ય કરીને રજીઆબેગમનો ભાઇ બેરામ આથી ગુસ્સે થયા, અને તેઓએ ઠામ ઠામ બંડ ઉઠાવ્યાં. આનું પરિણામ એ થયું કે રજીઆ અને તેણીનો ભરથાર માર્યાં ગયાં ઇ. સ. ૧૨૩૯.

બેરામ ૧૨૩૯—૧૨૪૧.

બેરામ અલ્તમસનો બીજો દીકરો અને રજીઆબેગમનો ભાઇ હતો. એ ઘણો તામસી, બુદ્ધિહીન અને ઘાતકી રાજા હતો. એના

બેરામ ૧૨૩૯-૧૨૪૧.

વખતમાં મોગલ લોકો લાહોર ઉપર ચઢી આવ્યા ત્યારે એણે તેમની સામે લડવાને કેટલુંક લશ્કર મોકલ્યું, પણ તે લશ્કરે દુશ્મનો સામે લડવાને બદલે એને પકડી મારી નાંખ્યો ઇ. સ. ૧૨૪૧.

મસુદ ૧૨૪૧—૧૨૪૬.

મસુદ બેરામનો ભત્રિજો અને રૂકનુદીનનો દીકરો હતો. એ પણ દુર્બળ અને ખરાબ ચાલનો રાજા હતો. એના વખતમાં મોગલ

મસુદ ૧૨૪૧-૧૨૪૬.

લોકો બે વાર એના રાજ્ય પર ચઢી આવ્યા, અને બન્ને વખત એના સરદારોએ તેમને મારી પાછા કાઢ્યા. ચાર વરસ પછી તુર્કી સરદારોએ એને પકડી કેદ કર્યો, અને રાજગાદી નાસિરૂદ્દીનને આપી.

નાસિરૂદ્દીન ૧૨૪૬—૧૨૬૫.

નાસિરૂદ્દીન અલ્તમસનો પૌત્ર હતો. એ ઘણો સદગુણી અને ભણેલો રાજા હતો. સઘળો રાજ કારભાર પોતાના વજીર ગ્યાસુદ્દીન

નાસિરૂદ્દીન ૧૨૪૬-૧૨૬૫.

બલ્બનને સોંપી પોતે કુરાનનો ઉતારો કરવામાં, અને એવાં બીજાં કામોમાં પોતાનો વખત કાઢતો. એને એકજ બેગમ હતી અને તેણીનાજ હાથનું રાંધેલું જમતો. એના રાજ્યમાં મોગલો ચઢી આવ્યા તેમને, તેમજ મેવાડના અને બીજી જગ્યાના રજપૂતો લડવા ઉઠયા હતા તેમને એના વજીર બલ્બને હરાવ્યા, અને રાજ્ય બચાવી રાખ્યું. નાસિરૂદ્દીન અપુત્ર મરણ પામ્યો તેથી તેના મરણ પછી બલબન ગાદીએ બેઠો.

ગ્યાસુદ્દીન બલબન ૧૨૬૫-૧૨૮૭

ગ્યાસુદ્દીન બલ્બન મૂળ અલ્તમસનો ગુલામ હતો. તેણે ગાદીએ

ગ્યાસુદ્દીન બલબન ૧૨૬૫-૧૨૮૭. બેસતાં પેહેલાં એ કર્યું કે તુર્કી સરદારો અને ઉમરાવો જેઓ નબળા રાજાઓ વગેરે પર પોતાની સત્તા ચલાવતા, અને જેઓ નાસિરૂદ્દીનના મરણ પછી આખું રાજ્ય માંહોમાંહે વહેંચી લેવાને સંપ કરી બેઠા હતા તે બધાને મારી નાંખ્યા. મેવાડના રજપૂતો જ્યારે એની સામા થયા ત્યારે આ રાજાએ તેમને હરાવી હજારોને કાપી નાંખ્યા. મોગલ લોકોની વારંવારની ચઢાઈથી ઘણા રાજાઓ દિલ્હીમાં આવી રહ્યા તેમને એણે આશ્રય આપ્યો. એનો વડો છોકરો મહમદ વિદ્યાને ઘણું ઉત્તેજન આપતો. બંગાળામાં ૧૨૭૯ માં એક મોટું બંડ થયું, તે પણ આ રાજાએ બેસાડી દીધું, અને શાહાજાદા બઘરાખાંને ત્યાંનો હાકેમ ઠરાવ્યો. એનો વડો શાહજાદો મહમદ જે મુલતાનનો સૂબો હતો, તે પંજાબમાં મોગલ લોકો સામે લડતાં માર્યો ગયો, તેના ખેદથી ગ્યાસુદ્દીન પોતાની ૮૦ વરસની વયે ૧૨૮૭ માં મરણ પામ્યો. આ બાદશાહ સખ્ત અને જુલમી હતો.

કૈકુબાદ ૧૨૮૭—૧૨૯૦.

કૈકુબાદ ૧૨૮૭-૧૨૯૦. બલબનના બીજા શાહજાદા બઘરાખાંનો એ પુત્ર હતો. બલબનની ધારણા એના વડા દીકરા મહમદના પુત્ર ખુશરૂને ગાદી આપવાની હતી, પણ એના મરણ પછી ઉમરાવોએ કૈકુબાદને આપી, અને ખુશરૂને મુલતાનનો સૂબો નિમ્યો. કૈકુબાદે પોતાની જુવાની બદફેલીમાં ગુજારી, અને રાજકારભાર નાજીમુદ્દીન નામના વજીરને સોંપ્યો. નાજીમુદ્દીને રાજા થવાના વિચારથી પહેલાં ખુશરૂને મારી નંખાવ્યો, અને પછી પાદશાહ અને તેના બાપ બઘરાખાં (બંગાળાના સૂબા) વચ્ચે કજીઆ કરાવ્યો; પણ આખરે એ બાપ દીકરા વચ્ચે પાછી સલાહ થઇ અને બઘરાખાંએ આ વજીરની સઘળી લુચ્ચાઇ પોતાના છોકરાને બતાવી આપી, જેથી એવું થયું કે નાજીમુદ્દીનને વિખ દઇ મારી નાંખ્યો, અને જલાલુદ્દીન ખિલજી નામના સરદારને પોતાનો વજીર બનાવ્યો. આ વજીરે પાદશાહનો અને તેના વારસોનો પ્રાણ લેવડાવી પોતે રાજપદ ધારણ કર્યું. આ પ્રમાણે મહમદ ઘોરીના ગુલામ કુતુબુદ્દીનના વંશનો અંત આવ્યો, ઇ. સ. ૧૨૯૦. (ગુલામ વંશની સમાપ્તિ. ૧૨૯૦.)

ગુલામ વંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેમની કારકીર્દિનાં વરસો.

કુતુબુદ્દીન	૧૨૦૬—૧૨૧૦	૪ વરસ.
આરામ	૧૨૧૦—૧૨૧૧	૧ વરસ.
અલ્તમસ	૧૨૧૧—૧૨૩૬	૨૫ વરસ.
રૂકનુદ્દીન	૧૨૩૬—૧૨૩૬	૭ માસ.
રજીઆબેગમ	૧૨૩૬—૧૨૩૯	૩ વરસ.

બેરામ........................	૧૨૩૯—૧૨૪૧......	૨ વરસ.
મસુદ........................	૧૨૪૧—૧૨૪૬......	૫ વરસ.
નાસિરૂદ્દીન........................	૧૨૪૬—૧૨૬૫.....	૧૯ વરસ.
ગ્યાસુદ્દીન બલબન.............	૧૨૬૫—૧૨૮૭.....	૨૨ વરસ.
કેકુબાદ........................	૧૨૮૭—૧૨૯૦.....	૩ વરસ.

—o—

બાબ ૫ મો.

(૪) ખિલજી વંશ ૧૨૯૦—૧૩૨૦.

જલાલુદ્દીન ખિલજી ૧૨૯૦—૧૨૯૫.

જલાલુદ્દીન ૧૨૯૦-૧૨૯૫. જલાલુદ્દીન ખિલજી મૂળમાં તાતાર ઓલાદનો હતો. એના વખતમાં આગળની માફક મોગલો દિલ્હી સુધી ચઢી આવ્યા તેમને મારી એણે પાછા કાઢ્યા. ઇ. સ. ૧૨૯૪ માં એના ભત્રિજા અલાઉદ્દીન ખિલજીએ ૮,૦૦૦ સ્વારો લઇ દક્ષિણ પર સ્વારી કરી, અને ત્યાંના રાજા રામદેવને હરાવી તેની રાજધાનીનું શેહેર દેવગિરિ, જે હાલ દોલતાબાદ કહેવાય છે તે જીતી લીધુ. દોલતાબાદ જીતી લીધા પહેલાં એણે એલિચપુર છાપો મારી લઈ લીધું. આ જીતો મેળવીને એ પાછો ફર્યો ત્યારે એનો કાકો જલાલુદ્દીન એને સામો મળવા આવ્યો; પણ આ દુષ્ટ માણસે રાજા થવાનાં વિચારથી એને મારી નાંખ્યો ઇ. સ. ૧૨૯૫. આ વાત સાંભળતાંજ મરનાર પાદશાહની બેગમે પોતાના બાળ છોકરા ઇબ્રાહીમની દુવાઇ ફેરવી.

અલાઉદ્દીનની દક્ષિણપર સ્વારી ૧૨૯૪. એલિચપુરની લડાઈ ૧૨૯૩.

ઇબ્રાહીમ ૧૨૯૫—૧૨૯૫.

ઇબ્રાહીમ ૧૨૯૫-૧૨૯૫. ઇબ્રાહીમ જલાલુદ્દીન ખિલજીનો બાળ શાહજાદો હતો. અલાઉદ્દીન પોતાની ધારણા પાર ન પડેલી જોઇને એક મોટું લશ્કર લઈ તે બાળ રાજાને પકડવા ગયો. ઇબ્રાહીમ આવાં મોટાં લશ્કર જોડે લડવાને અશક્ત હોવાથી મુલતાનમાં પોતાના મોટા ભાઇ પાસે નાસી ગયો; આથી વગર હરકતે ગાદી અલાઉદ્દીનને હાથ આવી.

અલાઉદ્દીન ૧૨૯૫—૧૩૧૫.

અલાઉદ્દીન ખુની ૧૨૯૫-૧૩૧૫. અલાઉદ્દીને ગાદીએ બેઠા પહેલાં બેગમ અને તેણીના બન્ને શાહજાદાને પકડી મારી નાંખ્યા. એનાં ઘાતકી કામોને માટે એ "અલાઉદ્દીનખુની" ના નામથી ઓળખાય છે. આ ખુની પણ જબરા પાદશાહે ઘણીક જગ્યાઓ જીતી લઇ રાજ્યની હદ ઘણી વધારી.

૧૨૯૭ માં એણે ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી તેની રાજધાનીનું શેહેર અણહિલવાડ જીતી લઈ બાળી નાંખ્યું. ગુજરાતનો રાજા કરણ નાસી ગયો અને રાણી કમળાદેવી જે ઘણીજ ખૂબસુરત ગણાતી હતી તેની જોડે પાદશાહ પરણ્યો; કમળાદેવીની દીકરી દેવળદેવી પણ

ગુજરાતપર ચઢાઇ ૧૨૯૭.

પાછળથી અલાઉદ્દીનના વડા છોકરા ખીજરખાં જોડે પરણી. ૧૨૯૮ માં મોગલ લોકોનો સરદાર કતલગખાં દિલ્હીપર મોટું લશ્કર લઈ ચઢી આવ્યો, તેને અલાઉદ્દીને મારી પાછો કાઢયો.

રણસ્થંભોર ૧૩૦૦માં અને ચિતોડ ૧૩૦૩માં જીતી લીધા.

૧૩૦૦ માં એણે અજમેરમાં રણસ્થંભોરનો કિલ્લો જીતી લીધો; અને ૧૩૦૩ માં ચિતોડનો કિલ્લો જીતી લઇ ત્યાંના માહારાજાને કેદ કર્યો, આ માહારાજાને તેની દીકરીએ યુક્તિથી છોડવ્યો:—આ યુક્તિ એ હતી કે જ્યારે તે રૂપાળી અને હોશિયાર શાહાજાદીએ સાંભળ્યું કે અલાઉદ્દીન મને પરણ્યા વગર મારા બાપને કેદમાંથી છુટો કરવાનો નથી ત્યારે તેણે પાદશાહ સાથે લગ્ન કરવાનું ડોળ ઘાલી પોતાના બાપને મળવાને પરવાનગી માગી; આ પરવાનગી મેળવતાંજ પોતે મિયાના (પાલખીઓ) માં થોડા શૂરા રજપૂત લડવૈયા લેઇ જે કિલ્લામાં તેના બાપને બંધ કર્યો હતો ત્યાં ગઈ. મુસલમાન સિપાઇઓ સમજ્યા કે આ મિયાનામાં શાહાજાદીની દાસીઓ હશે. કિલ્લામાં દાખલ થતાંજ રજપૂત લડવૈયા બાહેર નિકળી આવ્યા, સઘળા ચોકીદારોને કાપી નાંખ્યા, અને રાજાને લઇ નાસી ગયા.

કાફુરની દક્ષિણપર ચઢાઈ ૧૩૦૬–૧૩૧૨.

જ્યારે અલાઉદ્દીને ગુજરાતપર ચઢાઇ કરી ત્યારે ત્યાં મલિક કાફુર નામનો એક ખુબસુરત ગુલામ બંધીવાન થયો હતો. તેની હોશિયારી જોઈ અલાઉદ્દીને તેને મોટી પદ્વીએ ચઢાવ્યો. આ પાદશાહે મલિક કાફુરને લશ્કર આપી દક્ષિણપર ચઢાઇ કરવા મોકલ્યો; ત્યાં એણે ૧૩૦૬–૧૨ સુધીમાં ચાર સ્વારીઓ કરી અને માળવા, ખાનદેશ તથા મહારાષ્ટ્ર જીતી લીધાં. મહારાષ્ટ્રની રાજધાની દેવગિરિના રાજા રામદેવને તાબે કરી દિલ્હી લાવ્યો, અને પછી તૈલંગણ, કર્ણાટક, અને મલબાર જીત્યાં. આ પાદશાહની આગળના કોઈપણ પાદશાહની સત્તા આટલી બધી ફેલાઈ ન હતી. અલાઉદ્દીનના ભત્રિજા સુલેમાને રાજગાદી લેવાના વિચારથી આ પાદશાહ પર તીર ફેંકયા જેથી તે ઘણી સખ્ત ઈજા થયા વગર બેભાન થઇ પડયો. સુલેમાન તેને મરી ગયલો સમજી ગાદી લેવા દોડયો, પણ અલાઉદ્દીન થોડા વખતમાં હોશિયાર થઈ છાવણીમાં ગયો, અને સુલેમાનને પકડી મારી નાંખ્યો.

અલાઉદ્દીન મરણ પામ્યો. ૧૩૧૫.

કાફુરે પણ રાજા થવાના વિચારથી પોતાના ધણીનો ઘાટ ઘડવાની યુક્તિઓ રચવા માંડી. દારૂના વ્યસનથી અલાઉદ્દીનનું તન અને મન તદન બગડી ગયાં હતાં, તેથી કાફુરની ઉશ્કેરણીથી તેણે પોતાના શાહજાદા અને બેગમને કેદ કર્યાં, તથા પોતાના ભાઇ અલફખાં, તેમજ એના સેનાપતિ અલ્પખાંને મારી નાંખ્યા. આ પછી એના રાજમાં બંડ ઉઠયાં, અને એવું કહેવાય છે કે કાફુરે એને વિખ દઇ મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૩૧૫.

આ રાજા ઘણો બુદ્ધિશાળી પણ સ્વભાવે ઘણો જંગલી હતો. એણે એકવાર એક નવો પંથ સ્થાપી પેગમ્બર થવાનો અને મહાન સિકંદરની માફક દુનિયાના બીજા દેશો જીતવાનો વિચાર કર્યો, પણ દિલ્હીના વૃદ્ધ માજીસ્ટ્રેટ અલા-ઉલ-મુલ્કના સમજાવ્યાથી તે વિચાર એણે છોડી દીધો. એણે પોતાના ભાત્રિજાઓને આંધળા કરી મારી નાંખ્યા એટલુંજ નહીં પણ ઇ. સ. ૧૩૧૧ માં ૧૫,૦૦૦ મોગલોને કાપી નંખાવ્યા કારણ કે તેઓએ એનો પ્રાણ લેવાને સંપ કર્યો હતો.

ઉમર ૧૩૧૫—૧૩૧૬.

ઉમર ૧૩૧૫-૧૩૧૬.

મલિક કાફુરે અલાઉદ્દીનના સર્વથી નાના દીકરા ઉમરને નામના રાજા તરીકે ગાદીએ બેસાડયો, અને તેના બે મોટા દીકરાને આંધળા કરી ત્રીજા શાહજાદા મુબારકને મારવાને મારા મોકલ્યા. પણ મુબારક તેમના હાથમાંથી બચી ગયો, અને કાફુરને મારી નાંખી તથા ઉમરની આંખો ફોડી પોતે ગાદીએ બેઠો.

મુબારક ૧૩૧૬—૧૩૨૦.

વજીર ખુશરૂખાં.

મુબારક અલાઉદ્દીનનો ત્રીજો દીકરો હતો. એણે ખુશરૂખાં નામના એક વટલેલ ઢેડને પોતાનો વજીર બનાવ્યો. એ ગાદીએ આવ્યો તેની ખુશાલીમાં એણે ૧૭,૦૦૦ બંધીવાનોને છોડી મુક્યા. આ પછી એણે દક્ષિણપર ચઢાઈ કરી ત્યાંના રાજા હરપાળને પકડી તેની ચામડી ઉતારી મારી નાંખ્યો. એનો વજીર ખુશરૂખાં જેના હાથમાં સઘળી સત્તા હતી તેણે મલબારમાં ફોજ લઈ જઇ તે દેશ લૂટયો, અને પછી મુબારકને મારી નાંખી પોતે પાદશાહ થયો, ઇ. સ. ૧૩૨૦. મુબારક ખિલજી વંશનો છેલ્લો પાદશાહ હતો.

ખિલજી વંશની સમાપ્તિ ૧૩૨૦.

ખુશરૂ ૧૩૨૦—૧૩૨૦.

દેવળદેવી.

ખુશરૂએ ગાદીએ બેસતાં અલાઉદ્દીનના કુટુંબના સઘળા મરદને મારી નાંખ્યા, અને અલાઉદ્દીનના વડા છોકરા ખીજરખાંની વહુ દેવળદેવી જોડે પોતે પરણ્યો, તેમજ પોતાના બીજા સગાઓને પાદશાહી કુટુંબની સ્ત્રીઓ જોડે પરણાવ્યા. એની ગાઠી ચાલને લીધે એના રાજ્યમાં બંડ ઉઠયાં, અને પંજાબના સુબા ગ્યાસુદીન તઘલખે એને હરાવી મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૩૨૦. દિલ્હીની ગાદીપર ખિલજી વંશના કોઈ યોગ્ય પુરૂષને ગ્યાસુદીને બેસાડવાને વિચાર જણાવ્યો, પણ બાદશાહી કુટુંબમાં કોઈપણ જીવતો ન હોવાથી તેમજ સરદારોના સમજાવવાથી તેણે આખરે રાજ્યગાદી કબુલ રાખી.

ખિલજી વંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેઓની કારકીર્દિનાં વરસો.

જલાલુદીન ખિલજી......૧૨૯૦—૧૨૯૫...... ૫ વરસ.

ઇબ્રાહીમ	૧૨૯૫—૧૨૯૫	થોડા દિવસ.
અલાઉદ્દીન ખુની	૧૨૯૫—૧૩૧૫	૨૦ વરસ.
ઉમર	૧૩૧૫—૧૩૧૬	૧ વરસ.
મુબારક	૧૩૧૬—૧૩૨૦	૪ વરસ.
ખુશરૂ	૧૩૨૦—૧૩૨૦	થોડા માસ.

બાબ ૬ ઠ્ઠો.

(૫) તઘલખ વંશ ૧૩૨૦-૧૪૧૨.

ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ ૧૩૨૦—૧૩૨૫.

ગ્યાસુદ્દીન
૧૩૨૦-૧૩૨૫.

ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ જાતનો તુર્ક હતો. એનો દીકરો **જુનાખાં અથવા જે મહમદ** તઘલખના નામથી ઓળખાયછે તેણે દક્ષિણમાં ચઢાઈ કરી; અને ગ્યાસુદ્દીન પોતે બંગાળાના સૂબા બઘરાખાં, જેની સામે ત્યાંના લોકે જુલમ ગુજારવાનું તોહમત મુક્યું હતું તેની તપાસ કરવા ગયો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં જુનાખાંએ પોતાના બાપને આવકાર દેવાને માટે એક મોટો તંબુ ઉભો કર્યો હતો, તેના પડવાથી તે ઈ.સ. ૧૩૨૫ માં મરણ પામ્યો. તંબુ પડતી વખતે મહમદ ત્યાં ન હોવાથી એવું માનવામાં આવે છે કે એણે આ કામ જાણી જોઇને કર્યું હશે.

મહુમદ તઘલખ ૧૩૨૫—૧૩૫૧.

મહમદ તઘલખ ૧૩૨૫-૧૩૫૧.

મહમદ તઘલખ એક ઘણો ભણેલો અને બાહાદૂર રાજા હતો, પણ પોતાનાં ઘેલાં કામોને માટે એ પ્રખ્યાત હતો. એણે દક્ષિણમાં પાછી સ્વારી કરી, અને તે તાબે કર્યું. આ પછી એણે **ચીનપર** સ્વારી કરવાને એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું, પણ હિમાલય પર્વત ઓળંગતાં થાક અને ભૂખમરાથી, તેમજ થંડીથી એનાં બધાં માણસો મરી ગયાં. એક દિવસ એનો દાંત પડી ગયો ત્યારે તેને બાદશાહી દમામથી દટાવ્યો અને તેપર એક શોભાયમાન કબર બંધાવી. એના વખતમાં બંગાળામાં બંડ ઉઠયું અને તે સ્વતંત્ર થયું. ગુજરાતમાં પણ બ્રાહ્મણી વંશ સ્વતંત્રપણે રાજ કરવા લાગ્યો. આ ગાંડા રાજાએ પોતાની રાજધાની દિલ્હીમાંથી કાઢી નાંખી આઠસેં મૈલ છેટે દોલતાબાદમાં કરવાના વિચારથી લોકોને ત્યાં જવાનો હુકમ કર્યો, તેમાં પણ એ નિષ્ફળ થયો, અને હજારો માણસ રસ્તામાં રખડી મૂઆં. ખેડુતો જ્યારે એના જુલમથી કંટાળી જઇ ગામ છોડી ગયા, ત્યારે એણે પોતાના લશ્કરને તેમની પાછળ શિકારે મોકલી તેમને મારી નંખાવ્યા. **મહમદ તઘલખ** સિંધ ઉપર સ્વારી કરતાં ઈ. સ. ૧૩૫૧ માં ઠઠ્ઠા* શેહેરમાં મરણ પામ્યો.

મહમદ ઠઠ્ઠા શેહેરમાં મરણ પામ્યો ૧૩૫૧.

---

* સિંધુ નદીપર.

ફિરોઝશાહ ૧૩૫૧—૧૩૮૮.

ફિરોજશાહ ૧૩૫૧-૧૩૮૮.

ફિરોઝશાહ મહમદ તઘલખનો ભત્રિજો હતો. એણે ઘણી દયાળુ રીતે રાજ્ય કર્યું અને બંગાળા અને દક્ષિણના મુસલમાન રાજ્યોનું સ્વતંત્રપણું કબુલ કર્યું. એણે ઘણાં સુધારાના કામો કર્યાં. એના વખતમાં એની રૈયત આબાદ અને સુખી થઇ. એણે તળાવ, મુસાફરખાનાં, દવાખાંનાં, પૂલો અને મદ્રેસા બંધાવ્યાં. હિંદુસ્તાનમાં જમના નદીની પ્રસિદ્ધ નેહેર એણે બંધાવી, અને સતલજ નદીની પાસે ફિરોઝપુર નામે શહેર વસાવ્યું. આ રાજા ઇ. સ. ૧૩૮૮ માં પોતાની ૯૦ વર્ષની ઉમરે મરણ પામ્યો.

ગ્યાસુદ્દીન બીજો ૧૩૮૮—૧૩૮૯.

ગ્યાસુદ્દીનબીજો ૧૩૮૮-૧૩૮૯.

આ રાજા ફિરોઝશાહનો પૌત્ર હતો. એનામાં રાજ્ય ચલાવવાના ફિરોઝશાહ જેવા જરા પણ સારા ગુણો હતા નહીં. એણે માત્ર ૫ મહિના રાજ્ય કર્યું. એનાં રાજ્યમાં બખેડા ઉઠ્યા તેમાં એ માર્યો ગયો.

અબુબકર ૧૩૮૯—૧૩૮૯.

અબુબકર ૧૩૮૯-૧૩૮૯.

આ રાજા ફિરોઝશાહનો બીજો પૌત્ર હતો. એણે માત્ર એક વરસ રાજ્ય કર્યું અને એને ફિરોઝશાહના વડા છોકરા નાસિરૂદ્દીને ગાદીએથી ઉઠાડી મેલ્યો.

નાસિરૂદ્દીન ૧૩૮૯—૧૩૯૨.

નાસિરૂદ્દીન ૧૩૮૯-૧૩૯૨.

નાસિરૂદ્દીને પોતાના બાપને રાજ્ય ચલાવવામાં પેહલાં સારી મદદ કરી હતી, પણ પાછળથી એની ખરાબ ચાલને માટે એને રાજ્યમાંથી કાઢી મુક્યો હતો. એ ત્રણ વરસ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

સિકંદર ૧૩૯૨—૧૩૯૨.

સિકંદર ૧૩૯૨-૧૩૯૨.

સિકંદર નાસિરૂદ્દીનનો પુત્ર હતો. એ માત્ર ૪૫ દિવસ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

મહમદશાહ ૧૩૯૨—૧૪૧૨.

મહમદશાહ ૧૩૯૨-૧૪૧૨.

મહમદશાહ નાસિરૂદ્દીનનો બીજો દીકરો હતો. એ બાળ રાજાના વખતમાં માળવા, ગુજરાત, અને ખાનદેશમાં બંડ ઉઠ્યાં, અને તેઓ સ્વતંત્ર થયાં. એજ વખતે દક્ષિણમાં એક ભારે દુકાળ પડ્યો જે ૧૨ વરસ સુધી રહ્યો. આવા ધબારાટની અંદર ઇ. સ. ૧૩૯૮ માં

તૈમુરલંગની ચઢાઇ ૧૩૯૮.

ક્રૂર તાતાર સરદાર તૈમૂરલંગ હિંદુસ્તાન પર ચઢી આવ્યો અને મહમદશાહને હરાવી દિલ્હી જીતી લીધું. પાંચ દિવસ સુધી એણે ત્યાં કતલ ચલાવી અને કેદીઓનો ભારે જમાવ થયાથી ૧૫ વરસ ઉપરની વયનાં એક લાખ માણસને કતલ કરાવ્યાં. એજ વરસની આખરે પાછા ફરતાં તૈમૂરલંગે મિરત લૂટી ત્યાં પણ ભારે કતલ ચલાવી. આ નિ-

દૂય તાતાર સરદાર ઇ. સ. ૧૪૦૫ માં મરણ પામ્યો. મહમદશાહ ગુજરાતમાં ભરાઇ બેઠો હતો તે તમૂરલંગના ગયા પછી ઇ. સ. ૧૪૦૧ માં પાછો આવ્યો, અને ૧૪૧૨ સુધી એણે માત્ર નામનો અમલ કર્યો. એના મરણથી

દોલતખાં લોદી ૧૪૧૨-૧૪૧૪ (૧૫ માસ). તઘલખ વંશનો છેડો આવ્યો. મહમદશાહના મરણ પછી દોલતખાં લોદી નામના એક અફગાન સરદારે ઇ. સ. ૧૪૧૪ સુધી (૧૫ માસ) દિલ્હીમાં રાજ્યાધિકાર ચલાવ્યો, અને તેના હાથમાંથી મુલતાનના સૂબા સૈયદ ખીજરખાંએ રાજ્ય છીનવી લીધું.

તઘલખ વંશના રાજાઓના નામ, તથા તેઓની કારકીર્દિનાં વારસો.

ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ	૧૩૨૦—૧૩૨૫	૫	વરસ.
મહમદ તઘલખ	૧૩૨૫—૧૩૫૧	૨૬	વરસ.
ફિરોઝશાહ	૧૩૫૧—૧૩૮૮	૩૭	વરસ.
ગ્યાસુદ્દીન બીજો	૧૩૮૮—૧૩૮૮	૫	મહિના.
અબુબકર	૧૩૮૯—૧૩૮૯	૧	વરસ.
નાસિરૂદ્દીન	૧૩૮૯—૧૩૯૨	૩	વરસ.
સિકંદર	૧૩૯૨—૧૩૯૨	૪૫	દિવસ.
મહમદશાહ	૧૩૯૨—૧૪૧૨	૨૦	વરસ.

———o———

ભાગ ૭ મો.

(૬) સૈયદ વંશ ૧૪૧૪—૧૪૫૦.

સૈયદ ખીજરખાં ૧૪૧૪—૧૪૨૧.

સૈયદ ખીજરખાં ૧૪૧૪-૧૪૨૧. સૈયદ ખીજરખાં તૈમૂરલંગનો નિમેલો સૂબો છું એવું ખુલ્લી રીતે કેહેવડાવીને દિલ્હીમાં અમલ ચલાવવા લાગ્યો. એ ઉદાર અને ન્યાયી હતો. એણે સાત વરસ રાજ્ય કર્યું. ૧૪૨૧ માં એના મરણને માટે દિલ્હીના સઘળા લોકે ત્રણ દિવસ શોક પાળ્યો. એની પછી એનો છોકરો મુબારક ગાદીએ આવ્યો.

સૈયદ મુબારક ૧૪૨૧—૧૪૩૫.

સૈયદ મુબારક ૧૪૨૧-૧૪૩૫. આ રાજા ઉદાર અને મળતાવડા સ્વભાવનો હતો. એણે મોગલો તથા ગખકરો સામે લડાઇઓ કીધી. એના વજીરે એને મારી નાંખી એના ભત્રિજા મહમદને ગાદીએ બેસાડયો.

સૈયદ મહમદ ૧૪૩૫—૧૪૪૪.

સૈયદ મહમદ ૧૪૩૫-૧૪૪૪. આ રાજા ઘણો નબળો અને દુરાચરણી હતો. એના વખતમાં માળવા તથા જુવાનપુરના રાજાઓએ એની કેટલીક જગ્યા જીતી લીધી. એ ઇ. સ. ૧૪૪૪ માં મરણ પામ્યો.

સૈયદ આલમ ૧૪૪૪—૧૪૫૦,

સૈયદ આલમ ૧૪૪૪-૧૪૫૦ એણે માત્ર ૭ વરસ રાજ્ય કર્યું; અને એ રાજ્ય ચલાવવાને યોગ્ય ન હોવાથી લાહોરના સૂબા બહલોલ લોદીએ એના હાથમાંથી રાજ્ય લઈ લીધું ઇ. સ. ૧૪૫૦.

સૈયદ વંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેઓની કારકીર્દિનાં વરસો.

સૈયદ ખીજરખાં.........૧૪૧૪—૧૪૨૧...... ૭ વરસ
સૈયદ મુબારક...........૧૪૨૧—૧૪૩૫......૧૪ વરસ.
સૈયદ મહમદ............૧૪૩૫—૧૪૪૪...... ૯ વરસ.
સૈયદ આલમ.........૧૪૪૪—૧૪૫૦...... ૬ વરસ.

——:o:——

બાબ ૮ મો.

(૭) લોદી વંશ ૧૪૫૦—૧૫૨૬.

બહલોલ લોદી ૧૪૫૦—૧૪૮૮.

બહલોલ લોદી ૧૪૫૦-૧૪૮૮ બહલોલ લોદી જાતનો અફગાન હતો. એણે જવાનપુરના રાજા સાથે ૨૫ વરસ લડાઈ ચલાવી તે જગ્યા જીતી લીધી, અને પોતાના રાજની હદ વધારી. આ રાજા ઇ. સ. ૧૪૮૮ માં મરણ પામ્યો.

સિકંદર લોદી ૧૪૮૮—૧૫૧૭.

સિકંદર લોદી ૧૪૮૮-૧૫૧૭. સિકંદર બહલોલનો દીકરો હતો. એણે બહાર પ્રાંતમાં લડાઇ ચલાવી તે જીતી લીધો. એના વખતમાં કેટલાંક બંડ ઉઠયાં, તે એણે તુરત સમાવી દીધાં. એ ઘણો ખબરદાર રાજા હતો, પણ એણે હિંદુઓને બહુ પીડા કરી અને તેમનાં દેહેરાં તોડયાં. એના વખતમાં પોર્ટુગીઝ લોકો કાલિકટ બંદરે ઉતર્યા (૧૪૯૮).

ઇબ્રાહીમ લોદી ૧૫૧૭—૧૫૨૬.

ઈબ્રાહીમલોદી ૧૫૧૭-૧૫૨૬. આ પાદશાહ એના બાપ સિકંદરના જેવા સારા ગુણો ધરાવતો ન હતો. એના હાથ નીચેના અમલદારો એની મગરૂબી અને નિર્દયપણાથી કંટાળી ગયા, અને તેમાંના પંજાબના સૂબા દોલતખાં લોદીએ કાબુલના સુલતાન બાબરને ઇબ્રાહીમના હાથમાંથી રાજ્ય લઇ લેવાને બોલાવ્યો. બાબર ૧૫૨૬ માં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, લાહોર જીતી લઇ બાળી નાંખ્યું, અને દિલ્હી પર ચઢાઇ કરી. ઇબ્રાહીમ તેની સામો લડવા ગયો પણ ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં પાણીપતના મેદાનમાં માર્યો ગયો.

પાણીપતની લડાઇ ૧૫૨૬. બાબર આ લડાઈ પછી દિલ્હીનો ધણી થયો, જેથી લોદી વંશની સમાપ્તિ થઇ.

ઈથ તાતાર સરદાર ઇ. સ. ૧૪૦૫ માં મરણ પામ્યો. મહમદશાહ ગુજરાતમાં ભરાઇ બેઠો હતો તે તમૂરલંગના ગયા પછી ઇ. સ. ૧૪૦૧ માં પાછો આવ્યો, અને ૧૪૧૨ સુધી એણે માત્ર નામનો અમલ કર્યો. એના મરણથી

દોલતખાં લોદી ૧૪૧૨-૧૪૧૪ (૧૫ માસ).

તઘલખ વંશનો છેડો આવ્યો. મહમદશાહના મરણ પછી દોલતખાં લોદી નામના એક અફગાન સરદારે ઇ. સ. ૧૪૧૪ સુધી (૧૫ માસ) દિલ્હીમાં રાજ્યાધિકાર ચલાવ્યો, અને તેના હાથમાંથી મુલતાનના સૂબા સૈયદ ખીજરખાંએ રાજ્ય છીનવી લીધું.

તઘલખ વંશના રાજાઓના નામ, તથા તેઓની કારકીર્દિનાં વારસો.

ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ	૧૩૨૦—૧૩૨૫	૫	વરસ.
મહમદ તઘલખ	૧૩૨૫—૧૩૫૧	૨૬	વરસ.
ફિરોઝશાહ	૧૩૫૧—૧૩૮૮	૩૭	વરસ.
ગ્યાસુદ્દીન બીજો	૧૩૮૮—૧૩૮૮	૫	મહિના.
અબુબકર	૧૩૮૯—૧૩૮૯	૧	વરસ.
નાસિરૂદ્દીન	૧૩૮૯—૧૩૯૨	૩	વરસ.
સિકંદર	૧૩૯૨—૧૩૯૨	૪૫	દિવસ.
મહમદશાહ	૧૩૯૨—૧૪૧૨	૨૦	વરસ.

બાબ ૭ મો.

(૬) સૈયદ વંશ ૧૪૧૪—૧૪૫૦.

સૈયદ ખીજરખાં ૧૪૧૪—૧૪૨૧.

સૈયદ ખીજરખાં ૧૪૧૪-૧૪૨૧.

સૈયદ ખીજરખાં તૈમૂરલંગનો નિમેલો સૂબો છું એવું ખુલ્લી રીતે કેહેવડાવીને દિલ્હીમાં અમલ ચલાવવા લાગ્યો. એ ઉદાર અને ન્યાયી હતો. એણે સાત વરસ રાજ્ય કર્યું. ૧૪૨૧ માં એના મરણને માટે દિલ્હીના સઘળા લોકે ત્રણ દિવસ શોક પાળ્યો. એની પછી એનો છોકરો મુબારક ગાદીએ આવ્યો.

સૈયદ મુબારક ૧૪૨૧—૧૪૩૫.

સૈયદ મુબારક ૧૪૨૧-૧૪૩૫.

આ રાજા ઉદાર અને ગળતાવડા સ્વભાવનો હતો. એણે મોગલો તથા ગખકરો સામે લડાઈઓ કીધી. એના વજીરે એને મારી નાંખી એના ભત્રિજા મહમદને ગાદીએ બેસાડયો.

સૈયદ મહમદ ૧૪૩૫—૧૪૪૪.

સૈયદ મહમદ ૧૪૩૫-૧૪૪૪.

આ રાજા ઘણો નબળો અને દુરાચરણી હતો. એના વખતમાં માળવા તથા જુવાનપુરના રાજાઓએ એની કેટલીક જગ્યા જીતી લીધી. એ ઇ. સ. ૧૪૪૪ માં મરણ પામ્યો.

સૈયદ આલમ ૧૪૪૪—૧૪૫૦,

સૈયદ આલમ ૧૪૪૪-૧૪૫૦ એણે માત્ર છ વરસ રાજ્ય કર્યું; અને એ રાજ્ય ચલાવવાને યોગ્ય ન હોવાથી લાહોરના સૂબા બહલોલ લોદીએ એના હાથમાંથી રાજ્ય લઈ લીધું ઈ. સ. ૧૪૫૦.

સૈયદ વંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેઓની કારકીર્દિનાં વરસો.

સૈયદ ખીજરખાં........	૧૪૧૪—૧૪૨૧......	૭ વરસ
સૈયદ મુબારક............	૧૪૨૧—૧૪૩૫......	૧૪ વરસ.
સૈયદ મહમદ............	૧૪૩૫—૧૪૪૪......	૯ વરસ.
સૈયદ આલમ.........	૧૪૪૪—૧૪૫૦......	૬ વરસ.

——:૦:——

બાબ ૮ મો.

(૭) લોદી વંશ ૧૪૫૦—૧૫૨૬.

બહલોલ લોદી ૧૪૫૦—૧૪૮૮.

બહલોલ લોદી ૧૪૫૦-૧૪૮૮ બહલોલ લોદી જાતનો અફગાન હતો. એણે જવાનપુરના રાજા સાથે ૨૫ વરસ લડાઈ ચલાવી તે જગ્યા જીતી લીધી, અને પોતાના રાજની હદ વધારી. આ રાજા ઈ. સ. ૧૪૮૮ માં મરણ પામ્યો.

સિકંદર લોદી ૧૪૮૮—૧૫૧૭.

સિકંદર લોદી ૧૪૮૮-૧૫૧૭. સિકંદર બહલોલનો દીકરો હતો. એણે બહાર પ્રાંતમાં લડાઇ ચલાવી તે જીતી લીધો. એના વખતમાં કેટલાંક બંડ ઉઠયાં, તે એણે તુરત સમાવી દીધાં. એ ઘણો ખબરદાર રાજા હતો, પણ એણે હિંદુઓને બહુ પીડા કરી અને તેમના દેહેરાં તોડયાં. એના વખતમાં પોર્ટુગીઝ લોકો કાલિકટ બંદરે ઉતર્યા (૧૪૯૮).

ઇબ્રાહીમ લોદી ૧૫૧૭—૧૫૨૬.

ઈબ્રાહીમલોદી ૧૫૧૭-૧૫૨૬. આ પાતશાહ એના બાપ સિકંદરના જેવા સારા ગુણો ધરાવતો ન હતો. એના હાથ નીચેના અમલદારો એની મગરૂબી અને નિર્દયપણાથી કંટાળી ગયા, અને તેમાંના પંજાબના સૂબા દોલતખાં લોદીએ કાબુલના સુલતાન બાબરને ઇબ્રાહીમના હાથમાંથી રાજ્ય લઇ લેવાને બોલાવ્યો. બાબર ૧૫૨૬ માં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, લાહોર જીતી લઇ બાળી નાંખ્યું, અને દિલ્હી પર ચઢાઇ કરી. ઇબ્રાહીમ તેની સામો લડવા ગયો પણ ઈ. સ. ૧૫૨૬ માં પાણીપતના મેદાનમાં માર્યો ગયો.

પાણીપતની લડાઇ ૧૫૨૬. બાબર આ લડાઈ પછી દિલ્હીનો ધણી થયો, જેથી લોદી વંશની સમાપ્તિ થઇ.

લોદી વંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેઓની કારકીર્દિનાં વરસો.

બહલોલ લોદી..........૧૪૫૦—૧૪૮૮......૩૮ વરસ.
સિકંદર લોદી..........૧૪૮૮—૧૫૧૭......૨૯ વરસ.
ઈબ્રાહીમ લોદી..........૧૫૧૭—૧૫૨૬...... ૯ વરસ.

બાબ ૯ મો.

(૮) મોગલ વંશ ૧૫૨૬—૧૫૪૦, ૧૫૫૬—૧૮૬૬.

બાબર ૧૫૨૬—૧૫૩૦.

બાબર ૧૫૨૬-૧૫૩૦. બાબર ઇ. સ. ૧૪૮૨ માં જન્મ્યો હતો. એની બાહાદુરીને માટે એને લોકો "બાબર" એટલે "સિંહ" કરી કહેતા. એનું ખરૂં નામ "ઝાહિરદીન" હતું. એ તૈમૂરલંગથી છઠ્ઠી પેઢીએ ઉતરેલો હતો; ૧૪૯૪ માં એ કાબુલમાં એના બાપ ઉમરમિરઝાના મરણ પછી ગાદીએ બેઠો, અને ત્રણ વરસ પછી એણે સમરકંદ જીતી લીધું. પાછળથી એના ઉઝબેક નામના દુશ્મનોએ એના રાજ્યમાંથી એને ત્રણવાર કાઢી મેલ્યો, અને ત્રણે વાર હિમ્મતથી પોતાનો દેશ એણે જીતી લીધો. બાબરે દિલ્હીની પાદશાહી લીધા પછી પોતાના દીકરા હુમાયુંને બીજા મુસલમાન સરદારોને વશ કરવા મોટું લશ્કર આપી મોકલ્યો. ચાર મહિનામાં હુમાયુંએ ગ્વાલિયરથી જુવાનપુર સુધીનો દેશ જીતી લીધો. અને સઘળાને તાબે કર્યા; પણ અજમેર તથા મેવાડનો રાજા સંગ, તેમજ ચંદેરિનો હાકેમ મેદનીરાય, અને મારવાડ તથા જેપુરના રજપૂતો બાબરની સત્તા સામા થયા. એમની અને બાબર વચ્ચે આગ્રા પાસે સિક્રિ આગળ ૧૫૨૭ માં એક મોટી લડાઈ થઈ, જેમાં રજપૂતો હાર્યા. પછી બાબરે ચંદેરિગઢને ૧૫૨૮ માં ઘેરો ઘાલ્યો. રજપૂતો બાબર સામે ઘણી બહાદુરીથી લડયા; અને જ્યારે તેમને જીતવાની આશા રહી નહીં ત્યારે તેઓએ પોતાના બૈરાં છોકરાંને મારી નાંખ્યાં, અને તેઓ સઘળા માર્યા ગયા ત્યાંસુધી લડયા. મેદનીરાય પણ લડતાં રણમાં પડયો. આ જીતો મેળવ્યા પછી ૧૫૨૯ માં બાબરે બંગાળા અને બહાર પ્રાંતો જીતી લીધા.

સિક્રિની લડાઇ ૧૫૨૭. ચંદેરિનો ઘેરો ૧૫૨૮.

બાબરને હુમાયું કામરાન, હિંદાલ અને મિરઝાઅસકરિ નામના ચાર દીકરા હતા. એવું કહેવાય છે કે જ્યારે બાબરનો વડો દીકરો હુમાયું માંદો પડગ્યો ત્યારે એણે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે મારા દીકરાનો પ્રાણ ઉગાર અને એનું દુઃખ મને આપી મારો પ્રાણ લે—એમ તે હુમાયુંના બિછાનાની આસપાસ બંદગી કરતો ત્રણ વાર ફર્યો. મુસલમાન તવારિખ લખનારાઓ કહે છે કે આથી હુમાયું બચ્યો અને બાબર પોતાની ૪૮ વરસની

બાબર મરણ પામ્યો ૧૫૩૦. વયે મરણ પામ્યો, ૧૫૩૦. એની લાસ કાબુલ લઈ જવામાં આવી હતી. એ કવિતા અને ગાયનનો ઘણો શોખી હતો. એણે પોતાની રૈયતનાં સુખને માટે મુસાફરખાનાં, તળાવો ઇત્યાદિ બંધાવ્યાં. એ ઘણા મળતાવડા સ્વભાવનો અને ઉદાર મનનો હતો.

હુમાયું ૧૫૩૦-૧૫૪૦, ૧૫૫૬-૧૫૫૬.

બાબરનો વડો છોકરો હુમાયું ૧૫૦૭ માં જન્મ્યો હતો. એના બાપના મરણ પછી ૧૫૩૦ માં એ દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો. એણે

હુમાયુ ૧૫૩૦-૧૫૪૦,૧૫૫૬-૧૫૫૬. એના ભાઇ કામરાન, હિંદાલ અને મિરજાઅસ્કરિ. પોતાના ભાઇ કામરાનને કાબુલ, કંદહાર અને પંજાબનો થોડોક ભાગ આપ્યો. હિંદાલને સંબલપ્રાંત તથા મિરજાઅસ્કરિને મેવાડપ્રાંત આપી દીધો. ૧૫૩૪ માં હુમાયુંએ ગુજરાતનો રાજા બાહાદુરશાહ, જે ત્યાં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરતો હતો, તેને મંદે-

ચાંપાનેર જીત્યો ૧૫૩૪. સર આગળ હરાવી તેનો ગજબુત ગઢ ચાંપાનેર માત્ર ૩૦૦ સ્વાર લઇ દિવાલપર પોતે ચઢી જઈ જીતી લીધો. અહિયાંથી એને પુષ્કળ દ્રવ્ય મળ્યું. દિલ્હી પાછા ફરતાં હુમાયુંએ પોતાના ભાઇ મિરજા અસ્કરિને તે જગ્યાનો હાકેમ નિમ્યો, પણ દુશ્મનોએ તે કિલ્લો તુરત તેના હાથમાંથી પાછો લઈ લીધો. આ પછી બંગાળા અને બહારમાં શેરખાં (શિરશાહ) નામના પઠાણે બળવો ઉઠાવ્યો. એણે તરવારના એકજ ઝટકાથી એક સિંહને માર્યો તેથી એનું નામ શેરખાં પડ્યું હતું. હુમાયું એની સામે લડવા ગયો અને ચુનારગઢ જીતી લીધો. શેરખાંએ પછી પટણા અને કાશીની વચ્ચે હુમાયુંના લશ્કરપર છાપો માર્યો અને ૧૫૩૯ માં તેને હરાવ્યો. આ લડાઇમાં રાણી હમીદા પણ દુશ્મનોના હાથમાં પકડાઇ, પણ શિરશાહે તે બેગમને માનસહિત આગ્રે મોકલાવી આપી. હુમાયું ઘણી મુશ્કેલીથી આગ્રે નાસી ગયો, અને પોતાના

કનોજની લડાઇ ૧૫૪૦. ભાઇઓની મદદ મળતાંજ ૧૫૪૦ માં કનોજ આગળ શિરશાહ સામે લડ્યો, પણ પાછો હારી ગયો. આથી શિરશાહ દિલ્હીમાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

બાબ ૧૦ મો.

(૯) સુર અથવા અફગાન વંશ ૧૫૪૦—૧૫૫૬.

શિરશાહ ૧૫૪૦—૧૫૪૫.

શિરશાહ ૧૫૪૦-૧૫૪૫. શિરશાહ અફગાન સરદાર હતો. એ પોતાની હુશિઆરી અને બહાદુરીથી બંગાળાનો ધણી થઈ પડ્યો હતો. આ રાજા દિલ્હીમાં રાજ્ય ચલાવવાને આવ્યો, તેથી ત્યાંની રૈયત દલગીર થઇ નહીં કેમકે એણે તેમના કલ્યાણને માટે ઘણા ઉપાયો લીધાઃ—

મેહેસૂલ લેવાની રીતમાં સુધારો કર્યો, મુસાફરખાનાં, રસ્તા અને તળાવો બંધાવ્યાં, અને રાજ્યમાં ઘણા સુધારા કર્યા; એ રાજા ઉપર એવો દોષ મુકવામાં આવેછે કે જ્યારે માળવાનો રાજા માલદેવ એની

રાજા માલદેવ.

સામો થયો, અને રૈસ્તન (રેઝીન) ના કિલ્લામાં પોતાનાં લશ્કર સહિત બાહાદુરીથી તેણે ટકાવ કર્યો, ત્યારે એણે તે સઘળાના જીવ ઉગારવાનું વચન આપી દગાથી તેમને કાપી નાંખ્યા. આ પછી શિરશાહે મારવાડ ઉપર ચઢાઇ કરી, પણ ત્યાંના રજપૂતો પોતાનાં થોડાં લશ્કર સહિત એવા તો લડ્યા કે જો લશ્કર તુરતવેળાએ કુમકે આવી પોંહોચ્યું ન હોત તો આ રાજાને બચવું કઠણ થઇ પડત. શિરશાહ ઇ. સ. ૧૫૪૫ માં બુંદેલખંડમાં કલિંજરને ઘેરો ઘાલતાં દારૂખાનું સળગવાથી દાઝીને મરણ પામ્યો.

સલિમશાહ ૧૫૪૫—૧૫૫૩.

સલિમશાહ ૧૫૪૫-૧૫૫૩.

શિરશાહ પછી તેનો દીકરો સલિમશાહ ગાદીએ બેઠો. એ ઘણો અદલ રાજા હતો. એ માત્ર ૧૫૫૩ સુધી રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો. એની પછી એનો દીકરો ફિરોઝ ગાદીપર આવ્યો.

ફિરોઝ ૧૫૫૩—૧૫૫૩.

ફિરોજ ૧૫૫૩ -૧૫૫૩.

આ રાજાએ માત્ર ત્રણ દિવસ રાજ્ય ચલાવ્યું; એને એના કાકા મહમદ આદિલશાહે મારી નાંખી પોતે રાજ્યપદ ધારણ કર્યું.

મહમદ આદિલશાહ ૧૫૫૩- ૧૫૫૫.

મહમદ આદિલશાહ ૧૫૫૩-૧૫૫૫.

મહમદ આદિલશાહ ઘણો જુલમી રાજા હતો. એનો વજીર હેમુ નામનો કોઇ નીચ વરણનો હિંદુ હતો. એ રાજાના વખતમાં ઠેકાણે ઠેકાણે બંડ ઉઠયાં, અને રાજ્યના પાંચ ભાગ થઈ ગયા. દિલ્હીનો ધણી ઇબ્રાહીમ સુર જે પાદશાહી (અફ્ગાન) કુટુંબનો હતો તે થયો. એ અફ્ગાન વંશનો ચોથો રાજા ગણાય છે. ઇબ્રાહીમને હાંકી કાઢીને તેનો પિત્રાઈ ભાઇ સિકંદર પછી રાજા થયો. એ આ વંશનો

સરહિંદની લડાઇ ૧૫૫૬.

પાંચમો રાજા કહેવાય છે. આ રાજાના વખતમાં હુમાયું ઇરાનથી એક લશ્કર લઇ પાછો હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવ્યો, અને સિકંદરને ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં સરહિંદની લડાઇમાં હરાવી લાહોર, આગ્રા, અને દિલ્હી પાછાં કબજે કર્યાં.

સુર અથવા અફ્ગાન વંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેમની કારકીર્દિનાં વરસો.

શિરશાહ.........૧૫૪૦—૧૫૪૫......૫ વરસ

સલિમશાહ......૧૫૪૫—૧૫૫૩......૮ વરસ.

ફિરોઝ............૧૫૫૩—૧૫૫૩......૩ દિવસ.
મહમદ આદિલશાહ..૧૫૫૩—૧૫૫૫......૨ વરસ.
ઈબ્રાહીમ સુર......૧૫૫૫—૧૫૫૫.....થોડા દિવસ.
સિકંદર સુર........૧૫૫૫—૧૫૫૬......૧ વરસ.

બાબ ૧૧ મો.

હુમાયું ૧૫૪૦ માં કનોજ આગળ હારી ગયો ત્યાર પછી ઘણીજ મુશ્કેલીથી સિંધ તરફ નાઠો, અને ત્યાંથી મારવાડ ગયો. ત્યાં એને કંઇ આશ્રય ન મળવાથી માત્ર સાત સ્વારો સહીત એ અમરકોટ ગયો, જ્યાંના રજપૂત રાજાએ એને મદદ આપી. આ જગ્યાએ ઈ. સ. ૧૫૪૩ માં અકબરનો જન્મ થયો. અમરકોટમાં થોડો વખત રહ્યા પછી ૧૫૪૪ માં એ ઇરાન ગયો, અને પોતાના દીકરા અકબરને કંદહાર પોતાના ભાઇ પાસે મોકલાવી દીધો. ઇરાનના રાજા તમસ્પે એને શિહાપંથ કબુલ કરાવી એક મોટું લશ્કર આપ્યું. આથી એણે તુરત કાબુલ અને કંદહાર જીત્યાં (ઈ. સ. ૧૫૪૭) અને પોતાનો ભાઈ કામરાન જે એની સામે કાવત્રાં કરતો માલમ પડયો, તેની એણે આંખો ફોડાવી નાંખી ૧૫૫૩. આ પછી હુમાયુંએ એના બહાદુર સરદાર બેરામ સાથે લાહોર ઉપર કુચ કરી, અને ત્યાંના હાકેમ તાતારખાંને હરાવી વગર હરકતે આગળ વધ્યો. ઈ. સ. ૧૫૫૬ માં સિકંદર સુર જે દિલ્હીમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેને સરહિંદ આગળ હરાવી એણે પોતાનાં રાજ્યનો થોડોક ભાગ પાછો જીતી લીધો; પણ એજ વરસમાં પોતાના મેહેલની આરસપાહાણની સીડી પરથી પડી જવાથી એ મરણ પામ્યો.

અકબરનો જન્મ ૧૫૪૩.

હુમાયુંમરણ પામ્યો૧૫૫૬.

અકબર ૧૫૫૬—૧૬૦૫.

અકબર ૧૫૫૬-૧૬૦૫.

હુમાયુંનો દીકરો અકબર ઇ. સ. ૧૫૪૩ માં અમરકોટમાં જન્મ્યો હતો. એનું ખરૂં નામ જલાલુદ્દીન હતું. એ પોતાના જન્મથી તે ઇ. સ. ૧૫૫૫ સુધી કંદહાર અને કાબુલમાં રહ્યો હતો. જ્યારે હુમાયું મરણ પામ્યો, ત્યારે એ માત્ર ૧૩ વરસની વયનો હતો. આ કારણને માટે પાંચ વરસ સુધી સઘળો રાજ્કારભાર એના પ્રધાન બેરામ અથવા જેને ખાનબાબા કહેતા તેણે ચલાવ્યો. સિકંદર સુર અને મહમદ આદિલશાહનો વજીર હેમુ અકબરની સામે લડવાને એક મોટું લશ્કર લઈ ગયા. પેહેલાં હેમુએ કેટલીક જગ્યા ઘણી બાહાદુરીથી લડાઈ કરીને જીતી લીધી, પણ પાછળથી પાણીપતના મેદાનમાં બેરામે તેને હરાવ્યો, અને મારી નાંખ્યો ઇ. સ. ૧૫૫૬. સિકંદર પણ થોડા વખતમાં અકબરને તાબે થયો. ઇ. સ. ૧૫૬૦માં અકબરે પો-

પાણીપતની લડાઇ૧૫૫૬.

તાના પ્રધાનના હાથમાંથી ૧૮ વરસની વયે સઘળી સત્તા છીનવી લીધી, કા-રણ કે એ ગર્વિષ્ટ અને તીખા સ્વભાવનો થયો હતો એટલુંજ નહીં પણ પોતાની સત્તાનો ગેરઉપયોગ કરવા લાગ્યો હતો. બૈરામે પોતાની સત્તા ખો-વાથી એક બંડ ઉઠાવ્યું. પણ અકબરે તુરત તે બેસાડી દીધું. આ પછી બૈ-

બૈરામને મારી નાંખ્યો ૧૫૬૦.

રામ મક્કે જવા નિકળ્યો પણ ગુજરાતમાં તેને મુબારકખાં નામના કોઈ પઠાણે મારી નાંખ્યો ઇ. સ. ૧૫૬૦.

ખાનઝમાન, રાજબાહાદુર, આદમખાં, અબદુલખાં અને બીજા ત્રણ મુસલમાન સરદારો અકબરની સત્તા સામા થયા, અને બંડ ઉઠાવ્યાં. અકબ-ર એ સઘળા સામે સાત વરસ સુધી લડ્યો, અને તેમને વશ કર્યા (૧૫૬૦–૧૫૬૭).

અકબરે ચિતોડ જીતી લીધો ૧૫૬૭.

આ પછી આ પાદશાહ જેપુરના રાજા ભારમલ, ઉદેપુર (ચિતોડ) ના સંગ રાજાના દીકરા ઉદયસિંગ, અને જોધપુર ના રાજા માલદેવ જોડે ૧૫૬૭—૧૫૭૨ સુધી લડ્યો, અને ચિતોડ જીતી લઇ અકબર જોધપુરના રાજા માલદેવની દીકરી જોડે પરણ્યો. જાંહાંગીર આ રાણીનો કુંવર હતો. જેપુરના રાજા ભગવાનદાસે પણ અક-બરને કન્યા દીધી. આ રાજાએ તેમજ તેના કુંવર માનસિંગે અકબરને તેના શત્રુઓને વશ કરવાને ઘણી મદદ આપી, અને તેઓ આ પાદશાહથી બહુ માન પામ્યા. અકબરે સઘળા રજપૂત રાજાઓને વશ કર્યા ખરા, પણ તે-ઓએ પાછળથી પોતાનાં રાજ્યનો ઘણોખરો ભાગ જીતી લીધો, અને ઉદેપુ-ર રાજધાની કરી.

અકબરે પોતાનાં લાંબાં રાજ્યમાં ગએલી જગ્યાઓ પાછી જીતી લીધી અને ઘણી નવી જીતો મેળવી:—

૧૫૭૩—ગુજરાત ત્યાંના મુજફ્ફર રાજાને હરાવી જીતી લીધું અને તે પોતાનાં રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યું.

૧૫૭૬—બંગાળા દાઉદ સરદારને હરાવી પાછું જીતી લીધુ.

૧૫૮૬—કાશ્મીર સર કર્યું.

૧૫૯૨—ઓઢિઆ માનસિંગે તાબે કર્યું.

૧૫૯૨—સિંધ જીતી લીધું.

૧૫૯૪—કંદહાર પાછું મેળવ્યું.

૧૫૯૫—અકબરે અહમદનગર જીતવાને પોતાના છોકરા મોરાદ અ-ને એના આગલા વજીર બૈરામના છોકરા મિરજાખાંને મોકલ્યા, પણ ત્યાંની રાણી ચાંદબીબીએ ઘણી બાહાદુરીથી તે જગ્યાનો બચાવ કર્યો,

ચાંદબીબી.

અને મોરાદ અને મિરજાખાંના લશ્કરને મારી કાઢ્યું, આખરે ૧૫૯૯ માં જ્યારે એ રાણીનું તેણીના વેરીઓએ ખુન કર્યું, ત્યા-

રે ત્યાંની થોડીક જગ્યા અકબરે જીતી લીધી, અને ચાંદબીબીના દીકરા નિઝામશાહને ગ્વાલિયરના કિલ્લામાં કેદ કર્યો; બાકીની થોડીક જગ્યા ત્યાંના હબસી વજીર મલીકઅંબરે પોતાના મરણ (૧૬૨૬) સુધી બચાવી રાખી. આ જગ્યા પણ આખરે અકબરના પૌત્ર શાહજહાંએ ૧૬૩૭ માં જીતી લીધી.

મલીકઅંબર.

૧૬૦૧—અકબરે ખાનદેશ ખાલસા કર્યો.

આ પ્રમાણે આ પાદશાહે પોતાની સત્તા ઘણી ફેલાવી, તેમજ પોતાની રૈયતને ઘણી સુખી કરી. બધા મુસલમાન રાજાઓમાં એ ઉત્તમ રાજા હતો. એણે હિંદુઓ ઉપરનો જજીઆવેરો કાઢી નાંખ્યો, અને ધર્મને માટે કોઇને પીડા કરી નહીં. પોતે ઘણો ભણેલો હોવાથી દરેક જાતની વિદ્યાને એ ઉત્તેજન આપતો. એણે પોતાનાં રાજ્યના ૧૫ પ્રાંત પાડ્યા અને તે દરેક ઉપર એકેકો સુબો નિમ્યો; વસુલાત, ન્યાય અને લશ્કરી એવાં જુદાં ત્રણ ખાતાં પાડ્યાં; મેહેસુલ લેવાની રીતમાં સુધારો કર્યો; હિંદુઓને તેમની લાયકી પ્રમાણે ઉંચા હોદ્દા આપ્યા; ગેરવાજબી કરો કાઢી નાંખ્યા; અને સતી થવાની માઠી ચાલનો અટકાવ કર્યો. અકબરના વખતમાં ઘણાક મહાન પુરૂષો હતા, જેમાં મુખ્ય રાજા ટોડરમલ નામે એક હિંદુ, જે મેહેસુલ ખાતાનો વડો હતો તે, અને એ પાદશાહનો વજીર અબુલફઝલ જેણે "આઇને અકબરી" નામના પુસ્તકમાં અકબરનું જન્મ ચરિત્ર લખ્યું છે, તેઓ હતા. અકબરને ત્રણ દીકરા હતા—(૧) સલીમ જેણે ૧૬૦૧ માં પોતાના બાપ સામેજ બંડ ઉઠાવ્યું હતું, અને જે અકબર પછી ગાદીએ બેઠો, (૨) મોરાદ જે ૧૫૯૯ માં મરણ પામ્યો, અને (૩) ડેનિયલ જે ૧૬૦૪ માં મરણ પામ્યો. એનો વડો પુત્ર સલીમ સારી ચાલનો ન હોવાથી અકબરને ઘણું દુઃખ લાગતું, તોપણ મરતી વેળા એણે પોતાના સઘળા ઉમરાવોને બોલાવી તેમના દેખતાં સલીમને રાજ્યનો વારસ ઠરાવ્યો, જેથી કરીને એનાં મરણ પછી રાજ્યમાં ગાદી માટે કાંઇ બખેડા થાય નહીં. અકબર ઈ. સ. ૧૬૦૫ માં મરણ પામ્યો. એની લાસ આગ્રામાં દાટવામાં આવી હતી.

અકબરના દીકરા સલીમ, મોરાદ, ડેનિયલ.

અકબર મરણ પામ્યો ૧૬૦૫.

સલીમ ૧૬૦૫—૧૬૨૭.

સલીમ ૧૬૦૫-૧૬૨૭.

અકબરના વડા છોકરા સલીમે ગાદીએ બેસતાં જાહાંગીર એટલે "દુનિયા જીતનાર" એવું નામ ધારણ કર્યું. એણે અહમદનગર, બિજાપુર અને ગોવળકોંડાના રાજ્યોપર હુમલો કરી ખંડણી લીધી અને એના છોકરા શાહજહાંએ ઉદેપુર ઉપર હુમલો કરી ત્યાંના રાણા અમરસિંહને હરાવ્યો ઈ. સ. ૧૬૧૪. આરંભમાં સલીમે એના બાપના કીધેલાં સર્વ કામો જારી રા-

ખ્યાં, પણ પાછળથી તેમ કર્યું નહીં. ઇ. સ. ૧૬૧૧ માં જાંહાંગીર નુરજહાં (દુનિયાંનું તેજ) સાથે પરણ્યો. નુરજહાં અયાઝ નામના કોઈ ગરીબ ઇરાની ઉમરાવની ઘણી રૂપાળી બેટી અકબરના જનાનખાનામાં તેણીની મા જોડે જતી. જ્યારે અકબર જીવતો હતો ત્યારે સલીમે તેને જોઇને તેની સાથે પરણવા માગ્યું, પણ અકબરે તેમ ન કરતાં તેને શીરઅફ્ગાન નામના એક બાહાદૂર હાકેમ સાથે પરણાવી. જ્યારે સલીમ ગાદીએ બેઠો ત્યારે તેણીની સાથે પરણવાના વિચારથી તેણીના ભરથારને તેણે સમજાવ્યો; પણ જ્યારે તેણે તેમ કરવા ના કહી ત્યારે જાંહાંગીરે તેને મારી નંખાવ્યો. આથી નુરજહાં ઘણી ગુસ્સે થઇ, પણ આખરે થોડા વખતમાં તેણી સલીમ જોડે પરણી અને તેણીના બાપ અને ભાઇને તેણીએ મોટી મોટી પદીઓ અપાવી.

જાંહાંગીર નુરજહાં જોડે પરણ્યો ૧૬૧૧.

સલીમના દીકરા ખુશરૂ, પરવીઝ, શાહજાં અને શહેરિયાર.

સલીમને પોતાના છોકરાઓથી ભારે દુઃખ ખમવું પડયું હતું. એના વડા છોકરા ખુશરૂએ એની સામે બંડ ઉઠાવ્યું, પણ તે આ પાદશાહે તુરત બેસાડી દીધું, અને ખુશરૂને ગ્વાલિયરના કિલ્લામાં કેદ કર્યો, જ્યાં તે ૧૬૨૧ માં મરણ પામ્યો. એનો બીજો દીકરો પરવીઝ જેને એણે દક્ષિણનો સૂબો બનાવ્યો હતો તે ૧૬૨૬ માં મરણ પામ્યો. ઈ. સ. ૧૬૨૩ માં એના ત્રીજા છોકરા શાહજહાંએ પણ બંડ ઉઠાવ્યું, કારણકે સલીમની મરજી પોતાના ચોથા છોકરા શાહેરિયારને ગાદી આપવાની હતી.

મોહબતખાંએ સલીમને કેદ કર્યો૧૬૨૬.

ઇ. સ. ૧૬૨૫ માં નુરજહાંને મોહોબતખાં નામના એક અમીર જોડે કજીઓ થયો, કારણ કે એ અમીરે સલીમના બીજા છોકરા પરવીઝનો પક્ષ કર્યો હતો. નુરજહાંએ એનાપર ખોટાં તોહોમતો મુકી એને ઘણો સતાવ્યો, તેથી આ અમીરે ૫,૦૦૦ રજપૂત સ્વારો લઇ સલીમને કેદ કર્યો ૧૬૨૬. નુરજહાંએ સલીમને છોડવવાના ઘણાક ઉપાયો લીધા, અને આખરે તેને છોડાવ્યો. કેદમાંથી છુટયા પછી તે થોડા વખતમાં કાસ્મીરથી લાહોર જતાં તેની ૬૦ વરસની વયે ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં મરણ પામ્યો. આ રાજાની દરબારમાં ઈ. સ. ૧૬૦૭ માં "કમ્પનીએ" કેપ્તન હોકિન્સ નામના એક ગૃહસ્થને મોકલ્યો હતો, અને પછી ઇંગ્લાંડના પેહેલા જેમ્સ રાજા તરફથી અંગ્રેજી એલચી સર ટોમસ રો ૧૬૧૫ માં આવ્યો હતો. એ બન્નેને સલીમે પેહેલાં સારો આવકાર દીધો, પણ પાછળથી મોકિબખાં નામના સૂબાના, તેમજ નુરજહાંનો ભાઇ અસોફખાં જે વજીર થયો હતો તેના, અને સલીમના છોકરા શાહજહાંના સમજાવ્યાથી પાદશાહે તેમને દરબાર છોડી જવાનો હુકમ કર્યો.

સલીમ મરણ પામ્યો ૧૬૨૭. કેપ્તન હોકિન્સ ૧૬૦૭.

સર ટોમસ રો ૧૬૧૫.

સલીમ સમજણવાળો અને ઇનસાફી પણ દારૂડીઓ હતો. પોતાની રૈયતની ફરિયાદ પોતે સાંભળવાને માટે પોતાના ઓરડાની અંદરથી તે જમીન સુધી એક લાંબી સાંકળ રાખતો; જે સાંકળનો છેડો તેના મેહેલમાં હતો તેની સાથે ઘંટા બાંધેલા હતા; માટે જ્યારે કોઈ ફરિયાદ કરવા જતો, ત્યારે તે સાંકળ તે ખેંચતો, જેથી ઘંટાનો અવાજ થતો, અને પાદશાહ તે માણસને પોતાની આગળ બોલાવીને તેની ફરિયાદ સાંભળી લેતો.

શાહજહાં ૧૬૨૭—૧૬૫૮.

શાહજહાં ૧૬૨૭-૧૬૫૮.

શાહજહાંએ જેવા પોતાના બાપના મરણના સમાચાર સાંભળ્યા કે તુરત આગ્રે ગયો. એનો ભાઈ શહેરિઆર એની સામો થયો, પણ શાહજહાંએ નુરજહાંના ભાઇ અસોફખાંની મદદથી તેને હરાવી મારી નાંખ્યો. દક્ષિણનો સૂબો ખાંજહાં લોદી પણ આ પાદશાહની સામો થયો (૧૬૨૮), અને અહમદનગરના રાજા સાથે મળી જઇ લડવા તૈયાર થયો. શાહાજહાંએ અફસોફખાંને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો, જેણે ખાંજહાંને હરાવ્યો.

ખાંજહાં લોદીએ બંડ ઉઠાવ્યું ૧૬૨૯.

આ પાદશાહે કાબુલ તથા દક્ષિણમાં લડાઇઓ ચલાવી, અને જય મેળવ્યો. બિજાપુર તથા ગોવળકોંડાનાં રાજ્યો, જે આ વખત સુધી સ્વતંત્ર રહ્યાં હતાં, તેમની ઉપર ચઢાઇ કરી ખંડણી લીધી. મરેઠી રાજ્યનો સ્થાપનાર શિવાજીનો બાપ શાહજી બિજાપુરની ચઢાઈની વખતે શાહજહાં સામે ઘણી બાહાદુરીથી લડયો હતો. શાહજહાંએ ૧૬૩૧ માં બંગાળામાં પોર્તુગીઝ લોકનાં જે થાણાં હતાં, તે સઘળાં લઇ લીધાં, અને તેમને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યા. ઈ૦ સ૦ ૧૬૩૭ માં કંદહાર શાહજહાંને હાથ આવ્યું પણ ૧૬૪૯ માં ઇરાનીઓએ તે પાછું જીતી લીધુ. નુરજહાં સલીમના મરણ પછી રાજ્યની સઘળી ખટપટ છોડી દેઇ એકાંત જગ્યામાં જઈ રહી, જ્યાં તેણી ૧૬૪૬ માં મરણ પામી.

નુરજહાંમરણ પામી ૧૬૨૬.

શાહજહાંના છોકરા–દારા, સુજા, ઔરંગજેબ અને મુરાદ.

શાહજહાંને ૪ દીકરા હતા—દારા, સુજા, ઔરંગજેબ અને મુરાદ. એ ચારેમાં જુદા જુદા ગુણો હતા. દારા બાહાદુર પણ ભોળો હતો; સુજા વિષયી અને હિચકારો હતો; ઔરંગજેબ લોભી, બુદ્ધિવાન, બાહાદુર, અને કપટી હતો; મુરાદ વિષયી અને કમ અક્કલનો પણ બાહાદુર હતો. આ ચાર છોકરા શિવાય પાદશાહબેગમ અને રોશનરાય નામની શાહજહાંને બે દીકરી હતી.

ઈ. સ. ૧૬૫૭ માં શાહજહાં ઘણો માંદો પડયો, ત્યારે દારા તેના બાપ પાસે આગ્રે હતો, સુજા બંગાળામાં, ઔરંગજેબ દક્ષિણમાં, અને મુરાદ ગુજરાતમાં હકુમત ચલાવતા હતા.

જ્યારે આ છોકરાઓએ પોતાના બાપના મંદવાડના સમાચાર સાંભળ્યા, ત્યારે સુજા અને મુરાદે ગાદીના ધણી થવાના વિચારથી

ઔરંગજેબના છળભેદ.

પાયતખ્ત ભણી કુચ કરી. ઔરંગજેબ, ગોવળકોંડાના પ્રખ્યાત સરદાર મિરજુમલાને પોતાના પક્ષમાં લઇ; પોતાના બેવકુફ ભાઈ મુરાદ સાથે મળી ગયો અને તેને સમજાવ્યું કે મારે તો મક્કે જઈ ભક્તિ કરી મારો વખત કાઢવો છે; પણ હું એમ કરૂં તે પેહેલાં મારી ઇચ્છા તને ગાદી અપાવવાની છે, કારણ કે તારા શિવાય બિજા ભાઇઓ રાજ ચલાવવાને યોગ્ય નથી. મુરાદે ઔરંગજેબના બોલવાપર પૂર ભરોસો રાખ્યો, અને તેની સાથે મળી ગયો. પેહેલાં દારાએ પોતાના ભાઈ સુજાને ૧૬૫૭ માં કાશી આગળ હરાવ્યો; પણ ૧૬૫૮ માં ઔરંગજેબ અને મુરાદે દારાના સેનાપતિ જસવતસિંહને પેહેલાં ઉજ્જણ આગળ અને પછી તેજ વરસમાં દારાને આગ્રા આગળ હરાવ્યો. એમ કહે છે કે દારાના હાથીને કંઇ લાગ્યાથી તે ઘણો મસ્તાન થયો માટે દારા નીચે ઉતરી પડયો; પણ લશ્કરને તે વિષે કંઇ ખબર ન હોવાથી, તેમજ વળી હાથીને ખાલી જોવાથી, તેઓએ એમ વિચાર્યું કે દારા માર્યો ગયો—અને તેથી તેઓ સઘળા નાસી ગયા. દારા આગ્રા આગળ હારી ગયા પછી દિલ્હીમાં નાસી ગયો. ઔરંગજેબે આ ફતેહ મેળવ્યા પછી તુરત પોતાના બાપને એક કિલ્લામાં પૂર્યો, અને દારાની પુઠે દિલ્હી ગયો. રસ્તે જતાં ઔરંગજેબે મુરાદને કેદ કર્યો, અને દિલ્હીમાં પોતાના નામની દુવાઈ ફેરવી, ઇ. સ. ૧૬૫૮.

કાશીની લડાઇ ૧૬૫૭.
ઉજ્જણની લડાઇ ૧૬૫૮.
આગ્રાની લડાઇ ૧૬૫૮.

ઔરંગજેબે પોતાના નામની દુવાઇ ફેરવી ૧૬૫૮.
શાહજહા મરણ પામ્યો ૧૬૬૮.

શાહજહાં ૧૬૬૮ માં બંદીખાને રહીને મૂઓ. તાજમેહેલ જે એક અતિ સુંદર ઈમારત છે, તે આ પાદશાહે પોતાની બેગમ મુમતાજમહાલની યાદગીરી સારૂ બંધાવ્યો હતો. શાહજહાં ન્યાયી અને ખબરદાર હતો, અને પ્રજાપર ઘણું હેત રાખતો હતો. એણે એક ઘણુંજ સુંદર તખ્ત બનાવ્યું જે બનાવવાનો ખરચ ૬॥ કરોડ રૂપિયાનો થયો હતો.

ઔરંગજેબ ૧૬૫૮—૧૭૦૭

ઔરંગજેબ અથવા આલમગિર પેહેલો ૧૬૫૮-૧૭૦૭.
કજવાનીલડાઇ ૧૬૫૯.

ઔરંગજેબ અથવા આલમગિર પેહેલાએ પોતાના ભાઈઓને દગાથી તેમજ ખુલ્લી રીતે લડાઇઓ કરીને વશ કર્યા:—દારા જ્યારે મુલતાનથી નાસી જતો હતો ત્યારે તેને ત્યાંના સુબા જહાનખાંએ પકડી ઔરંગજેબ પાસે મોકલાવી આપ્યો, જેણે ૧૬૫૯ માં તેને મારી નંખાવ્યો. સુજા ૧૬૫૯ માં કજવાની* લડાઈમાં હારી જઇ આરાકાન નાસી ગયો, જ્યાં તે ૧૬૬૦ માં મરણ પામ્યો; અને મુરાદને કંઇ બહાનું કાઢી ૧૬૬૧ માં મારી નાંખ્યો: આ

* કજવા—અલાહાબાદથી આસરે ૩૦ મૈલ દૂર.

પ્રમાણે એણે પોતાના હરીફોને મારી નાંખી "આલમગિર" અથવા દુનિયાં જીતનારનાં નામથી રાજ્ય ચિન્હો ધારણ કર્યાં. શાહજહાંને બંદીખાનેથી છોડવાને જોધપુરના રાજા જસવંતસિંહે અને બીજા કેટલાકોએ યુક્તિઓ કરી હતી પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા ન હતા.

ઔરંગજેબે પોતાના બાપથી ઉલટી રીતે ચાલીને હિંદુઓ ઉપર ભારે વેરો નાંખ્યો, અને તેમનાં દેહેરાં લૂટી તેમના ઉપર ઘણી તરેહના ધર્મ સંબંધી જુલમો ગુજાર્યા. આથી તેનાં રાજ્યમાં શાંતી રહી નહીં દિલ્હીની નૈરૂત્ય કોણે નારોળ ગામમાં સતરામી નામના હિંદુઓએ બંડ ઉઠાવ્યું, અને ઔરંગજેબના લશ્કરને ઘણીવાર મારી હાંકી કાઢ્યું આખરે જ્યારે એ રાજા પોતે એક લશ્કર લઇ ત્યાં ગયો, અને તેમને હરાવ્યા, ત્યારે તેઓ તાબે થયા, ઇ. સ. ૧૬૭૬.

નારોળમાં બંડ ૧૬૭૬.

જોધપુરના રાજા જસવંતસિંહે ઔરંગજેબને હિમ્મતથી એક કાગળ લખી હિંદુઓપર જુલમ નહીં ગુજારવાને સમજાવ્યો; પણ આ પાદશાહે તે ઉપર કંઇ ધ્યાન આપ્યું નહીં એટલુંજ નહીં, પણ ૧૬૭૭ માં જસવંતસિંહના મરણ પછી એ તેની સ્ત્રી અને બે કુંવરો ઉપર પણ જુલમ ગુજારવા લાગ્યો; આથી જેપુરનો રાજા રામસિંહ, મેવાડનો રાજસિંહ, અને બીજા ઘણાક રજપૂત રાજાઓ ઔરંગજેબની સામા થયા. એમને વશ કરવાને પાદશાહે પોતાના છોકરા મોઆજીમ, આજમ, અને અકબરને એક મોટું લશ્કર આપી મોકલ્યા, જેઓએ તેમને હરાવી તેમના ઉપર બહુ જુલમ ગુજાર્યો. ઔરંગજેબે ૧૬૮૩–૧૭૦૭ સુધી દક્ષિણમાં લડાઇઓ ચલાવી અને ૧૬૮૬ માં સિકંદર આદિલશાહને હરાવીને બિજાપુર, ૧૬૮૭ માં અબુલહુસેનને હરાવીને ગોવળકોંડા, અને ૧૭૦૦ માં સતારા જીતી લીધાં. ઈ. સ. ૧૭૦૧ માં અંગ્રેજી એલચી સર વિલિયમ નોરિસે ઔરંગજેબની ભેટ લીધી હતી. આ પાદશાહે પોતાની સત્તા છેક કન્યાકુમારિ સુધી ફેલાવી, અને જમાબંધીની ઉપજના ૩૬ કરોડ રૂપિયા વસુલ કર્યા. એના જુલમને લીધે રજપૂતો જેઓ લાંબો વખત થયા મોગલ વંશના રાજાઓના મિત્ર હતા, અને લડાઇ વખતે તેમને મદદ કરતા તે લોકો, તેમજ મરેઠા લોકો એના કટ્ટા વેરી થયા, જેમને એ મરણ પામ્યો ત્યાં સુધી વશ કરી શક્યો નહીં. ઔરંગજેબ ૧૭૦૭ માં અહમદનગરમાં પોતાની ૮૯ વરસની વયે મરણ પામ્યો.

અંગ્રેજી એલચી સર વિલિયમ નોરિસ ૧૭૦૧

ઔરંગજેબ મરણ પામ્યો ૧૭૦૭.

મોગલ વંશનો અંત ૧૮૬૨.

ઔરંગજેબ પછી બીજા ૧૧ રાજા થઇ ગયા. એમના વખતથી રાજ્યની પડતી થવા લાગી, અને છેલ્લા પાદશાહ મહમદ બાહાદુરશાહના વખતમાં મોગલ રાજ્યનો અંત આવ્યો ૧૮૬૨.

ઔરંગજેબને પાંચ શાહજાદા હતા—મહમદ જે ૧૬૬૭ માં ગ્વાલિયરમાં મરણ પામ્યો, મોઆઝીમ, અકબર, આજમ, અને કામબક્ષ. મોઆઝીમ શાહઆલમ ૧ લાના નામથી ગાદીએ બેઠો. આજમ એની સામો થયો, પણ ૧૭૦૭ માં આગ્રા આગળની લડાઇમાં માર્યો ગયો. કામબક્ષ પણ મોઆઝીમ સામો લડવા ગયો પણ ૧૭૦૮ માં હૈદ્રાબાદની લડાઇમાં માર્યો ગયો.

આગ્રાની બીજી લડાઇ ૧૭૦૭.
હૈદ્રાબાદની લડાઇ ૧૭૦૮.

બાબ ૧૨ મો.

શાહઆલમ ૧૭૦૭-૧૭૧૨.

શાહઆલમ૧લો ૧૭૦૭-૧૭૧૨.

આ રાજાએ મરેઠા, રજપૂત અને શીખ લોકો સાથે દોસ્તી કરી પોતાની નબળાઇ દેખાડી. એ ઇ. સ. ૧૭૧૨ માં મરણ પામ્યો. એના વખતમાં ઉદેપુર, મારવાડ, અને જેપુરના રાજાઓ સ્વતંત્ર થયા. એણે પોતાનાં છેલ્લાં પાંચ વરસ શીખ લોકોને વશ કરવામાં કાઢયાં, પણ તેમાં એ ફાવ્યો નહીં. રાજ્યની સઘળી સત્તા જુલફિકરખાં નામના વજીરના હાથમાં હતી.

જહાંદારશાહ ૧૭૧૨-૧૭૧૩.

જહાંદારશાહ ૧૭૧૨---૧૭૧૩.

જહાંદારશાહ શાહઆલમનો વડો છોકરો હતો. એણે જુલફિકરખાંની મદદથી પોતાના ભાઇ ભત્રિજાને મારી નાંખી ગાદી લીધી. એના બીજો ભત્રિજો ફરૂખશિર જે બચી ગયો હતો, તેને બાહારના સૂબા સૈયદહુસેન અને અલાહાબાદના સૂબા સૈયદ અબદલ્લાએ મદદ આપી. આગ્રા આગળ એક મોટી લડાઇ થઇ જેમાં જુલફિકરખાં અને જહાંદારશાહ બન્ને માર્યા ગયા, ઈ.સ. ૧૭૧૩.

આગ્રાની(૩જી) લડાઈ ૧૭૧૩.

ફરૂખશિર ૧૭૧૩-૧૭૧૯.

ફરૂખશિર ૧૭૧૩-૧૭૧૯.

ફરૂખશિરનું ઉપર કહેલા બે સૈયદો આગળ કંઇ ચાલતું ન હતું. એ માત્ર નામનોજ રાજા હતો. એ મારવાડના રાજા અજીતસિંહની છોકરી જોડે પરણ્યો હતો. જ્યારે એ રાજા માંદો પડયો ત્યારે હેમિલ્ટન નામના એક અંગ્રેજી વૈદે એને સાજો કર્યો. આથી રાજાએ ખુશી થઈ તેને કેટલીએક જાગીરો આપી, અને અંગ્રેજી માલ પરથી જકાત કાઢી નાંખી ૧૭૧૬. ફરૂખશિરે ઉપર કહેલા સૈયદોના હાથમાંથી નિકળી જવાને ઘણાં કાવત્રાં કર્યાં, પણ આખરે તેઓએ એને મારી નાંખ્યો, અને

રફિયુદ્દરજાત ૧૭૧૯.

ઔરંગજેબના છોકરા અકબરના પૌત્ર રફિયુદ્દરજાત નામના એક બાળકને ગાદી આપી. આ બાળક પાંચ માસમાં મરણ પામ્યું ઇ. સ. ૧૭૧૯. એ પછી એના ભાઇ રફિયુદૌલાને

રફિયુદ્દૌલા ૧૭૧૯. તેઓએ ગાદીએ બેસાડ્યો. એ પણ ત્રણ માસ રહી મરણ પામ્યો ઇ. સ. ૧૭૧૯. એના મરણ પછી એજ સૈયદો જેઓ "કીંગમેકર" એટલે પાદશાહ બનાવનાર કહેવાય છે તેઓએ શાહઆલમના પૌત્ર મહમદશાહને ગાદી આપી. મહમદશાહ બાબરથી ગણતાં ૧૨ મો રાજા હતો.

મહમદશાહ ૧૭૧૯–૧૭૪૮.

મહમદશાહ ૧૭૧૯–૧૭૪૮. આ રાજાના વખતમાં "પાદશાહ બનાવનાર" સૈયદો હસન અને અબદલ્લાની પડતી આવી. દક્ષિણના સૂબેદાર નિઝામઉલમુલ્કે અને ઓઢિઆના સૂબા સાદતખાંએ તેમની સામે બંડ ઉઠાવ્યું. હસન દગાથી માર્યો ગયો, અને ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં દિલ્હી અને આગ્રાની વચ્ચે શાહપુરની લડાઇમાં અબદલ્લા હારી ગયો. પાંચ શાહપુરનીલડાઇ ૧૭૨૦. વરસ વજીર તરીકે કામ ચલાવી ૧૭૨૪ માં નિઝામઉલમુલ્ક સ્વતંત્રપણે દક્ષિણમાં રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો, જ્યાં તે ૧૭૪૮ માં તેની ૧૦૪ વરસની વયે મરણ પામ્યો; એના વંશજો હૈદ્રાબાદના નિઝામો છે. આ વખતે નિઝામઉલમુલ્કની પેઠે અજમેરનો રાજા અજીતસિંહ પણ સ્વતંત્ર થયો. મહમદશાહના વખતમાં નાદિરશાહ નામના એક ઇરાનીએ ઈ. સ. ૧૭૩૮ માં હિંદુસ્તાન પર ચઢાઇ કરી; નાદિરશાહની ચઢાઈ ૧૭૩૮. તેણે કર્નાલની લડાઇમાં મોગલોને હરાવ્યા, દિલ્હી તાબે કર્યું, ત્રીસ હજાર રહેવાશીઓને કતલ કર્યા, અને પુષ્કળ દ્રવ્ય લઇ એ પાછો ઇરાન ગયો, જ્યાં ૧૭૪૭ માં એના કોઇ શત્રુએ તંબુમાં ધુસી જઇ એને મારી નાંખ્યો. નાદિરશાહના લશ્કર સાથે અહમદશાહ અબદલી હિંદુસ્તાનમાં એક સરદાર તરીકે પેહેલી વખત આવ્યો હતો.

અહમદશાહ અબદલી. અહમદશાહે આ દેશપર પછી છ ચઢાઇઓ કરી, અને છેલ્લી લડાઇમાં મરેઠાઓને પાણીપત આગળ ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં હરાવ્યા, (જુઓ પ્રકરણ ૫ મું). ઇ. સ. ૧૭૪૪ માં અલીમહમદ નામના એક રોહિલા જાતના લૂટારાએ ઓઢિઆમાં સ્વતંત્ર સત્તા સ્થાપી. ઈ. સ. ૧૭૪૮ માં અહમદશાહ અબદલી જ્યારે હિંદુસ્તાન ઉપર મોટું લશ્કર લઇ ચઢી આવ્યો ત્યારે મહમદશાહે તેને સરહિંદ સરહિંદની લડાઇ ૧૭૪૮. આગળ હરાવ્યો, અને એજ વરસમાં એ મરણ પામ્યો. એની પછી એનો છોકરો અહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.

અહમદશાહ ૧૭૪૮–૧૭૫૪.

અહમદશાહ. ૧૭૪૮–૧૭૫૪. અબદલીનીબીજીચઢાઇ૧૭૪૮. આ રાજાના વખતમાં ઘણાખરા સબળા સૂબાઓ સ્વતંત્ર થયા. અહમદશાહ અબદલીએ ૧૭૪૮ માં બીજી વાર ચઢાઈ કરી ત્યારે આ રાજાએ તેને લાહોર તથા મુલતાન આપી

શાંત પાડ્યો. આ વખતે મલ્હારરાવ હોલ્કરે એકાએક ચઢી આવી દિલ્હી જીતી લીધું. નિઝામઉલમુલ્કના પૌત્ર ગાઝીઉદ્દીનની સલાહથી અમીરોએ એ પાદશાહને પદભ્રષ્ટ કરી આંધળો કર્યો. આ રાજા ૧૭૫૪ માં કેદખાનામાં મરણ પામ્યો.

આલમગિર ૨ જો ૧૭૫૪—૧૭૫૯.

આલમગિર ૨ જો ૧૭૫૪-૧૭૫૯. ગાઝીઉદ્દીને અહમદશાહના કાકા આલમગિરને ગાદી આપી. ગાઝીઉદ્દીન સૈયદ હસન અને અબદલ્લાની માફક તેમના મરણ પછી "કીંગમેકર" (પાદશાહ બનાવનાર) થયો હતો, એટલે રાજ્યની સઘળી સત્તા એના હાથમાં આવી હતી. એ સરદાર ઘણો દગલબાજ હતો. પોતાનું કામ કાઢી લેવાને એ હરેક જાતના ઉપાયો લેવાને ડરતો નહીં. એણે એ રાજાનું ખુન કરાવ્યું, અને એનું માથું નદીમાં નંખાવી દેઇ એની જગ્યાએ એક છોકરાને ગાદીએ બેસાડ્યો. પણ આ પાદશાહને કોઇએ માન્યો નહીં, અને લોકો સામા થયા, તેથી ગાઝીઉદ્દીનને નહાસવું પડ્યું. મરેઠા લશ્કરે સદાશિવરાવની સરદારી નીચે દિલ્હી જીતી લીધું, પણ અબદલીએ તે પાછું જીતી લઇ શાહઆલમ બીજાને ગાદીએ બેસાડ્યો.

શાહઆલમ ૨ જો ૧૭૫૯—૧૮૦૬.

શાહઆલમ ૨ જો ૧૭૫૯-૧૮૦૬. આ પાદશાહને એના બાપના મરણ પછી લગભગ બે વરસ બાહેર રખડવું પડ્યું. એને નાજિબઉદ્દૌલા નામે એક ડાહ્યો વજીર હતો, પણ તેના મરણ પછી તેના પૌત્ર ગુલામકાદરે એ ઘરડા રાજાને હરાવી દિલ્હી જીત્યું, અને તેની આંખો ફોડી નાંખી કેદ કર્યો. મરેઠાઓએ લલિતખાં સરદાર પાસેથી ૧૭૭૧ માં દિલ્હી પાછું જીતી લઇ શાહઆલમને તેના હાથમાંથી છોડવ્યો, અને પોતાના તાબામાં રાખ્યો; પણ ઇ. સ. ૧૮૦૩ માં અંગ્રેજ સરદાર લૉર્ડ લેકે દિલ્હી જીત્યું ત્યારે તેને મરેઠાના હાથમાંથી છોડાવી પેન્શન બાંધી આપ્યું (જુઓ મરેઠાની બીજી લડાઇ). ગુલામ કાદરને સિંધિયાએ તેની ખરાબ ચાલને માટે પકડી રીબાવી રીબાવી મારી નાંખ્યો. શાહઆલમ ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં મરણ પામ્યો. એના પછી એનો બીજો છોકરો અકબર ૨ જો નામનો પાદશાહ થયો ૧૮૦૬. એનું

અકબર ૨ જો ૧૮૦૬-૧૮૩૭. રક્ષણ એના બાપની માફક અંગ્રેજ સરકારથી થયું. એ ૧૬ મો રાજા ગણાયછે. એ રાજા ૧૮૩૭ માં મરણ પામ્યો; પછી ૧૭ મો ને છેલ્લો પાદશાહ મહમદ બાહાદુરશાહ થયો.

મહમદ બાહાદુરશાહ ૧૮૩૭—૧૮૬૨.

એ તૈમુરના વંશનો છેલ્લો અને સત્તરમો મોગલ પાદશાહ હતો. ઇ.

મહમદ બાહદુ-રશાહ ૧૮૩૭-૧૮૬૨.

સ. ૧૮૫૭ માં ઉઠેલા બળવામાં સામિલ થઇ બળવાખોરોને મદદ કરી એણે ઘણાંજ ક્રૂર ને પાપી કર્મો કરાવ્યાં, તેથી એને રંગુનમાં દેશનિકાલ કર્યો, જ્યાં એ ૧૮૬૨ માં મરણ પામ્યો.

મોગલ રાજાઓનાં નામ, તથા તેમની કારકીર્દિનાં વરસો.

૧.—બાબર	૧૫૨૬—૧૫૩૦	૪ વરસ.
૨.—હુમાયું	૧૫૩૦—૧૫૪૦, ૧૫૫૫—૧૫૫૬	૧૧ વરસ.
૩.—અકબર	૧૫૫૬-૧૬૦૫	૪૯ વરસ.
૪.—સલીમ	૧૬૦૫-૧૬૨૭	૨૨ વરસ.
૫.—શાહજહાં	૧૬૨૭-૧૬૫૮	૩૧ વરસ.
૬.—ઔરંગઝેબ	૧૬૫૮-૧૭૦૭	૪૯ વરસ.
૭.—શાહઆલમ ૧ લો	૧૭૦૭-૧૭૧૨	૫ વરસ.
૮.—જહાંદારશાહ	૧૭૧૨-૧૭૧૩	૧ વરસ.
૯.—ફરૂખશિયર	૧૭૧૩-૧૭૧૯	૬ વરસ.
૧૦.—રફિયુદ્દરજાત	૧૭૧૯-૧૭૧૯	૫ માસ.
૧૧.—રફિયુદ્દૌલા	૧૭૧૯-૧૭૧૯	૩ માસ.
૧૨.—મહમદશાહ	૧૭૧૯-૧૭૪૮	૨૯ વરસ.
૧૩.—અહમદશાહ	૧૭૪૮-૧૭૫૪	૬ વરસ.
૧૪.—આલમગિર અથવા ઔરંગઝેબ ૨ જો.	૧૭૫૪-૧૭૫૯	૫ વરસ.
૧૫.—શાહઆલમ ૨ જો	૧૭૫૯-૧૮૦૬	૪૭ વરસ.
૧૬.—અકબર ૨ જો	૧૮૦૬-૧૮૩૭	૩૧ વરસ.
૧૭.—મહમદ બાહાદુરશાહ	૧૮૩૭-૧૮૬૨	૨૫ વરસ.

ઔરંગજેબ પછીના પાદશાહો ઘણા નબળા હોવાથી અને મરેઠાઓનું જોર વધતું જવાથી ઘણાંક રાજ્યો મોગલ રાજ્યથી સ્વતંત્ર થયાં. મોગલ રાજ્યો ઉપર દેખરેખ રાખવાને જે સૂબેદારો અને નવાબો હતા તેઓ પણ લાગ જોઈ તે જગ્યાના ધણી થયા.

સ્વતંત્ર રાજ્યો.

આ પ્રમાણે દક્ષિણમાં નિઝામનું, મ્હૈસૂરમાં હૈદરઅલીનું, અયોધ્યા અને બંગાળામાં નવાબોનું, પંજાબમાં શીખ લોકનું, અને દક્ષિણ તથા પૂર્વકાંઠા ઉપર અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ રાજ્યો થયાં.

—o—

પ્રકરણ ૫ મું.

મરેઠી રાજ્યનું ટુંક વર્ણન.

મહારાષ્ટ્ર અથવા નર્મદાની દક્ષિણ તરફનો દેશ, દક્ષિણ હિંદુસ્તાનની

મહારાષ્ટ્રનો વિસ્તાર તથા વસ્તી.

વાયવ્ય દિશાએ આવેલો છે. તેનો વિસ્તાર આસરે ૧,૦૨,૦૦૦ ચોરસ મૈલનો છે. અને તે માંહેલી વસ્તી આસરે ૬૦ લાખ માણસની છે. એનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જણાયલો નથી; પણ ઇ. સ. ૧૩૦૦ ના વરસમાં અલાઉદ્દીન ખુનીએ એ દેશ ઉપર ચઢાઇ કરી, ત્યારથી એ જાણવામાં આવ્યો છે. એ રાજા પછી દિલ્લીના અફગાન રાજાઓએ એ દેશ પર ઘણીએક સ્વારીઓ કરી એ લૂટયો હતો.

બ્રાહ્મણીવંશ.

ઇ. સ. ૧૩૪૭ માં હુસન ગંગુ અગવા જાફરખાં નાગના મુસલમાન સરદારે દક્ષિણમાં એક સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. એ સરદાર પેહેલાં દિલ્હીના કોઇ ગંગુ નામે બ્રાહ્મણનો ગુલામ હતો, તેથી એના વંશજો બ્રાહ્મણી વંશથી ઓળખાય છે. એ વંશના રાજાઓએ આસરે ૧૫૦ વરસ રાજ કર્યું. એ પછી ઇ. સ. ૧૫૦૦ માં એ આખાં રાજ્યનાં પાંચ જુદાંજ સ્વતંત્ર રાજ્યો થયાંઃ—૧—વરાડ, ૨—બીડર, ૩—ગોવળકોંડા, ૪—બિજાપુર, અને ૫—અહમદનગર. વરાડના રાજા ઇમાદશાહી, બીડરના બરીદશાહી, ગોવળકોંડાના કુતુબશાહી, બિજાપુરના આદિલશાહી, અને અહમદનગરના નિઝામશાહી વંશથી ઓળખાતા હતા. વરાડનું રાજ્ય ૧૫૭૨ માં અહમદનગર સાથે જોડાયું; અહમદનગરનું રાજ્ય ૧૬૩૦ માં અને બીડરનું ૧૬૫૭ માં મોગલ રાજ્ય સાથે જોડાઇ ગયાં; તેમજ બિજાપુરનું ૧૬૮૬ માં અને ગોવળકોંડાનું ૧૬૮૭માં ઔરંગજેબે પોતાનાં રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં.

૧-ઇમાદશાહી, ૨-બરીદશાહી, ૩-કુતુબશાહી, ૪-આદિલશાહી, ૫-નિઝામશાહી વંશ.

દક્ષિણમાં દિલ્હીથી સ્વતંત્ર જે મુસલમાની રાજ્યો હતાં, તેમાં ઘણા એક મરેઠા તેમના લસ્કરના સરદારો હતા. એ સરદારોમાં ભોંસલે નામે ઓળખાતું એક કુટુંબ અહમદનગરમાં હતું તેમનો મુખ્ય દોલતાબાદની પાસે વેરૂળ ગામમાં હતો.

માલોજી ભોંસલે

એ વંશનો માલોજી ભોંસલે પોતાની બાહાદુરીથી ઊંચી પદવીએ ચઢયો, અને પોતાના છોકરા શાહજીનાં નિઝામશાહી વંશના જાદવરાવ નામના એક પ્રબળ સરદારની દીકરી જીજીબાઇ સાથે લગ્ન કરાવ્યાં. આ લગ્નથી જે પુત્ર થયો તે શિવાજી હતો.

શિવાજી જન્મ્યો ૧૬૨૭.

શિવાજીના સંભાજી અને વેન્કાજી નામના બીજા બે ભાઇઓ હતા. શિવાજી મરેઠી રાજ્યનો સ્થાપનાર હતો, અને તે જુનેરના કિલ્લામાં ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં જન્મ્યો હતો. તેના બાપ શાહજીને કર્ણાટકમાં રેહેવું પડતું હતું તેથી પોતાની જાગીરની દેખરેખ રાખવા, તેમજ શિવાજીને સારી રીતે ઉછેરવા માટેનું કામ તેણે દાદાજી કોંડે નામના એક બ્રાહ્મણને સોંપ્યું હતું. શિવાજીએ તેના હાથ તળે થોડા વખતમાં સારી

તાલીમ લીધી, અને ૧૯ મે વરસે બિજાપુરના કેટલાક કિલ્લા તાબે કરી પુષ્કળ દોલત મેળવી. શિવાજીની આ ચાલથી ગુસ્સે થઇને બિજાપુરના રાજાએ શાહજીને કેદ કર્યો, જ્યાં તે ચાર વરસ સુધી રહ્યો. આખરે શિવાજીએજ તેને શાહજહાંની મદદથી છોડવ્યો, અને

શિવાજીએ અફઝલખાને મારીનાંખ્યો. ૧૬૫૯.

બિજાપુરના રાજાને વધારે દુઃખ દેવા લાગ્યો; આથી તે રાજાએ ૧૬૫૯ માં અફઝલખાં નામના એક સરદારને લશ્કર આપી શિવાજીને શિક્ષા કરવા મોકલ્યો; પણ શિવાજીએ તેને દગાથી મારી નાંખ્યો, અને પોતાની સતા વધારતો ગયો. ઇ. સ. ૧૬૬૩ માં તેણે સુરત લૂટયું અને ૧૬૬૪ માં પોતાના બાપના મરણ પછી તેણે રાજા થઇ પોતાના નામના શિક્કા પડાવ્યા. જ્યારે ઔરંગજેબે બિજાપુરનાં રાજ્ય પર હુમલો કર્યો ત્યારે શિવાજીએ તેને ઘણી મદદ કરી, અને પોતાની બાહાદુરી બતાવી; પણ પાછળથી એણે ઔરંગજેબનાજ મુલકોપર સ્વારી કરી અને ત્યાં લૂટફાટ ચલાવી, જેથી ઔરંગજેબે શાએસ્તખાં અને બીજા કેટલાક સરદારોને લશ્કર આપી મોકલ્યા, અને જોકે તેઓએ એના ઘણાક કિલ્લા જીતી લીધા તોપણ તેઓ શિવાજીને વશ કરી શક્યા નહીં. થોડા વખત પછી ઔરંગજેબે પોતે એક કાગળ લખી શિવાજીને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. આ કાગળ લખી ઔરંગજેબની મતલબ શિવાજીને કંઇ માન આપવાની નહીં હતી, પણ મરેઠા લોકોનું જોર દિનપરદિન વધતું જોઇ, એણે શિવાજી તેમજ તેના છોકરાને બંદીખાને નાંખવાનો વિચાર કર્યો હતો. ઈ. સ. ૧૬૬૬ માં એ બન્ને બાપ દીકરા ઔરંગજેબ પાસે ગયા. આ પાદશાહે તેમને અપમાન આપી તુરત બંદીવાન બનાવ્યા. શિવાજી આથી કંઇ નિરાશ થયો નહીં. પણ ઘણીજ હોંશિયારીથી જોગીને વેશે તે અને તેનો છોકરો પોતાની રાજધાની રાયગઢમાં નાસી ગયા. આ વખતથી મરેઠા ઔરંગજેબના કટ્ટા શત્રુ થયા. ૧૬૬૮ માં શિવાજીએ બિજાપુર અને ગોવળકોંડાના રાજ્યો પર ચઢાઇ કરી તેમની પાસેથી ખંડણી લીધી, અને ૧૬૭૩ માં સતારા

શિવાજી રાજ્યાભિષેક થયો ૧૬૭૪.

જીતી લીધું. ૧૬૭૪ માં શિવાજીને મોટી ધામધુમથી રાજ્યાભિષેક થયા પછી પોતે મહારાજાધિરાજ પદ ધારણ કર્યું. બે વરસ પછી એક મોટું લશ્કર લઇ તેણે કર્ણાટક પર ચઢાઇ કરી, અને પોતાના ભાઇ વેન્કાજી પાસેથી તેના રાજ્યની પેદાશનો અર્ધો ભાગ લીધો.

શિવાજીને પોતાના છોકરા સંભાજીની આડી ચાલને માટે ઘણો સંતાપ થતો હતો. તેને સુધારવાને એણે ઘણાક ઉપાયો લીધા, પણ તે સઘળા ફોકટ

શિવાજી મરણ પામ્યો ૧૬૮૦.

ગયા. શિવાજી પોતાની ૫૩ વરસની ઉમરે ૧૬૮૦ માં તાવથી રાયગઢમાં મરણ પામ્યો. એને સંભાજી અને રાજારામ નામના બે દીકરા હતા. શિવાજી બાબર જેવો બાહાદુર, ચપળ, અને સાહ-

સિક હતો. એના મરણથી ઔરંગઝેબ ખુશી થયો ખરો, પણ બોલ્યો કે "શિવાજી એક નવા રાજ્યનો સ્થાપનાર બાહાદુર સરદાર હતો, અને જોકે ૧૯ વરસ સુધી મેં તેને તાબે કરવાને લશ્કર મોકલ્યાં તોપણ તેથી ન ડરતાં તે પોતાનાં રાજ્યની હદ વધારતોજ ગયો."

સંભાજી ૧૬૮૦—૧૬૮૯.

સંભાજી ૧૬૮૦-૧૬૮૯. સંભાજી પોતાની ૨૩ વરસની વયે ગાદી પર બેઠો. કલુશા નામના એક બ્રાહ્મણને એણે પોતાનો સઘળો રાજ્યકારભાર સોંપ્યો, અને પોતે મોજમજામાં પડ્યો. સંભાજી બાહાદુર પણ ઘાતકી અને વ્યસની હતો. એણે પોતાના ભાઇ રાજારામની મા તથા બીજા ઘણાકોને મારી નંખાવ્યાં. એના બાપ જેવો એ ચાલાક હતો નહીં એટલુંજ નહીં પણ તેના કીધેલા સુધારાઓ પણ એણે ટકવી રાખ્યા નહીં. જ્યારે એ નિશામાં ચકચૂર થયો હતો ત્યારે મોગલ સ્વારોએ એને એકાએક પકડી

ઔરંગઝેબે સંભાજીને મારી નંખાવ્યો ૧૬૮૯. કેદ કર્યો, અને ૧૬૮૯ માં ઘણી ક્રૂર રીતે મારી નાંખ્યો. સંભાજીની બાયડી અને છ વરસના તેણીના છોકરાને પણ પકડી, ઔરંગઝેબે કેદ કરી રાખ્યાં. આથી મરેઠાઓએ સંભાજીના ભાઈ રાજારામને રાજપ્રતિનિધિ કર્યો.

રાજારામ ૧૬૮૯—૧૭૦૦.

રાજારામ૧૬૮૯-૧૭૦૦. સંભાજીના છોકરા શિવાજી અથવા જેને ઔરંગઝેબે મશ્કરીમાં શાહુ (શાહુકાર) કરી નામ આપ્યું હતું, તે બંદીખાને હોવાથી રાજારામ રાજ્યગાદીપર બેઠો. એણે સતારામાં રાજ્યગાદીની બેઠક કરી. ઔરંગઝેબે એની સામે લડવાને એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું અને સતારા જીતી લીધું. આથી રાજારામ નાસી ગયો, અને ઈ. સ. ૧૭૦૦ માં મરણ

શિવાજી ૨ જો ૧૭૦૦-૧૭૦૮. પામ્યો. એના મરણ પછી એનો છોકરો શિવાજી બિજો જે દસ વરસની વયનો હતો તે ગાદીએ બેઠો, અને તે છોકરાની મા તારાબાઇ તેને નામે રાજ કરવા લાગી. આઠ વરસ સુધી તારાબાઇએ રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો. ઔરંગઝેબે તેના મરણ સુધી(૧૭૦૭) મરેઠાઓને એકદમ વશ કરવાને તરેહ તરેહના ઉપાયો લીધા, પણ તે સઘળા નિષ્ફળ ગયા.

શાહુ ૧૭૦૮—૧૭૪૮.

શાહુ ૧૭૦૮-૧૭૪૮. સંભાજીનો છોકરો શિવાજી અથવા શાહુ ઔરંગઝેબના મરણ પછી ૧૭૦૮ માં છુટો થયો. એ જ્યારે બંદીખાનામાં હતો, ત્યારે એને ઔરંગઝેબે કંઇપણ દુ:ખ દીધું ન હતું, પણ સામી તેના પર ઘણી મેહેરબાની કરી હતી. શાહુ તુરત સતારામાં આવ્યો, અને ત્યાં ૨૪

વરસની ઉમરે પોતાની રાજધાની કરી ગાદીએ બેઠો; તારાબાઈએ "તે શાહુ રાજા પોતે નથી, પણ એક ઠગારોછે" એમ કહીને તેને પેહેલાં ગાદીએ બેસવા દીધો નહીં. પણ તેણી ફાવી નહીં, અને છેવટે તેણીના છોકરા શિવાજી સાથે કોલાપુર જઇ ત્યાં તેણીએ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. શાહુએ બંદીખાનાગાં રહી ૧૮ વરસ સુધી મોજમજાગાં પોતાનો વખત ગુજાર્યા હતો, માટે તે બરાબર રાજ્ય ચલાવવાને અશક્ત હતો. આથી તેણે પોતાનો સઘળો રાજ્યકારભાર બાલાજી વિશ્વનાથ નામના એક બ્રાહ્મણને પોતાનો પ્રધાન બનાવી સોંપી દીધો ઇ. સ. ૧૭૧૪. આ અને એની પછીના સઘળા પ્રધાનો પેશ્વાના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. બાલાજી વિશ્વનાથે પ્રધાન તરીકે ગરેઠી રાજ્ય ઘણું સરસ રીતે ચલાવ્યું, અને રાજ્યની હદ ઘણી વધારી. આ વખતથી રાજ્યની સઘળી સત્તા પેશ્વાઓના હાથગાં આવી.

પેહેલો પેશ્વા બાલાજી વિશ્વનાથ ૧૭૧૪-૧૭૨૦.

બાલાજી વિશ્વનાથ ૧૭૨૦ માં ગરણ પામ્યો ત્યારે શાહુએ બાલાજીના છોકરા બાજીરાવને પેશ્વા નિમ્યો. બાજીરાવ બાલાજીના હાથ નીચે દાગાજી ગાયકવાડ નામે એક શૂરો સરદાર હતો. એ પોતાની બાહાદુરીથી મોટી પદીએ ચઢ્યો હતો; એના વંશજો હાલ વડોદરાગાં રાજ્ય ચલાવેછે. દામાજી શિવાય બિજા ઘણા શૂરા પુરૂષો બાજીરાવના હાથ નીચે ચાકરી કરતા હતા, તેગાં મુખ્ય ભરવાડના વંશનો મલ્હારરાવ હોલકર અને પેશ્વાનાં પગરખાં સાચવનારના વંશનો રાણોજી સિંધિયા હતા. મલ્હારરાવના વંશજો હાલ ઇંદોરગાં અને રાણોજી સિંધિયાના ગ્વાલિયરગાં રાજ્ય ચલાવે છે. ઈ. સ ૧૭૩૪ માં સેનાપતિ ત્રિંબકરાવ ડાભાડે બાજીરાવની સત્તા સામે થયો, પણ ડભોઇની લડાઇગાં તે ગાર્યો ગયો.

બીજો પેશ્વા બાજીરાવ ૧૭૨૦-૧૭૪૦.

ડભોઇની લડાઈ ૧૭૩૪.

દક્ષિણનો સૂબેદાર નિઝામઉલમુલ્ક જે એક બાહાદુર અને ચતુર સરદાર હતો અને જે ૧૭૨૪ માં હૈદરાબાદગાં મોગલ રાજ્યથી સ્વતંત્ર થઇ રાજ્ય કરવા લાગ્યો હતો. તેણે મરેઠા લોકનું બળ ઘણું વધતું જતું જોઇને તેમની વચ્ચે માંહોમાંહે કુસંપ કરાવવાની કોશેશ કરી, અને કોલાપુરના રાજાને પેશ્વા સામે લડવાને ઉશ્કેર્યો, પણ તેગાં તે ફાવ્યો નહીં વળી જ્યારે મરેઠી ફોજે દિલ્હી ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે નિઝામઉલમુલ્ક મોગલ પાદશાહની મદદે ગયો, પણ તેગાં તેણે ૧૭૩૯ માં ભોપાળ આગળ સખ્ત હાર ખાધી, અને તેને માળવા પ્રાંત, ચંબલ અને નર્મદા નદીની વચ્ચેનો મુલક, તેમજ ૫૦ લાખ રૂપિયા મરેઠા લોકને આપવા પડ્યા. બાજીરાવનો મુખ્ય મદદગાર એનોજ ભાઇ ચિમનાજી આપા હતો.

ભોપાળની લડાઈ ૧૭૩૯.

૧૭૩૯ માં મરેઠા લોકે પોર્ટુગીઝ લોકના હાથમાંથી વસાઇ જીતી

લીધું. આ પ્રમાણે શાહુ રાજાના પ્રધાન અથવા બીજા પેશ્વા બાજીરાવે ઘણીક જગ્યા મોગલ રાજા તેમજ બીજાઓના હાથમાંથી જીતી લઈ રાજ્યની હદ વધારી, અને ગુજરાત અને માળવાના રાજાઓ પાસેથી ખંડણી લીધી. બાજીરાવ ૧૭૪૦ માં મરણ પામ્યો. એની પાછળ એનો છોકરો બાલાજી બાજીરાવ ત્રીજો પેશ્વા થયો ૧૭૪૦-૧૭૬૧. શાહુ રાજા સતારામાં મોજમજા ભોગવીને ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં મરણ પામ્યો. એને કંઈ સંતાન ન હોવાથી એણે કોલાપુરના રામરાજાને દત્તક કરી લીધો, જે એની પછી ગાદીએ બેઠો. શિવાજી જેને તેની મા તારાબાઇએ ૧૭૦૦ ના વરસમાં ગાદીએ બેસાડ્યો હતો તેનો દીકરો એ રામરાજા હતો. રામરાજા ૧૭૭૭માં મરણ પામ્યો. એની પછી શાહુ ૨ જો (૧૭૭૭-૧૮૧૮), પછી પ્રતાપસિંહ અથવા બાલા સાહેબ (૧૮૧૮—૧૮૪૦), અને છેલ્લો શાહજી અથવા આપા સાહેબ (૧૮૪૦—૧૮૪૮) માત્ર નામના રાજા થઇ ગયા. રાજ્યનો સઘળો કારભાર પેશ્વા ચલાવતા આવ્યા, માટે રાજ્યમાં ફેરફાર, ચઢાઇ ઇત્યાદિ પેશ્વાના વર્ણનમાં આવશે.

ત્રીજો પેશ્વા બાલાજી બાજીરાવ૧૭૪૦-૧૭૬૧.
શાહુ મરણ પામ્યા૧૭૪૮.
રામરાજા ૧૭૪૮-૧૭૭૭.
શાહુ ૨ જો ૧૭૭૭-૧૮૧૮.
પ્રતાપસિંહ ૧૮૧૮-૧૮૪૦
આપાસાહેબ ૧૮૪૦-૧૮૪૮

શા ના મરણ પછી પેશ્વાઓ પુનામાં રહી પોતાનો સઘળો કારભાર ચલાવવા લાગ્યા. મરેઠાઓમાં ત્રિંબકરાવ મામા અને હરીપંત સરસ લડવૈયા, અને સખારામ બાપુ તથા નાના ફડનવીસ, સરસ રાજ કારભારીઓ થઇ ગયા.

મરેઠી રાજાઓનાં નામ તથા સાલ.

૧.—શિવાજી......................૧૬૬૪—૧૬૮૦
૨.—સંભાજી......................૧૬૮૦—૧૬૮૯
૩.—રાજારામ......................૧૬૮૯—૧૭૦૦
૪.—શિવાજી ૨ જો..............૧૭૦૦—૧૭૦૮
૫.—શાહુ.........................૧૭૦૮—૧૭૪૮
૬. રામરાજા......................૧૭૪૮—૧૭૭૭
૭. શાહુ ૨ જો....................૧૭૭૭—૧૮૧૮
૮.—પ્રતાપસિંહ (બાલા સાહેબ)...૧૮૧૮—૧૮૪૦
૯.—શાહજી (આપા સાહેબ).....૧૮૪૦—૧૮૪૮

આમ્બુરની પેહેલી લડાઈ ૧૭૪૧.

ત્રીજા પેશ્વા બાલાજી બાજીરાવે કર્ણાટકપર હુમલો કરી ત્યાંના નવાબ દોસ્તઅલીને ૧૭૪૧ માં આમ્બુરની લડાઇમાં હરાવ્યો, કારણકે તે પોતાના કાકા સાદતુલ્લાના મરણ પછી

ઉદ્દગીરની લ-ડાઈ ૧૭૬૦.

મરેઠા લોકની પરવાનગી વગર ત્યાંનો નવાબ થઈ પડ્યો હતો.

૧૭૫૭ માં એણે કર્ણાટક પર પાછો હુમલો કર્યો, અને મ્હૈ-સૂર અને આર્કટના નવાબ પાસેથી ખંડણી લીધી. ૧૭૬૦ માં નિઝામને પાછો ઉદ્દગીરની લડાઈમાં હરાવ્યો. આ વખતે મરેઠા લોકનો સેનાપતિ સ-દાશિવરાવ હતો. એણે નિઝામઉલમુલ્કના છોકરા સલાબતજંગ પાસેથી પણ ઘણાક મુલકો જીતી લીધા. આ પેશ્વાના વખતમાં મરેઠા ઉપર એક ભારે આફત આવી પડી, જેથી તેમનું જોર ઘણુંજ નબળું પડી ગયું:—

પાણીપત-ની લડાઈ ૧૭૬૧.

અફગાનીસ્તાનનો સુલતાન અહમદશાહ અબદલી જેણે હિંદુસ્તાનપર ૭ વાર ચઢાઈ કરી હતી, તેણે ૧૭૪૯ માં પંજાબ જીતી રાજ્ય ચલાવવા માટે એક હાકેમ ત્યાં નિમ્યો હતો. આ હાકેમને ૧૭૫૮ માં મરેઠા લોકોએ મારી હાંકી કાઢ્યો, તેથી ૧૭૬૧ માં અહમદશાહ એક મોટું લશ્કર લઈને હિંદુસ્તાન પર પાછો ચઢી આવ્યો, અને મરેઠા લોકોને પાણીપતના મેદાનમાં સખ્ત હાર આપી. આ લડાઈમાં સદાશિવરાવ, વિશ્વાસરાવ, જંકોજી સિંધિયા, ઇબ્રાહીમ ગાર્દી અને બીજા ઘણાક બાહાદુર સરદારો માર્યા ગયા. બાલાજી આ હારથી ઘ-ણોજ દલગીર થયો, અને તેજ વરસમાં પુનામાં મરણ પામ્યો.

પાણીપતની લડાઈ પછી મરેઠા લોકો માંહોમાંહે લડવા તથા આપ-મતલબી થવા લાગ્યા. આનું પરિણામ એ થયું કે તેમનાં પાંચ સ્વતંત્ર રા-જ્યો થયાં; અને તેઓએ જુદી જુદી જગ્યાએ પોતાની સત્તા સ્થાપીઃ—(૧) પેશ્વાની ગાદી પુનામાં. (૨) ભોંસલાની નાગપુરમાં (૩) સિંધિયાની ગ્વાલિયરમાં, (૪) હોલ્કરની ઈંદોરમાં, અને (૫) ગાયકવાડની વડો-દરામાં થઈ.

ચોથો પેશ્વા માધવરાવ ૧૭૬૧—૧૭૭૨.

ચોથો પે-શ્વા માધવરાવ ૧૭૬૧-૧૭૭૨.

ચેરકુલીની લડાઈ ૧૭૭૨.

માધવરાવ પેશ્વાએ એક મોટું લશ્કર લઈ મ્હૈસૂરના રાજા હૈદરઅલી પર બે વાર હુમલો કર્યો અને તેને ૧૭૭૨ માં ચે-રકુલીની લડાઈમાં હરાવી તેની કેટલીક જગ્યા જીતી લીધી. આ પેશ્વા ઘણો બાહાદુર અને વિવેકી હતો. એ ૧૭ વરસની વયે ગાદીએ બેઠો માટે થોડોક વખત સુધી રાજ્યકારભાર એના કાકા રઘુનાથરાવે ચલાવ્યો. ઉમરે પુગતાંજ એણે રઘુનાથના હાથમાંથી સઘળી સત્તા લઈ લીધી, અને ઉપર કહ્યું તેમ મ્હૈસૂરમાં તેમજ દિલ્હીમાં લડાઈઓ ચલાવી.

પાંચમો પેશ્વા નારાયણરાવ ૧૭૭૨—૧૭૭૩.

પાંચમો પે-શ્વા નારાયણ-રાવ ૧૭૭૨-૧૭૭૩.

નારાયણરાવ માધવરાવનો ભાઈ હતો. ૧૮ વરસની વયે એ પેશ્વાની ગાદીએ બેઠો, અને રાજ્યકારભાર પાછો એના કાકા રઘુનાથરાવે ચલાવ્યો. થોડા વખતમાં રઘુનાથરાવે એ પેશ્વાનું

રઘુનાથરાવ અથવા રાઘોબા ૧૭૭૩-૧૭૭૪ — કાસળ કાઢ્યું, અને પોતે પેશ્વા તરીકે એક વરસ સત્તા ચલાવી. આખરે એને એ ઓધ્ધો છોડી દેવાની ફરજ પડી, કારણ કે એના આ પાપી કામને લીધે એ સઘળાઓને અણગમતો થયો.

છઠ્ઠો પેશ્વા માધવરાવ નારાયણ ૧૭૭૪—૧૭૯૫.

છઠ્ઠો પેશ્વા માધવરાવ નારાયણ ૧૭૭૪-૧૭૯૫. — માધવરાવ નારાયણ એના બાપ નારાયણરાવના મરણ પછી, જન્મ્યો હતો. રઘુનાથરાવ (અથવા જે રાઘોબા કરી પણ કહેવાતો) જેણે નારાયણરાવને મારી નાખી એક વરસ પેશ્વા તરીકે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો હતો, તે આ પેશ્વાની સામો થયો,

સુરતની સંધિ ૧૭૭૫. — અને અંગ્રેજો સાથે મળી જઈ ૧૭૭૫ માં તેણે સુરત આગળ સંધિ કરી. અંગ્રેજોને તેણે મદદ બદલ સાલ્સેટ, અને મુંબઈ તથા વસાઈ આગળની કેટલીક જગ્યા આપી. અંગ્રેજોએ તેને પુનામાં પેશ્વા તરીકે ગાદીએ બેસાડવાને કર્નલ કીટિંગને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો.

આરાસની લડાઇ ૧૭૭૫. — આ સરદારે ૧૭૭૫ માં આરાસના મેદાનમાં મરેઠા લોકોને હરાવ્યા. આ લડાઈમાં અંગ્રેજ તથા મરેઠી ફોજ પેહેલીજ વાર સામસામી થઇ. ગવર્નર જેનરલ હેસ્ટિંગ્સે પાછળથી રઘુનાથરાવ સાથની સંધિ તોડી નાંખી, અને માધવરાવ નારાયણને પેશ્વા કબુલ કરી, તેના પ્રધાન નાના ફડનવીસ સાથે ૧૭૭૬ માં પુરંધર

પરંધરનું તહનામું ૧૭૭૬. — મુકામે તહનામું કર્યું, જેથી અંગ્રેજોને માત્ર સાલ્સેટ મળ્યું. સઘળુ શાંત થયા પછી મરેઠા અંગ્રેજો પાસેથી સાલ્સેટ પાછું લઇ લેવાને કાવત્રાં કરવા લાગ્યા, તેથી ગવર્નર જેનરલ હેસ્ટિંગ્સે પાછી રાઘોબા સાથની સુરતની સંધિ કબુલ રાખી, અને રાઘોબાને ગાદીએ બેસાડવા લશ્કર મોકલ્યું. (જુઓ મરેઠા સાથની પેહેલી લડાઇ.)

કુર્દલાની લડાઈ ૧૭૯૫. — માધવરાવ નારાયણના પ્રધાન નાના ફડનવીસે ૧૭૯૫ માં નિઝામઅલ્લી સાથે કુર્દલા× આગળ એક લડાઇ કરી તેને હરાવ્યો, કારણ કે તેણે ખંડણી ભરી ન હોતી. એજ પ્રધાને રાઘોબાના છોકરા બાજીરાવ તથા તેના બીજા ભાઇઓને સ્ચુનરીના કિલ્લામાં પુરી રાખ્યા હતા, તેથી આ પેશ્વા ઘણો દિલગીર થયો; અને જ્યારે તેમને છોડવવાને માટે તેનું કંઇ ચાલ્યું નહીં, ત્યારે તેણે પોતાના મેહેલની અગાસી ઉપરથી ભૂસકો માર્યો, અને બે દિવસમાં મરણ પામ્યો, ઈ. સ. ૧૭૯૫.

સાતમો પેશ્વા બાજીરાવ રઘુનાથ (બાજીરાવ ૨ જો) ૧૭૯૫—૧૮૧૮.

સાતમો પેશ્વા બાજીરાવ ૨ જો ૧૭૯૫-૧૮૧૮. — સાતમા પેશ્વા બાજીરાવ ૨ જાનું નાના ફડનવીસ પાછો પ્રધાન તરીકે કામ ચલાવવા લાગ્યો. બાજીરાવની ધારણા દોલતરાવ સિંધિયા અને નાના ફડનવીસ જેઓ તેના ઉપર પોતાનું દબાણ ઘણું ચલાવતા હતા, તેમને દૂર કરવાની હતી. આ

× કુર્દલા—અહમદનગરથી આશરે ૬૦ મૈલ દૂર.

વિચારથી એણે નાના ફડનવીસને પકડી અહમદનગર મોકલાવ્યો, પણ થોડા વખતમાં એજ પેશ્વાએ એને પાછો છોડવ્યો. આ પેશ્વાના વખતમાં મરેઠાઓ માંહોમાંહે ઘણા લડી મૂઆ, અને તેથી રાજ્યનો પાયો નબળો થઈ ગયો.

નાના ફડનવીસ મરણ પામ્યો ૧૮૦૦ ઈ. સ. ૧૮૦૦ માં નાના ફડનવીસ જે મરેઠી રાજ્યનો એક મોટો ટેકો હતો તે મરણ પામ્યો. એના મરણ પછી એક વરસે હોલ્કરે પેશ્વાને પુનામાંથી નસાડી મેલ્યો જેથી તે વસાઈ જઈ ભરાઈ બેઠો, અને ત્યાં ૧૮૦૨માં વસાઈ આગળ અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી પાછો ગાદીએ બેઠો (જુઓ મરેઠા સાથની બીજી લડાઈ.) થોડા વખત પછી એ પેશ્વા એના પ્રધાન ત્રિંબકજી ડંગ્લેની ઉશ્કેરણીથી અંગ્રેજો સામે પાછાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો, તેથી અંગ્રેજોએ તેની સામે કેટલીક લડાઈઓ કરી ૧૮૧૮માં તેનું સઘળું રાજપાટ લઈ લીધું, અને તેને આઠ લાખ રૂપયાનું વર્ષાસન બાંધી આપી કનોજની પાસે બિઠુરમાં રહેવા મોકલ્યો. એને કાંઈ સંતાન ન હોવાથી એણે નાના સાહેબ, જેણે

વસાઈની સંધિ ૧૮૦૨.

બાજીરાવ મરણ પામ્યો. ૧૮૫૩.

૧૮૫૭ માં બળવાની વખતે કાનપુરમાં ઘણાં નિર્દયપણે અંગ્રેજ સ્ત્રી અને બાળકોને કાપી નાંખ્યાં હતાં, તેને પોતાનો વારસ કર્યો. બાજીરાવ ૧૮૫૩ માં મરણ પામ્યો. નાના સાહેબને અંગ્રેજોએ પેશ્વા કબુલ ન રાખવાથી તેણે બળવાના વખતે ભારે કતલ ચલાવી, અને નેપાળમાં નાસી ગયો, જ્યાં તે મરણ પામેલો ધારવામાં આવેછે. આ પ્રમાણે બાલાજી વિશ્વનાથના અથવા પેશ્વાના વંશનો છેડો આવ્યો.

પેશ્વાઓનાં નામ તથા સાલ.

૧.—બાલાજી વિશ્વનાથ......૧૭૧૪—૧૭૨૦
૨.—બાજીરાવ...............૧૭૨૦—૧૭૪૦
૩.—બાલાજી બાજીરાવ......૧૭૪૦—૧૭૬૧
૪.—માધવરાવ...............૧૭૬૧—૧૭૭૨
૫.—નારાયણરાવ...........૧૭૭૨—૧૭૭૩(રઘુનાથરાવ ૧૭૭૩-૧૭૭૪)
૬.—માધવરાવ નારાયણ.....૧૭૭૪—૧૭૯૫
૭.—બાજીરાવ ૨ જો........૧૭૯૫—૧૮૧૮

પ્રકરણ ૬ ઠું.

હિંદુસ્તાનમાં યુરોપીઅન લોકોનાં થાણાં.

(૧) પોર્ટુગીઝ.

યુરોપ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચેનો જળમાર્ગ શોધી કાઢયો તે પેહેલાં ત્યાંનો વેપાર મધ્ય એશિઆમાં થઇ જમીન રસ્તે ચાલતો હતો; ત્યાંથી અરબ વેપારીઓ જળ માર્ગે રાતા સમુદ્ર અને ઇરાની અખાતનાં બંદરો સુધી, અને વળી ત્યાંથી ભૂમધ્ય સમુદ્રને માર્ગે વેનિસ અને જિનોઆના લોકો આખા યુરોપમાં ચલાવતા.

ઇ. સ ની ૧૬ મી સદી સુધી આખા યુરોપમાં પોર્ટુગીઝ લોકોએ દરિયાનો વેપાર પોતાનાજ હાથમાં રાખ્યો હતો. તેઓએ મોટી મોટી સફરો કરીને આફ્રિકા મધેના મડીરા બેટ ઇ. સ. ૧૪૨૦ માં અને કેપવર્ડ બેટ ઇ. સ. ૧૪૫૦ માં શોધી કાઢયા. ત્યારપછી આફ્રિકાની પ્રદક્ષિણા કરવાના વિચાર કર્યો.

બાર્થોલોમો ડિઆસ ૧૪૮૭.

ઇ. સ. ૧૪૮૭ માં પોર્ટુગીઝ નાવિક સરદાર બાર્થોલોમો ડીયાસે આફ્રિકાના દક્ષિણ છેડા સુધી સફર કીધી, ત્યાં તેનાં વહાણોને તોફાન લાગવાથી તેણે તે ભૂશિરનું નામ "કેપ ઓફ સ્ટોર્મ્સ" (તોફાની ભૂશિર) પાડયું; પણ પોર્ટુગલના રાજા બીજા જોને તેનું નામ "કેપ ઓફ ગુડ હોપ" એટલે સારી આશાની ભૂશિર એવું નામ રાખ્યું. ઇ. સ ૧૪૯૭ માં પોર્ટુગલના રાજા ઇમાન્યુઅલે વાસ્કોડિગામાને બીજી સફરને માટે મોકલ્યો. તે "કેપ ઓફ ગુડ હોપ" વટાવી એકદમ હિંદી મહાસાગર ઓળંગી ૧૪૯૮ માં મલબાર કિનારે કાલિકટ બંદરે ઉતર્યો. આ વખતે દિલ્હીમાં સિકંદરશાહ રાજ્ય કરતો હતો, અને કાલિકટમાં હિંદુ રાજા ઝામોરિન હતો. ત્યાં ૭ મહિના રહ્યા કેડે તે પાછો પોર્ટુગલ ગયો.

વાસ્કોડિગા-મા ૧૪૯૭.

ઈ. સ. ૧૫૦૦ ના વરસમાં કાબ્રાલ હિંદુસ્તાન ખાતે સફર કરવા નિકળ્યો. એટલાન્ટિક મહાસાગર પસાર કરતી વખતે એને તોફાન નડયું, જેથી એ પશ્ચિમ તરફ ઘસડાઇ ગયો. આનું પરિણામ એ નિપજ્યું કે તેણે અમેરિકાનો રસાળ બ્રાઝિલ દેશ શોધી કાઢયો અને ત્યાંથી કાલિકટ આવ્યો. કાબ્રાલને ત્યાંના મૂર (અરબ) વેપારીઓ જોડે કજીઓ થવાથી તેણે તેમનાં વહાણો બાળી નાંખ્યાં, અને પછી કોચિન હંકારી ગયો. અહિંયાં તેને ત્યાંના રાજાએ સારો આવકાર દીધો. કાબ્રાલ ૧૫૦૧ માં પાછો સ્વદેશ ગયો. ઇ. સ. ૧૫૦૨ માં વાસ્કોડિગામાં પાછો હિંદુસ્તાન ભણી આવ્યો અને

કાબ્રાલ ૧૫૦૦.

કોચિન તથા કાનાનોરના રાજાઓ જોડે સંધિ કરી, કાલિકટના ઝામોરિન રાજા સામે લડ્યો, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં, અને પાછો પોર્ટુગલ ગયો.

ફ્રાન્સિસ્કો આલ્મેડા ૧૫૦૫. આલ્ફ્રાન્સો આલ્બુકર્ક. ૧૫૦૯.

ઇ. સ. ૧૫૦૫ માં ફ્રાન્સિસ્કો આલ્મેડા નામના સરદારને હિંદુસ્તાનમાં પેહેલા સૂબા તરીકે મોકલ્યો તે પેહેલાં, ઝામોરિને પોર્ટુગીઝ લોકોને કોચિનમાંથી હાંકી કાઢવાને ત્રણ વાર કોશેશ કરી હતી, પણ તેમાં તે ફાવ્યો ન હતો. ઇ. સ. ૧૫૦૯ માં આલ્ફ્રાન્સો આલ્બુકર્ક બીજો ગવર્નર થઇ આવ્યો. કાલિકટ લેવાને ફોકટ પ્રયત્ન કર્યા પછી તેણે ઇ. સ. ૧૫૧૦ માં ગોવા જે આ વખતે બિજાપુરના રાજા ઇબ્રાહીમ આદિલશાહના હાથમાં હતું તે જીતી લીધું. ત્યાર પછી તેજ વરસમાં ઇરાની અખાતમાં ઓર્મઝ બેટ અને ઇ. સ. ૧૫૧૧ માં મલાયા દ્વિપકલ્પમાં મલાક્કા જીતી લીધા. એની જગ્યાએ બીજો સૂબો નિમાયાથી એ ઘણો દિલગીર થયો, અને

આલ્બુકર્ક મરણ પામ્યો. ૧૫૧૫.

૧૫૧૫ માં ગોવા આગળ મરણ પામ્યો. આ પ્રમાણે પોર્ટુગીઝ લોકે હિંદુસ્તાન અને આસપાસની જગ્યામાં પોતાનાં થાણાં ઘણી જલદીથી વધાર્યાં, પણ પાછળથી હરિફાઇને લીધે તેઓ ઘણાંખરાં ખોઇ બેઠા. હાલ તેમના હાથમાં ગોવા, દિવ અને દમણ પશ્ચિમ કાંઠે છે.

(૨) ડચ અથવા વલંદા.

હોટમેન ૧૫૯૬.

પોર્ટુગીઝ લોકો પછી વલંદા લોકો સતરમી સદીમાં વેપાર કરવાને આવ્યા. ઇ. સ. ૧૫૯૬ માં હોટમેન નામે એક હોલાન્ડનો રહેવાસી કેપ ઓફ ગુડ હોપને રસ્તેથી સુમાત્રા જઇ પહોંચ્યો, અને ત્યાં વેપાર કરવા લાગ્યો. થોડા વખતમાં ડચ લોકોએ પોર્ટુગીઝ લોકોને મસાલાના બેટમાંથી (ઈ. સ. ૧૬૧૦ માં) હાંકી કાઢ્યા, અને જાવાની ઉત્તરે બેતેવિયા વસાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી. ઇ. સ. ૧૬૪૦ માં મલાક્કામાંથી પણ પોર્ટુગીઝ લોકોને હાંકી કાઢ્યા, અને પોતે ત્યાં એકલા વેપાર કરવા લાગ્યા; પણ આ વેપાર લાંબો વખત તેમના હાથમાં રહ્યો નહીં. આ વખતે અંગ્રેજો પણ વેપાર અર્થે આવ્યા હતા. વલંદાઓનાં મુખ્ય થાણાં નિગાપટમ, મદ્રાસની નૈરૂત્યે સાદ્રાસ, મદ્રાસની ઉત્તરે પુલિકટ અને ચિન્સુરા હતાં, જે સઘળાં અંગ્રેજોએ પાછળથી લેઇ લીધાં ૧૭૮૩.

પોર્ટુગીઝ પાસેથી મલાક્કા જીતી લીધું ૧૬૪૦.

(૩) અંગ્રેજો.

સ્ટિવન્સ ૧૫૭૯.

પોર્ટુગીઝ અને વલંદાઓની માફક અંગ્રેજો પણ સોળમી સદી આથમતાં હિંદુસ્તાનખાતે વેપાર કરવા આવ્યા. ઇ. સ. ૧૫૭૯ માં સ્ટિવન્સ નામે એક સાહસિક અંગ્રેજ પે-

હેલ વેહેમો હિંદુસ્તાન ખાતે આવ્યો હતો; અને પાંચ વરસ પછી ફિચ, ન્યુબેરી અને લીડ્સ હિંદુસ્તાનમાં વેપારી તરીકે રાણી ઈલિઝાબેથ પા-

વેપારીની મંડળી ૧૬૦૦.

સેથી એક કાગળ લઇ અકબર પાસે આવ્યા. ઈ. સ. ૧૬૦૦ ના વરસમાં અર્લ ઓફ કમરલેન્ડનાં ઉપરીપણાં નીચે વેપારીઓની એક મંડળી ઉભી થઇ, અને તેઓએ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવાને માટે રાણી ઇલિઝાબેથ પાસેથી પટા મેળવ્યો. એ મંડળીનું નામ "ઇસ્ટ ઇન્ડિસમાં વેપાર કરનારી કમ્પની અને અધિકારી" હતું.

ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં અંગ્રેજોએ પેહેલાં જાવાની અંદર બેન્ડમમાં, અને પછી સુરત, કાલિકટ, અને મછલીપટણમાં નાહાની નાહાની કોઠીઓ ઘાલી. અંગ્રેજોનાં આ પરાક્રમોથી વલંદા લોકોને તેમની અદેખાઈ આવી અને ૧૬૨૩ માં મસાલાના બેટોમાંના આમ્બોયના નામે એક બે-

આમ્બોયનામાં કતલ ૧૬૨૩.

ટમાં ૧૦ અંગ્રેજ, ૯ જાપાની, અને ૧ પોર્ટુગીઝને દ્વેષભાવથી કાંઇ બાહાનું કાઢી કતલ કર્યા. આ બનાવથી અંગ્રેજોનાં મન ઘણાં ઉશ્કેરાયાં, અને તેઓએ આખરે જે સઘળા માર્યા ગયા તેમના વારસોને નુકસાનને પેટે આસરે ૩૬,૦૦૦ રૂપિયા વલંદા પાસેથી અપાવ્યા. ઇ. સ. ૧૬૩૯ માં આર્માગામમાં* જે અંગ્રેજોની કોઠી હતી તે ત્યાંથી તેઓએ કાઢી નાંખી, અને ત્યાંના અધિકારી મિ૦ ફ્રાન્સિસ

ફોર્ટ સેન્ટ જયોર્જ બાંધ્યો ૧૬૩૯.

ડેએ ચંદ્રગિરીના રાજા પાસેથી મદ્રાસપટમ ખરીદ કરી ત્યાં ફોર્ટ સેન્ટ જયોર્જ બાંધ્યો, અને મદ્રાસ વસાવ્યું.

બીજા ચાર્લસને મુંબઈ મળ્યું ૧૬૬૨. કમ્પનીને મુંબઈ મળ્યું ૧૬૬૮.

ઇ. સ. ૧૬૬૨ માં પોર્ટુગલના રાજાએ પોતાની છોકરી કેથેરાઈનની પહેરામણીમાં ઈંગ્લાંડના બીજા ચાર્લસ રાજાને મુંબઈ આપ્યું. ઈંગ્લાંડના આ રાજાએ આ બેટ ઇ. સ. ૧૬૬૮ માં કમ્પનીને વરસ દહાડે અમુક રકમ લેવાની બોલીએ પોતાનો હક વેચ્યો.

ફોર્ટ સેન્ટ ડેવિડ બાંધ્યો ૧૬૯૧. ફોર્ટ સેંટ વિલિયમ બાંધ્યો ૧૭૦૦.

ઈ. સ. ૧૬૯૧ માં પોન્ડિચરીની દક્ષિણે ટેગનાપટમમાં જગ્યા ખરીદ કરી કમ્પનીએ ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ, અને ૧૭૦૦ માં કલકત્તામાં ફોર્ટ વિલિયમ નામે કિલ્લા બાંધ્યા.

ઈ. સ. ૧૬૯૮ માં ઉભી થએલી વેપાર કરનાર બીજી કમ્પની જેને "હરીફ" કમ્પની કહેતા તે, અને ૧૬૦૦ માં ઉભી થએલી "મૂ-

---

* આર્માગામ—મદ્રાસની ઉત્તરે ૬૬ મૈલ દૂર.

ધી યુનાઇટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની ૧૭૦૯.

સ્ટ ઇન્ડિસમાં વેપાર કરનારી કમ્પની અને અધિકારી" આ બે કમ્પનીઓ ઇ. સ. ૧૭૦૯ માં જોડાઇ ગઈ, અને તેનું નામ "ધી યુનાઇટેડ ઇસ્ટ ઈન્ડિયા કમ્પની" રાખ્યું.

(૪) ફ્રેંન્ચ.

ફ્રેંન્ચ લોકે પણ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવાને ઇ. સ. ૧૬૦૪ માં એક કમ્પની સ્થાપી. આ પછી ઇ. સ. ૧૭૧૯ સુધીમાં એક પછી એક છ ફ્રેંન્ચ કમ્પનીઓ થઇ. ફ્રેંન્ચ લોકે પેહેલાં પોતાની કોઠી સુરતમાં અને પછી ૧૬૬૯ માં મછલીપટણમાં ઘાલી. ૧૬૭૪ માં બિજાપુરના રાજા રામરાજ પાસેથી થોડી જગ્યા લઈ ફ્રેંન્ચ ગવર્નર માટને પોન્ડિચરી વસાવ્યું. ૧૬૮૮ માં તેઓએ ઔરંગજેબ પાસેથી ચંદ્રનગર લીધું અને ૧૭૨૫ માં પશ્ચિમ કિનારે માહી વસાવ્યું.

માર્ટિને પોન્ડિચરી વસાવ્યું ૧૬૭૪. ચંદ્રનગર ૧૬૮૮ માં, ને માહી ૧૭૨૫ માં વસાવ્યાં.

પોર્ટુગીઝ, ડચ અથવા વલંદા, અંગ્રેજ અને ફ્રેંન્ચ શિવાય ડેન્માર્કના રહેવાસી ડેન લોકોએ પણ વેપારને અર્થે (૧૬૧૨–૧૬૭૦) હિંદુસ્તાનમાં કમ્પનીઓ ઉભી કરી હતી. એમનાં સંસ્થાનો ટ્રૅંકિવબાર અને સેરામપુર હતાં જે અંગ્રેજોએ ૧૮૪૫ માં તેમની કનેથી વેચાતાં લીધાં.

ડેન લોકોનાં થાણાં ટ્રૅંકિવબાર અને સેરામપુર.

સતરમી સદી અધવારતાં હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજો વચ્ચે મોટી હરીફાઈ ચાલવા લાગી. બન્ને પ્રજાએ એક બીજાને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કહાડવાને ઉપાયો લીધા, અને લાંબો વખત સુધી કર્ણાટકમાં બે મોટી લડાઇઓ કરી, જેમાં આખરે અંગ્રેજોનો જય થયો. હાલ ફ્રેન્ચ લોકોના હાથમાં પોન્ડિચરી અને કારિકલ (કોરોમેન્ડલ કિનારાપર), માહી (મલબાર કિનારે) ચંદ્રનગર-(હુગ્લી નદીપર,) અને યાનુન (ઓરિસ્સા આગળ) છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

બાબ ૧ લો.

કર્ણાટકમાં પેહેલી લડાઇ ૧૭૪૪—૧૭૫૪.

લડાઇનું કારણ:—પોન્ડિચરીનો ફ્રેન્ચ ગવર્નર ડુપ્લી અંગ્રેજોને તેમનાં થાણાં ઉપર હુમલો કરી હીંદુસ્તાનની બાહેર હાંકી કાઢવાની તક જોયા કરતો હતો, તેથી જ્યારે યુરોપમાં ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે "ઓસ્ટ્રિયન સકસેશન" (આસ્ટ્રિઆની ગાદી માટે) ની લડાઈ સળગી, ત્યારે આ તક જોઇ ડુપ્લીએ ઈ. સ. ૧૭૪૬ માં બુરબૅાન અને મોરિશિયસના હાકેમ લાબોર્ડોનેની

સરદારી નીચે એક મોટું નૌકાસૈન્ય મોકલ્યું.

ફોર્ટસેંટજ્યોર્જ જીતી લીધો ૧૭૪૬.

લાબોર્ડોનેએ અંગ્રેજોના ફોર્ટ સેન્ટ જયોર્જ ઉપર હલ્લો કર્યો અને તે લઇ લીધો; પણ તેણે ચાર લાખ રૂપિયા લઇને તે પાછો આપ્યો, અને મોરિશિયસ પાછો ગયો. ડુપ્લી આથી ચિડાઈ ગયો અને તે આપવા ના કહી. લાબોર્ડોને મોરિશિયસથી ફ્રાન્સ ગયો, ત્યારે તેને આ કામને માટે ત્રણ વરસ બંદીખાને રેહેવું પડયું, અને ત્યાંથી છુટવા પછી તે ૧૭૫૩ માં મરણ પામ્યો.

ફોર્ટ સેંટડેવિડ ઉપર હુમલો ૧૭૪૬.
એકસલા-શાપેલનું તહનામું ૧૭૪૮.

ઈ. સ. ૧૭૪૬ માં ડુપ્લીએ ફોર્ટ સેન્ટ ડેવિડ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં; અને ૧૭૪૮ માં ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે "એકસ-લા-શાપેલ" નું તહનામું થયું, તેથી તેમની વચ્ચે દુશ્મનાઇ થોડો વાર બંધ પડી.

અંગ્રેજોને દેવિકોટ મળ્યું ૧૭૪૮.

ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં શીવાજીના ભાઇ વેન્કાજીનો વંશજ તંજોરનો રાજા શાહુજી જેને એના ભાઇ પ્રતાબસિંહે ગાદીએથી ઉઠાડી મેલ્યો હતો તેણે ગાદી મેળવવાને અંગ્રેજોની મદદ માંગી. આ કામને માટે અંગ્રેજોને દેવિકોટ* મળ્યું; પણ રૈયત શાહુજીને ચાહાતી ન હતી માટે અંગ્રેજોએ પ્રતાબસિંહને રાજા કબુલ કર્યો.

હૈદ્રાબાદઅને આર્કટની ગાદી માટે વઢવાડ ૧૭૫૦.

દક્ષિણનો સૂબો નિઝામઉલમુલ્ક સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરી પોતાની ૧૦૪ વરસની વયે ૧૭૪૮ માં મરણ પામ્યો. તેના વડા છોકરાએ રાજ્યગાદી લીધી નહીં, પણ પોતાના છોકરા મુજફ્ફરજંગને આપી. આ ઉપરથી નિઝામઉલમુલ્કનો બીજો છોકરો નાઝિરજંગ તેની સામો થયો ઇ. સ. ૧૭૫૦. એજ વરસમાં કર્ણાટકની રાજધાની આર્કટમાં‡ પણ ગાદી બાબત લડાઈ સળગી. આર્કટની ગાદી માટેના હરીફો અનવારૂદ્દીન અને ચંદાસાહેબ હતા. નાઝિરજંગ અને અનવારૂદ્દીને પોતાનાં લશ્કર ભેગાં કર્યાં, અને મુજફ્ફરજંગ અને ચંદાસાહેબ જેમને ડુપ્લીની મદદ હતી તેમની સામે લડયા. અનવારૂદ્દીન

અમ્બુરની લડાઈ (બીજી) ૧૭૫૦.

અમ્બુરની લડાઇમાં માર્યો ગયો, અને તેનો છોકરો મહમદઅલી ત્રિચિનાપોલી નાસી ગયો. નાઝિરજંગ પણ પોતાની છાવણીમાં એનાજ સિપાઇઓને હાથે માર્યો ગયો, તેથી હવે વગર હરકતે મુજફ્ફરજંગ હૈદ્રાબાદનો, અને ચંદાસાહેબ કર્ણાટકનો નવાબ થયો. મુજફ્ફરજંગ પણ થોડા દિવસમાં માર્યો ગયો, તેથી નાઝિરનો ભાઇ સલાબતજંગ ગાદીએ બેઠો ૧૭૫૧. આ ફતેહથી ફુલાઈ જઇને

---

* દેવિકોટ–પોન્ડિચરીની દક્ષિણે ૩૭ મૈલ પર.

‡ આર્કટ–મદ્રાસની પશ્ચિમે ૬૮ મૈલ દૂર.

દુપ્લી ફતેહ-આબાદ ૧૭૫૧.

દુપ્લીએ એક સ્તંભ ઉભો કર્યો અને* ત્યાંની જગ્યાનું નામ "દુપ્લી ફતેહઆબાદ" આપ્યું. ચંદાસાહેબે અનવારૂદ્દીનનો છોકરો મહમદઅલી, જે ત્રિચિનાપોલી નાસી ગયો હતો, તેની ઉપર ફ્રેન્ચ લોકોની મદદ લઇ હવે ચઢાઈ કરી. અંગ્રેજો મહમદઅલીના મળતીઆ હતા, પણ આ બન્નેનાં લશ્કર સામે તેઓ લડી શકે એવું હતું નહીં, કારણ કે ફ્રેન્ચ લોકો આ વખતે ઘણા પ્રબળ ગણાતા હતા. જ્યારે ફ્રેન્ચ અને ચંદાસાહેબે ત્રિચિનાપોલી પર ઘેરો નાંખ્યો, ત્યારે કલાઇવ

કલાઈવના વિચાર.

જે હિંદુસ્તાનમાં ગુમાસ્તાની નોકરી કરવા ઇંગ્લાંડથી આવ્યો હતો તેણે મદ્રાસના હાકેમ મિ૰ સોન્ડર્સને એવું કહ્યું કે જો આપણે આ બન્ને મોટાં લશ્કર સામે લડવા કરતાં ચંદાસાહેબ જે પોતાનું લગભગ સઘળું લશ્કર લેઈ લડવા આવ્યો છે તેની રાજધાની આર્કટ પર હુમલો કરીએ તો તે તુરત ત્રિચિનાપોલીમાંથી નિકળી પોતાનાં રાજનો બચાવ કરવા દોડી આવશે. આ વાત તે હાકેમે પસંદ કીધી, અને કલાઇવનેજ ફક્ત ૨૦૦ યુરોપીઅન અને ૩૦૦ દેશી સિપાઇઓ આપી આર્કટ પર મોકલ્યો. એણે ત્યાં જઇ પોંહોંચતાંજ આર્કટ લઈ લીધું. આ ખબર સાંભળીને ચંદાસાહેબે પોતાના છોકરા રાજાસાહેબને દશ હજાર માણુસનું લશ્કર આપી મોકલ્યો. કલાઈવે આવાં મોટાં લશ્કર સામે સાત અઠવાડિયાં

આર્નિની લડાઈ ૧૭૫૧.

સુધી ટકાવ કર્યો, અને મરેઠા સરદાર મોરારીરાવની મદદ મળતાંજ તેણે રાજાસાહેબને ૧૭૫૧ માં આર્નિ* આગળ હરાવ્યો; પાછા ફરતાં દુપ્લીનો બંધાવેલો "દુપ્લી ફતેહ આબાદ" નો સ્તંભ એણે તોડી ફ્રેન્ચ લોકોનું અપમાન કર્યું.

મેજર લોરેન્સ ૧૭૫૨ માં એક મોટું લશ્કર લઈ હિંદુસ્તાન આવ્યો;

કોમ્રેપાકની લડાઇ ૧૭૫૨.

તેણે કલાઇવ સાથે મળી જઇ ત્રિચિનાપોલી પર હુમલો કર્યો. વળી મહમદઅલીની મદદે તંજોરનો રાજા પ્રતાબસિંહ, મ્હૈસૂરના રાજ્યનો સરદાર નંડીરાજ, અને મરેઠા સરદાર મોરારીરાવ પણ આવ્યા હતા. આવું મોટું લશ્કર જોઇ ફ્રેન્ચ લોકો ત્રિચિનાપોલીમાંથી નાસી ગયા, અને શ્રીરંગામના† કિલ્લામાં ભરાયા, પણ

ચંદા સાહેબને મારી નાંખ્યો ૧૭૫૨.

થોડાં અઠવાડિયાંમાં તેમને તાબે થવાની ફરજ પડી ૧૭૫૨. ચંદાસાહેબને તેનાં લશ્કરે તજી દીધો, તેથી તે તંજોરના લશ્કરના સરદારને શરણ થયો, જેણે તેને મારી નાંખ્યો ૧૭૫૨, અને તેનું

---

* આર્નિ—મદ્રાસની નૈઋત્ય કોણે ૭૪ મેલ દૂર. † શ્રીરંગામ—ત્રિચિનાપોલીની પાસે.

કલાઇવે કોવેલોંગ અને ચિંગલપટ જીત્યા ૧૭૫૩. માર્યું મહમદઅલી આગળ મોકલાવ્યું. કલાઇવે ૧૭૫૩ માં કોવેલોંગ* અને ચિંગલપટ+ નામના બે કિલ્લા જીતી લીધા અને પોતે વિલાયત ગયો.

ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે આ વખતે સલાહ હોવા છતાં ડુપ્લી અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં કરતો માલમ પડયો, તેથી ફ્રેન્ચ સરકારે ૧૭૫૪ માં એને પાછો બોલાવી લીધો, અને એની જગ્યાએ ગોધ્યુને નિમ્યો.

ડુપ્લી મરણ પામ્યો ૧૭૬૪. હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચ સત્તાનો અટકાવ થયાથી ડુપ્લીની ફ્રાન્સમાં ઘણી ગેરઆબરૂ થઇ, અને તે ઇ. સ. ૧૭૬૪ માં ઘણી ગરીબ હાલતમાં પેરિસ ખાતે મરણ પામ્યો.

ગોધ્યુ ૧૭૫૫. ગોધ્યુએ ૧૭૫૫ માં અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી જે અંગ્રેજોને લાભકારી હતી.

—o—

બાબ ૨ જો.

બંગાળામાં પેહેલી લડાઇ ૧૭૫૬–૧૭૫૭.

ઐારંગજેબનાં મરણ પછી બંગાળાના સૂબા મુર્શીદ કુલીખાં અથવા જાફરખાંએ સ્વતંત્રપણે ત્યાં રાજ્ય કર્યું. એનાં મરણ પછી એનો પુત્ર સુજાખાં ૧૭૨૫ માં ગાદીએ બેઠો અને સારી રીતે રાજ ચલાવી ૧૭૪૦માં મરણ પામ્યો. એના પછી એના પુત્રના હાથમાંથી સુજાખાંના ભાઇ અલિવર્દીખાંએ એજ વરસમાં ગાદી છીનવી લીધી. એ ઘણો પ્રબળ નવાબ હતો. એનાં મરણ પછી ૧૭૫૬ માં એનો પૌત્ર સુરાજાદૌલા ૧૮ વરસની વયે બંગાળા, બહાર, અને ઓડિયાનો નવાબ થઇ ગાદીએ બેઠો.

સુરાજાદૌલા નવાબ થયો ૧૭૫૬.

લડાઇનું કારણઃ—સુરાજાદૌલા અંગ્રેજોને ઘણો ધિક્કારતો હતો. એનાં કુટુંબમાંનો કોઈ એની સામે થઇ પોતાનો જીવ બચાવવાને કલકત્તે નાસી ગયો, ત્યારે એણે અંગ્રેજો પાસેથી તેને માગ્યો; પણ જ્યારે તેઓએ તેને સ્વાધીન કરવા ના કહી, ત્યારે એની રાજધાની મુર્શીદાબાદની પાસે કાસીમ બજારમાં અંગ્રેજોની જે કોઠી હતી તે એણે લુટી, અને એક મોટાં લશ્કર સહિત કલકત્તાપર ચઢી આવ્યો.

કાસીમબજાર લૂટયું ૧૭૫૬.

અંગ્રેજોએ આવાં મોટાં લશ્કર સામે લડવાની કંઇપણ તેયારી કરી ન હતી, માટે તેમાંના ઘણાક વહાણોપર નાશી ગયા. માત્ર ૧૪૬ માણસ હોલવેલ નામના સરદારના હાથ નીચે સામે થવા ફોર્ટ વિલિયમમાં રહ્યા; તેઓને પણ તુરત તાબે થવાની જરૂર પડી.

---

*કોવેલોંગ અને + ચિંગલપટ——મદ્રાસની દક્ષિણે ૨૨ મૈલ દૂર, સમુદ્રને કાંઠે.

"બ્લેકહોલ" અથવા અંધારી કોટડી ૧૭૫૬.

૧૭૫૬—"બ્લેક હોલ" અથવા અંધારી કોટડી:—આ ૧૪૬ માણસોને કેદ કરી સુરાજાદૌલાએ તેમને એક અંધારી કોટડીમાં રાતે ઘોંચી ઘાલ્યા. તે કોટડી માત્ર ૧૮ ચોરસ ફીટ હતી, અને તે ફોર્ટ વિલિયમનું એક સાધારણ કેદખાનું હતું. સવારે જ્યારે તે કેદખાનાનું બારણું ઉઘાડયું, ત્યારે માત્ર ૨૩ જણ જીવતા દેખાયા; બાકીના ખરાબ હવાથી, ગરમીથી, તેમજ પાણી ન મળવાથી મરણ પામ્યા.

તુલાજી આંગરિયાનો ઘેરિયાગઢ જીત્યો ૧૭૫૬.

આ સમાચાર જેવા મદ્રાસમાં પહોંચ્યા કે તુરતજ અંગ્રેજોએ સુરાજાદૌલા સામે લડવાની તૈયારી કરી. આ વખતે કલાઇવ પણ એડમિરલ વોટસનની આરમાર સહિત ઇંગ્લાંડથી આવ્યો હતો ૧૭૫૬. એણે આવતાંને વાર પશ્ચિમ કિનારા ઉપરના તુલાજી આંગરિયા નામે મરેઠા ચાંચિયાનો ઘેરિયાગઢ જીતી લીધો, અને અંધારી કોટડીનું વેર લેવાને ગયો.

કલાઇવે ચંદ્રનગર જીતી લીધું ૧૭૫૭.

કલાઇવે ૧૭૫૭ માં હુગલી કિલ્લો, અને પછી તુરત કલકત્તા પાછાં જીતી લઈ સુરાજાદૌલાને સલાહ કરવાની જરૂર પાડી. એજ વરસમાં કલાઇવે કલકત્તાની ઉત્તરે ફ્રેન્ચ લોકોનું થાણું ચંદ્રનગર હતું તે પણ જીતી લીધું.

સુરાજાદૌલા ઉપલી હારોથી ઘણું અપમાન લાગેલું સમજીને છુપી રીતે મોટું લશ્કર ભેગું કરવા લાગ્યો, અને ફ્રેન્ચ લોકને પોતાની તરફ લેવાને ઘણીક કોશેશ કરી. કલાઇવે આ વાત સાંભળી પોતે પણ છુપી તૈયારી કરી, અને સુરાજાદૌલાના લશ્કરના સેનાપતિ મિરજાફરને નવાબની ગાદીએ બેસાડવાની કબુલાતથી, તેમજ તેના ખજાનચી રાયદુર્લભને પૈસાની મોટી આશા આપી પોતાની પક્ષમાં લીધા. આ કામ પાર ઉતારવામાં અમિચંદ નામનો એક હિંદુ વચ્ચે પડયો હતો.

સેનાપતિ મિરજાફર અને ખજાનચી રાયદુર્લભ.

જ્યારે લડાઇની સઘળી તૈયારી પુરી થઇ ત્યારે છેલ્લી ઘડીએ અમિચંદ બાહેર આવ્યો, અને કલાઈવને કહ્યું કે જો મારી મેહેનતને માટે મને ૩૦ લાખ રૂપિયા નહીં આપશો તો હું આ સઘળી વાત નવાબને કહી દઇશ. આથી કલાઈવે લુચ્ચાઇ કરી પોતાને હાથે એડમિરલ વોટસનની સહી કરીને એક બીજો દસ્તાવેજ અમિચંદને આપી, તુરતવેળા તેને શાંત પાડયો.

કલાઇવે અમિચંદને છેતર્યો.

કલાઇવે પછી સુરાજાદૌલા પર ફ્રેન્ચ લોક સાથે ખટપટ કરવાનો, અને તુરતની થયલી સલાહ તોડવાનો વાંક કાઢી નુકશાનીનો બદલો માગવા એક કાગળ લખ્યો. આથી નવાબ એકદમ પોતાનાં સઘળાં લશ્કર સહિત લડવા બાહેર નિકળી આવ્યો. ઈ. સ. ૧૭૫૭ માં પ્લાસીના* મેદા-

* પ્લાસી કલકત્તાની ઉત્તરે ૭૦ મેલ અને મુર્શીદાબાદની દક્ષિણે ૩૦ મેલ પર.

પ્લાસીની લડાઈ ૧૭૫૭.

નમાં બન્ને લશ્કરો સામસામાં થયાં. કલાઈવ મિરજાફરનાં લશ્કરની મદદને માટે રાહ જોતો બેઠો, પણ જ્યારે તે નહીં આવ્યો, ત્યારે પોતેજ પોતાનાં નાહાનાં લશ્કર સાથે સુરાજાદૌલાનાં લશ્કર સામે

સુરાજાદૌલાને મારી નાંખ્યો ૧૭૫૭.

કુચ કરી. થોડા વખતમાં સુરાજાદૌલાનું લશ્કર હારી જઈ નાસી ગયું, અને નવાબ પોતે નાસી જતાં પકડાયો, તેને મિરજાફરના છોકરા મિરાને મારી નંખાવ્યો ૧૭૫૭.

મિરજાફરે જોકે લડાઈમાં મદદ કરી ન હતી, તોપણ કલાઈવે તેને સુરાજાદૌલાને ઠેકાણે બંગાળા, બહાર અને ઓઢિયાનો નવાબ કબુલ કર્યો. સુરાજાદૌલાનો ભંડાર જે પુષ્કળ હતો, તે કરાર પ્રમાણે સઘળાઓએ વેહેંચી લીધો. લશ્કરી અગલદારો તથા સિપાઇઓને પણ સારી બક્ષિસ મળી. કલાઇવનો એકલાનો હિસ્સો આસરે ૩ લાખ રૂપિયાનો હતો. કમ્પનીને નુકશાનને પેટે મિરજાફરે ૧ કરોડ રૂપિયા, તેમજ કલકત્તાની આસપાસનો દેશ જે હાલ ચોવીસ પ્રગણાને નામે ઓળખાય છે તે આપ્યા.

અમિચંદને કાંઈ મલ્યું નહીં તેથી તે બિચારો ઘણોજ ઉદાસ થઇ હાથ ઘસતો રહી ગયો.

કલાઈવ ૧૭૫૮ માં બંગાળાનો પેહેલો ગવર્નર નિમાયો, અને ૧૭૬૦ સુધી નોકરી પર રહી એણે કમ્પનીની સારી સેવા બજાવી.

કલાઈવ બંગાળાનો ગવર્નર ૧૭૫૮.

બાબ ૩ જો.

કર્ણાટકમાં બીજી લડાઇ ૧૭૫૬—૧૭૬૧.

લડાઇનું કારણ—ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે "ધી સેવન ઇયર્સ ઉવૉર" નામની લડાઈ સળગી, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં પણ આ બે હરીફ પ્રજાઓ વચ્ચે લડાઇ ચાલી.

લાલીએ ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ તોડી નાંખ્યો ૧૭૫૮.

ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં ફ્રેન્ચ સેનાપતિ લાલી ફ્રાન્સથી એક મોટું લશ્કર લઇ પોન્ડિચરી આવ્યો, અને ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ ઉપર હુમલો કરી તેના કોટ કિલ્લા તોડી નાંખ્યા. આ પછી તુરત તેણે દક્ષિણમાંથી બુસિને પોતાની મદદે બોલાવીને ફોર્ટ સેન્ટ જયોર્જ ઉપર હલ્લો કર્યો, પણ એ બન્ને સરદારોમાં કુસંપ હોવાથી, તેમજ તેમના સિપાઇઓમાં સારી કવાયદ ન હોવાથી, તેમને માર ખાઇ પાછું પોન્ડિચરી ફરવું પડયું. આ કિલ્લાનો બચાવ કરનાર લોરેન્સ અને કેલિયડ સરદારો હતા.

કન્ડોરની લડાઇ ૧૭૫૯. ૧૭૫૮ માં જ્યારે બુસિસને લાલીએ ઉત્તર સરકારથી બોલાવ્યો, ત્યારે કલાઇવે કર્નલ ફોર્ડને ત્યાં મોકલ્યો, જ્યાં તેણે ફ્રેન્ચ લોકોને કન્ડોર આગળ હરાવ્યા અને મછલીપટમ લઇ લીધું.

વાંડીવાશની લડાઇ ૧૭૫૯. એજ વરસમાં અંગ્રેજ સરદાર સર આયર કૂટ ઇંગ્લાંડથી એક મોટું લશ્કર લઇ આવ્યો, અને એણે વાંડીવાશની* મોટી લડાઇમાં ફ્રેન્ચ સરદારો લાલી અને બુસિસને સખત હાર આપી, અને બુસિસ કેદ પકડાયો. આ વખતથી ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી જતી રહી. કર્નલ કૂટે ત્યારપછી ૧૭૬૧ માં પોન્ડિચરી પર હુમલો કર્યો, અને ફ્રેન્ચ લોકોને ત્યાં હરાવી તેના કોટ કિલ્લા તોડી નાંખ્યા. વળી થિયાગઢ* અને ગિંજી‡ નામના બીજા બે ડુંગરી કિલ્લા પણ અંગ્રેજોએ હાથ કરી લીધા, તેથી ફ્રેન્ચ લોકોનું હિંદુસ્તાનમાં એકે લશ્કરી થાણું રહ્યું નહીં, અને તેમની ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની પણ ૧૭૬૯ માં ભાગી પડી.

અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરી જીતી લીધું ૧૭૬૧.

લાલીને ફાંસી દીધી ૧૭૬૭. ઇ. સ. ૧૭૬૬ માં લાલી ફ્રાન્સ પાછો ગયો; એના વખતમાં ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી તદન જતી રહી તેથી તેને ફાંસી દીધી ૧૭૬૭.

બાબ ૪ થો.

બંગાળામાં બીજી લડાઇ ૧૭૫૯—૧૭૬૭.

શાહઆલમ જે દિલ્હીના બાદશાહ આલમગીર બીજાનો છોકરો હતો તેણે બંગાળા પર દાવો કર્યો, અને અયોધ્યાના સૂબા સુજાદૌલા સાથે મળી જઇ, મિરજાફર સામે એક મોટું લશ્કર લેઇ ગયો, અને પટણાને ઘેરો ઘાલ્યો. રામનારાયણ નામના એક હિંદુ સૂબેદારે તેનો બાહાદુરીથી બચાવ કર્યો; અને કલાઇવ પોતે પટણાના બચાવને માટે આવે છે એવું સાંભળતાંજ તેઓ નાસી ગયા. મિરજાફરે આથી ખુશી થઇને કલકત્તાની આસપાસની જગ્યાનું ભાડું, વરસના ત્રણ લાખ રૂપિયા, જે કમ્પની પાસેથી તેને મળતું હતું, તે તેણે કલાઈવને આપી દીધું.

ડચ. મીરજાફર અંગ્રેજોની માંગણીથી, તેમજ તેમની સત્તાથી કાયર થઈ ગયો, અને તેણે તેમના હાથમાંથી છુટવાને ૧૭૫૯ માં છુપી રીતે ડચ લોકોની મદદ માંગી. ચિન્સુરાના ડચ લોકે બેતેવિયામાં એ વિષે લખાણ કર્યું, અને કલકત્તા પર હુમલો કરવાને

---

* વાંડીવાશ-મદ્રાસની નૈઋત્યે ૭૩ મૈલ પર.

* થિયાગઢ અને ‡ ગિંજી પોન્ડિચરીની વાયવ્યકોણે ૩૫ મૈલ પર.

ચિન્સુરાની લડાઈ ૧૭૫૯. એક લશ્કર તૈયાર કર્યું; પણ આ વાતની ખબર મળતાંજ કલાઇવે અને કર્નલ ફોર્ડે તેમને હરાવી ચિન્સુરાને ઘેરો ઘાલ્યો. આથી ડચ લોકે માફી માંગી અને લડાઇનો ખરચ આપી અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી.

એક વરસ પછી (૧૭૬૦) કલાઇવ પાછો ઇંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં તેને રાજા તેમજ પ્રજા તરફથી બહુ માન મળ્યું, અને તેને અમીરની પદ્વી પણ મળી. એની જગ્યાએ કામ ચલાવવા વાન્સિટાર્ટ નિમાયો. એનામાં કલાઇવ જેવી અમલ ચલાવવાની શક્તિ હતી નહીં, તેથી બંગાળા ઘણી માઠી હાલતમાં આવી પડ્યું:—

મિરાન મરણ પામ્યો ૧૭૬૦. ૧—મિરજાફર ઘણો ઉડાઉ ખરચ કરવાથી પૈસાની તંગીમાં આવી પડ્યો, અને એનો છોકરો મિરાન ૧૭૬૦ માં વિજળી પડવાથી મરણ પામ્યો, તેથી એ વધારે નિરાશ થયો.

મિરકાસિમ. ૨—મિરજાફરે પોતાના જમાઇ મિરકાસિમને કમ્પનીના લેણદેણનો બંદોબસ્ત કરવા કલકત્તે મોકલ્યો, ત્યારે તેની હોશિયારી જોઇ વાન્સિટાર્ટે મિરજાફરને કલકત્તે તેડી લઇ તેની જગ્યાએ તેને નવાબ બનાવ્યો. એ પણ મિરજાફરની માફક અંગ્રેજોની ઉપરા ઉપરી પૈસાની માગણીથી કાયર થઇ તેમનો શત્રુ થયો.

૩—મિરકાસિમે ગાદીએ બેસતાંજ પટણાના સૂબા રામનારાયણપર બળજોરીથી લોકોના પૈસા લેવાનું તોહોમત મુકી તેને મારી નાંખ્યો. આ કામની વચ્ચે અંગ્રેજો પડ્યા નહીં તેથી દેશીઓ ઘણા ચિડાયા.

૪—મેજર મન્રોના હાથ નીચેના સિપાઇઓએ ૧૭૬૪ માં બંડ ઉઠાવ્યું અને વધારે પગાર માગ્યો પણ મન્રો સરદાર દૃઢ રહ્યો, અને જ્યારે તેમનામાંના ૨૦ જણને તોપને મોહડે ઉડાડી નાંખ્યા, ત્યારે તેઓ શાંત થયા.

મિદનાપુર, બર્દવાન અને ચિતેગાંગ કમ્પનીને આપ્યા. મિરકાસિમ પોતાનું રાજ્ય પેહલાં ઘણી સરસ રીતે ચલાવવા લાગ્યો. ગાદીએ બેસવાની ખુશાલીમાં એણે અંગ્રેજોને છુપી બક્ષિસો ઉપરાંત કમ્પનીને મિદનાપુર, બર્દવાન, અને ચિતેગાંગ આપ્યા. શાહઆલમ અને સુજાદોલા પાછા બહાર પ્રાંત પર ચઢી આવ્યા પણ તેમને કર્નાક સરદારે હરાવ્યા. પાછળથી અંગ્રેજોના સમજાવ્યાથી તેઓ પટણા ગયા, જ્યાં મિરકાસિમ જ્યારે શાહઆલમને વરસ દહાડે ૨૪ લાખ રૂપિયા આપવા કબુલ થયો, ત્યારે તે પાદશાહે તેને બંગાળા, બહાર અને ઓરિસાનો નવાબ કબુલ કર્યો.

લડાઇનું કારણ—થોડા વખતમાં અંગ્રેજો અને મિરકાસિમ વચ્ચે પણ જગાત બાબત બિગાડ થયો. નવાબના અમલદારોએ અંગ્રેજી માલના વાહાણો અટકાવ્યાં, તેથી મિ૦ એલિસ અને બીજા અમલદારોએ પટણા

લેઇ લીધું. પણ મિરકાસિમનાં લશ્કરે તે પાછું જીતી લીધું, અને ત્યાંના સઘળા અંગ્રેજોને કેદ કર્યાં. આથી કલકત્તાની કૌન્સિલે મિરકાસિમને ગાદીએથી ઉઠાડીને ઘરડા મિરજાફરને પાછો નવાબ બનાવ્યો; પણ નવાબ આથી કાંઇ અટક્યો નહીં.

ઘેરિયાની લડાઈ ૧૭૬૩. અંગ્રેજોએ મોંગિરજીતી લીધું ૧૭૬૩. પટણામાં કતલ ૧૭૬૩. પટણાની પેહેલી લડાઇ ૧૭૬૩. પટણાની બીજી, બક્ષાર, અને કાલ્પીની લડાઈઓ ૧૭૬૪.

અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ વચ્ચે કેટલીક નાહાની નાહાની લડાઇઓ થયા પછી ઘેરિયા* આગળ એક મોટી લડાઈ ૧૭૬૩ માં થઇ, જેમાં મિરકાસિમ હારી ગયો, અને અંગ્રેજોએ મોંગિર લઇ લીધું. આ હારથી ચિડાઇ જઇને મિરકાસિમે પટણાના સઘળા અંગ્રેજોને કતલ કરવાને હુકમ કીધો. આ નિર્દય કામ વોલ્ટર રેમન્ડ અથવા સમરૂ નામથી ઓળખાતા એક જર્મને કર્યું, ૪૮ અંગ્રેજો (જેમાં મિ૦ એલિસ પણ હતો) અને ૧૦૦ સિપાઇઓને ગોળીથી મારી નાંખ્યા ૧૭૬૩. અંગ્રેજોએ આથી ન ડરતાં પટણા ઉપર હુમલો કરી ૧૭૬૩ માં તે પાછું જીતી લીધું, તેથી મિરકાસિમ અયોધ્યા સુજાદૌલાની છાવણીમાં નાસી ગયો. આ વખતે સુજાદૌલાની છાવણીમાં શાહઆલમ પણ હતો. અહમદશાહ અબદલી જેણે મરેઠાઓને ૧૭૬૧ માં પાણીપતની લડાઇમાં તદન નબળા કરી નાંખ્યા હતા, તેનો આ નવાબ મદદગાર હતો. એક મોટું લશ્કર લઈને સુજાદૌલા અને મિરકાસિમે પટણાપર પાછો હુમલો કર્યો, પણ મેજર કર્નાકે તેમને હરાવ્યા ૧૭૬૪. પછી તેજ વરસમાં સોન નદીપર બક્ષાર† આગળ મેજર મનોએ તેમને પાછા હરાવ્યા; આથી શાહઆલમ અંગ્રેજો સાથે હવે મળી ગયો. સુજાદૌલા દિલ્હી નાશી ગયો અને મરેઠાઓની મદદ માગી, પણ કર્નાકે અલહાબાદ જીતી લઇ તેને (કોરા) કાલ્પી‡ આગળ પાછો હરાવ્યો, ત્યારે તે પણ અંગ્રેજોને શરણ થયો ૧૭૬૪.

પ્રકરણ ૮ મું.

હિંદુસ્તાનમાં સુધારા અને ફેરફાર.

મિરજાફર મરણ પામ્યો ૧૭૬૫. કલાઇવ ત્રીજીવાર હિંદુસ્તાનમા તે આવ્યો ૧૭૬૫.

ઘરડો મિરજાફર ૧૭૬૫ માં મરણ પામ્યો, અને તેની જગ્યાએ તેના બીજા છોકરા નાઝીમઉદ-દૌલાને નામનો નવાબ બનાવ્યો; પણ બંગાળામાં પેહેલેથીજ ઘણું અંધેર ચાલતું હતું તેથી તેનો બંદોબસ્ત કરવાને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીના અધિકારીઓએ કલાઇવને ત્રીજી વાર ૧૭૬૫ માં હિંદુસ્તાન

* ઘેરિયા—ગોવાની ઉત્તરે આશરે ૮૨ મૈલ પર.
† બક્ષાર—બનારસની વાયવ્યકોણે ૫૮ મૈલ પર.
‡ કાલ્પી—જમના નદીના કિનારાપર કાનપુરથી ૪૦ મૈલ દૂર.

ખાતે મોકલ્યો. એણે નીચે પ્રમાણેના સુધારા કર્યા.:-

૧.—અયોધ્યાના નવાબ સુજા દૌલાને ખરચને પેટે ૫૦ લાખ રૂપિયા લઇ તેની ગાદી પાછી આપી, અને તે અંગ્રેજોનો મિત્ર થઇ રહ્યો.

કલાઇવનાસુધારા. ૨.—*દિલ્હીના શાહનશાહ શાહઆલમને કોરા* અને અલાહબાદ પાછા આપ્યા.

૩.—શાહઆલમે બંગાળા, બહાર અને ઓરિસા (ઓઢિઆ) વરસ દહાડે ૨૬ લાખ રૂપિયા લેવાની બોલીએ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કર્યા; આથી નાઝીમઉદ-દૌલાને પેન્શન લઇ ગાદી છોડવી પડી.

૪.—સરકારી નોકરોનો પગાર વધારી આપ્યો, પણ તેમને ખાનગી વેપાર કરવાની સખત બંદી કરી.

૫.—લશ્કર જ્યારે લડવા પર હોય ત્યારે તેમને બમણું ભાથુ મળતું હતું તે કલાઈવે ઘણું ઘટાડી નાંખ્યું; આથી બસેં અમલદારોએ પોતાનું રાજીનામું આપ્યું; પણ કલાઈવે તેમની દરકાર કર્યા વગર તેમની જગ્યા મદ્રાસથી માણસો મંગાવી પૂરી.

કલાઇવમરણ પામ્યો૧૭૭૪. કલાઇવ ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં છેલ્લી વાર હિંદુસ્તાન છોડી ઇંગ્લાંડ ગયો, ત્યાં તેને ઘણુંજ માન મળ્યું. એ એના હરીફ ડુપ્લી પછી દશ વરસે ઈ. સ. ૧૭૭૪ માં મરણ પામ્યો.

હેરિવરેલ્સ્ત ૧૭૬૭–૬૯. જોનકાર્ટિયર ૧૭૬૯-૧૭૭૨. કલાઇવના ઇંગ્લાંડ જવા પછી ૧૭૬૭–૬૯ સુધી બંગાળાના હાકેમ હેરિવરેલ્સ્ત અને ૧૭૬૯–૭૨ સુધી જોન કાર્ટિયર થયા. એમના વખતમાં પાછું બંગાળામાં ભારે અંધેર ચાલ્યું. અંગ્રેજ અમલદારો એકદમ પૈસાદાર થવાને તરેહ તરેહના ઉપાયો લેતા; તેથી આખરે ૧૭૭૨ માં ઇસ્ટ ઇંડિઆ કમ્પનીના અધિકારીઓને ત્યાં સુધારો કરવાને ચાંપતા ઉપાયો લેવા પડયા. તેઓએ બંગાળાનો વહિવટ પોતાના હાથમાં લીધો, અને વોરન હેસ્ટિંગ્સને ત્યાંનો હાકેમ બનાવ્યો. હેસ્ટિંગ્સ કલાઇવ પછી સાત વરસે એટલે ૧૭૩૨ માં

હેસ્ટિંગ્સ ૧૭૭૨–૭૪. જન્મ્યો હતો. ૧૭૫૦ માં એ દિવાની ખાતાના અમલદાર તરિકે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. સુરાજા દૌલાએ મુર્શીદાબાદની પાસે કાસીમ બજારની અંગ્રેજોની કોઠી લૂટી, ત્યારે એ ત્યાં પકડાયો હતો, પણ ત્યાંથી તે નહાસી આવ્યો અને ૧૭૫૭ ની પ્લાસીની લડાઇ પછી એ મુર્શીદાબાદનો "રેસિડંટ નિમાયો. ૧૭૬૪ માં એ ઇંગ્લાંડ ગયો, અને ૧૭૬૮ માં મદ્રાસની કૌન્સિલના એક સભાસદ તરીકે હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો. ચાર વરસ પછી તે કલકત્તાનો હાકેમ નિમાયો. એના વખતમાં ઘણાક સુધારા થયાઃ—

* કોરા—અલાહબાદથી ૪૫ મૈલ દૂર.

રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ ૧૭૭૩. ઇ. સ. ૧૭૭૩ માં "રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ" એટલે રાજ્યકારભાર ચલાવવાનો કાયદો પસાર થયો; તેમાં એવા ઠરાવ થયા કેઃ—

૧.—કમ્પનીએ ઇંગ્લાંડની સરકારને વરસ દહાડે ૪,૦૦,૦૦૦ પૌંડ આપવા.

૨.—મુંબઇ તથા મદ્રાસમાં કૌંન્સિલ સાથે એક ગવર્નર રાખવો, પણ એ હાકેમોની ઉપર બંગાળામાં એક ગવર્નર જેનરલ કૌન્સિલની મદદથી અમલ ચલાવે.

૩.—કલકત્તામાં એક અદાલત સ્થાપવી, અને ત્યાં એક વડો અને તેના હાથ નીચે ત્રણ ન્યાયાધીશો રાખવા.

૪.—કોઇપણ સરકારી નોકરે કોઇ પાસેથી કંઇપણ જાતની બક્ષિસ લેવી નહીં.

હેસ્ટિંગ્સ પેહેલો ગવર્નર જેનરલ ૧૭૭૪. વોરન હેસ્ટિંગ્સ આ ધારાથી કરીને ૧૭૭૪ માં પેહેલો ગવર્નર જેનરલ નિમાયો. એની કૌન્સિલના ચાર મેમ્બરો, મોન્સન, કલેવરિંગ, ફ્રાન્સિસ અને બારવેલ હતા. બારવેલ માત્ર એકમત થઈ હેસ્ટિંગ્સને સર્વ કામમાં મદદ કરતો, પણ બાકીના ત્રણ જણ દરેક બાબતમાં તેની સામા થતા. હેસ્ટિંગ્સે રાજ્યનો વધતો જતો ખરચ ઓછો કરવાને તેમજ આગલી લડાઇઓથી કમ્પનીનો ખજાનો ખાલી થયલો પાછો ભરવાને નીચલા ચાર ઉપાયો લીધાઃ—(૧) બંગાળાના નવાબને જે પેન્શન મળતું હતું તે અડધું કરી નાંખ્યું. (૨) કમ્પનીનો ખજાનો ખાલી થઇ ગયો હતો તે પાછો ભરવાને કાશીના જમીનદાર રાજા ચૈયતસિંહ અને અયોધ્યાના નવાબ સુજાદૌલાના છોકરા અજોફદૌલાપર કમ્પનીના માગતા રૂપિયાની ઉઘરાણી કરી ૧૭૮૧. કાશી પ્રાંત કમ્પનીએ કંઇ અમુક રકમ લેવાની બોલીએ ચૈયતસિંહને આપ્યો હતો, અને અજોફદૌલાએ પોતાની બોલી પ્રમાણે ખંડણી ભરી ન હતી. આ બાબતનો બંદોબસ્ત કરવા હેસ્ટિંગ્સ પોતે કાશી ગયો. ચૈયતસિંહ નાસી જતાં પકડાયો, તેથી ત્યાંના લોકો ઘણા ઉશ્કેરાયા, અને પકડનારાઓને કાપી નાંખ્યા, તેમાં હેસ્ટિંગ્સ સેહેજ બચી ગયો. લશ્કરની મદદ આવતાંજ ચૈયતસિંહ પાછો નાસી ગયો, તેથી હેસ્ટિંગ્સે એના ભત્રિજાને વધારે ખંડણી આપવાની સરતે ગાદીએ બેસાડ્યો. અજોફદૌલાને પણ કંઇ ઉપાય ન સુજવાથી તેણે પોતાની મા અને દાદી પાસેથી પૈસા કઢાવી કમ્પનીને ભર્યા, (૩) દિલ્હીના પાદશાહને અંગ્રેજો બંગાળા, બહાર અને ઓરિસાને માટે જે ૨૬ લાખ રૂપિયા આપતા હતા તે હવે બંધ કર્યા, કારણ કે પાદશાહ મરેઠાઓના હાથમાં કેદ પકડાયો હતો. (૪) હેસ્ટિંગ્સે ૧૭૭૪ માં અયોધ્યાના નવાબ

કાશીનો ચૈયતસિંહ અને અયોધ્યાનો અજોફદૌલા ૧૭૮૧.

હેસ્ટિંગ્સે રોહિલા લોકોને હાંકી કાઢ્યા ૧૭૭૪.

પાસેથી ૪૦ લાખ રૂપિયા લઇ રોહિલા લોકોને અયોધ્યામાંથી હાંકી કાઢયા. રોહિલા એ અહમદશાહ અબદલીની સ્વારી સાથે આવેલા અફગાનો હતા. એ લોકોએ અયોધ્યાની વાયવ્ય દિશાએ ૧૭૪૪ માં પોતાની સત્તા સ્થાપી હતી, અને તેમની સંખ્યા ૨૦,૦૦૦ ની હતી. તેમને હાંકી કાઢવાને કર્નલ ચેમ્પિયન એક લશ્કર લઇ ત્યાં ગયો. તેણે રોહિલાના સરદાર હાફિઝ રેહેમતને ૧૭૭૪ માં કટરા અથવા રામપુરની લડાઇમાં હરાવ્યો, અને તે સઘળાને દેશમાંથી હાંકી કાઢયા.

કટરા અથવા રામપુરની લડાઇ ૧૭૭૪.

કૌન્સિલના મેમ્બરોની ઉસ્કેરણીથી રાજા નન્દકુમાર નામના એક બ્રાહ્મણે હેસ્ટિંગ્સપર લાંચ લેવાનો આરોપ મુક્યો, અને તે બાબતની તપાસ ચાલતી હતી તેટલામાં એજ બ્રાહ્મણ ઉપર જુઠા દસ્તાવેજો બનાવ્યાનું તોહોમત મુકાયું, અને તેની નવી અદાલતમાં વડા ન્યાયાધીશ સર એલીજા ઇમ્પી આગળ તપાસ ચાલી ૧૭૭૫. તેની ઉપર આ તોહોમત સાબિત થવાથી તેને ફાંસી દીધી ૧૭૭૬.

નન્દકુમારને ફાંસી દીધી ૧૭૭૬.

ચૈયતસિંહ અને અયોધ્યાની બેગમો પાસેથી કમ્પનીનો ખજાનો ભરવાની મતલબથી હેસ્ટિંગ્સે પૈસાની રકમો પડાવી લીધી તેથી, અને ઉપર કહેલાં બીજાં કારણોથી કોર્ટ ઓફ ડિરેકટરોએ એને ઠપકો દીધો, તેથી એ પોતાનું રાજીનામુ આપી વિલાયત ગયો. ત્યાં એના ઉપર અન્યાયનો આરોપ મુકી અદાલતમાં એનો ઇનસાફ ચલાવ્યો. એ ઇનસાફ સાત વરસ (૧૭૮૮–૧૭૯૫) સુધી જારી રહ્યો, પણ અંતે કોઇ પણ ગુનો એના ઉપર સાબિત થયો નહીં. એ ઈ. સ. ૧૮૧૮ માં મરણ પામ્યો.

હેસ્ટિંગ્સનીતપાસ ૧૭૮૮-૧૭૯૫.
હેસ્ટિંગ્સ મરણ પામ્યો ૧૮૧૮.

એના વખતમાં હિંદુસ્તાનનો રાજ્યકારભાર ચલાવવાને માટે બે બિલ (કાયદાના મુસદા) રજુ કરવામાં આવ્યા. એ મિ૦ ફોક્સ અને મિ૦ પિટનાં બિલને નામે ઓળખાય છે.

મિ૦ ફોકસનું બિલ ૧૭૮૪—હિંદુસ્તાનમાં બરાબર રાજ્યકારભાર ચલાવવા વિષે ઇંગ્લાંડમાં વારંવાર તકરારો ચાલતી. આ વખતે ઇંગ્લાંડના વજીર મિ૦ ફોકસે જે બિલ રજુ કર્યું તેમાં એ હતું કે કમ્પની પાસેથી હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય લઇને ઇંગ્લાંડની ગાદીને સ્વાધીન કરવું, અને તેનો વહિવટ ૧૬ માણસની મંડળી ચલાવે. આ ૧૬ માંના ૯ જણ રાજ્યકારભાર, અને બાકીના ૭ વેપાર ચલાવે. પણ આ બિલને ટેકો ન મળવાથી તે રદ ગયું.

મિ૦ ફોકસનું બિલ ૧૭૮૪.

મિ૦ પિટનું બિલ ૧૭૮૪—મુખ્ય પ્રધાન મિ૦ પિટે ઉપલાં બિલ-

માં ફેરફાર કરીને તે પાછું મુકયું, અને તે પસાર થયું. આ બિલમાં કલમો એવી મતલબની હતી કે કમ્પની પોતાનો અધિકાર જેમ છે તેમ રાખે, પણ "બોર્ડઓફ કન્ટ્રોલ" નામે એક નવી મંડળી કરવી, જે મંડળી રાજા તરફથી નિમાય, અને તે "કોર્ટ ઓફ ડિરેકટર" ના વહિવટ ઉપર દેખરેખ રાખે, તથા તેમનાં કામકાજો જે ગેરવાજબી લાગે તે અટકાવી શકે.

મિ૦ પિટનું બિલ ૧૭૮૪.

પ્રકરણ ૯ મું.

બાબ ૧ લો

મ્હેસૂરની પેહેલી લડાઇ ૧૭૬૭–૧૭૬૯.

હૈદર અલ્લી.

મ્હેસૂરનું રાજ્ય પેહેલાં હિંદુ રાજાઓના હાથમાં હતું. હૈદરઅલ્લી જે ૧૭૦૨ માં જન્મ્યો હતો, તે આ રાજનો ધણી થઇ પડયો, તે પેહેલાં દેવરાજ અને નંદરાજ નામે દિવાન ત્યાં રાજકારભાર ચલાવતા હતા. આ દિવાનના હાથ નીચે હૈદર પેહેલાં નાયક તરીકે નોકરી કરવા લાગ્યો. હૈદરનો દાદો કોઇ પંજાબનો ફકીર હતો, અને એનો બાપ ફતેહ મહમદ મ્હેસૂરનાં રાજમાં નાયક હતો. નંદરાજે હૈદરની હોશિયારી જોઈ તેને ઊંચી પદ્વીએ ચઢાવ્યો. એણે રફતે રફતે લૂટ અને લુચ્ચાઇથી પોતાનું લશ્કર વધાર્યું, અને દેવરાજનાં મરણ પછી નંદરાજને દૂર કરી રાજા કૃષ્ણરાયને વરસ દહાડે ત્રણ લાખ રૂપિયા આપવા કહી મ્હેસૂરની ગાદીનો એ ધણી થઇ પડયો; ૧૭૬૧. નંદરાજને પાછળથી કંઇક વાંકને માટે હૈદરે બંદીખાને નાંખ્યો.

લડાઇનું કારણ.—હૈદરનું બળ દિનપરદિન વધતું ગયાથી તેની આસપાસના રાજાઓને ડર લાગ્યો. તેને આગળ વધતાં અટકાવવાને પેશ્વા, નિઝામ, અને અંગ્રેજોએ એકસંપ કર્યો. પણ હૈદરે નિઝામ અને મરેઠાને લાંચ આપી પોતાના પક્ષમાં લીધા, અને અંગ્રેજનાં રાજ ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યો.

હૈદર મ્હેસૂરનો ધણી થયો ૧૭૬૧.

કર્નલ સ્મિથ જે મદ્રાસમાં હતો તેની ઉપર હૈદરે પેહેલાં હુમલો કર્યો, પણ ૧૭૬૭ માં ચંગામ* અને પછી ત્રિનોમાલીની † લડાઇમાં એણે સખ્ત હાર ખાધી. એજ વરસમાં એણે અમ્બુરગઢ‡ ઉપર હુમલો કર્યો, તેમાં પણ એ ફાવ્યો નહીં. આ વખતે હૈદરનો છોકરો ટીપુ જે માત્ર ૧૭ વરસની વયનો હતો, તે થોડુંક લ-

ચંગામ અને ત્રિનોમાલીની લડાઇ ૧૭૬૭.

---

* ચંગામ અને † ત્રિનોમાલી–મદ્રાસની દક્ષિણે આર્કટમાં.

‡ અમ્બુર–આર્કટની પશ્ચિમે ૫૦ મૈલ દૂર.

લશ્કર લઇ મદ્રાસ સુધી લૂટફાટ કરતો વધી ગયો.

નિઝામનાં રાજ્યપર કર્નલ પીચે ૧૭૬૮ માં હુમલો કર્યો ત્યારે નિઝામ હૈદરનો પક્ષ છોડી અંગ્રેજનો મિત્ર થયો, અને તેમની સાથે સંધિ કરી. હૈદરે પણ અંગ્રેજોને લડાઈના ખરચ બદલ ૧૦ લાખ રૂપિયા તેમજ કેટલીક જગ્યા આપીને સંધિ કરવા માંગી, કારણ કે તેને તેના હમેશના દુશ્મન મરેઠાની ચઢાઇની ધાસ્તી લાગતી હતી. પણ અંગ્રેજોની માગણી ઘણી મોટી હોવાથી તેણે તે કબૂલ કરી નહી, અને બન્નેએ લડાઈને માટે પાછી તૈયારી કરી.

મદ્રાસની સંધિ ૧૭૬૯.

મુંબઇથી એક નાહાનું લશ્કર હૈદર સામે મોકલવામાં આવ્યું, પણ તે તદન હારી ગયું. કર્નલ સ્મિથે ઘણી ચપળતાથી હૈદરના કેટલાક કિલ્લા જીતી લીધા, પણ હૈદર જ્યારે એકદમ મદ્રાસ તરફ ધસી ગયો, ત્યારે અંગ્રેજોને તેની સાથે સંધિ કરવી પડી ૧૭૬૯.

સલાહની સરતો. ૧. લડાઈની વખતે એક બીજાની જે જગ્યા લીધી હોય તે પાછી આપવી.

૨. જો કોઇ પણ શત્રુ બેમાંથી એકના રાજ્ય ઉપર ચઢી આવે તો બીજાએ તેને મદદ કરવી.

---:o:---

બાબ ૨ જો.

મરેઠા સાથે પેહેલી લડાઇ ૧૭૭૬–૧૭૮૨.

ઈ. સ. ૧૭૭૩ માં પાંચમા પેશ્વા નારાયણરાવનું કાસળ કાઢી તેનો કાકો રાઘોબા પેશ્વા તરીકે સત્તા ચલાવતો હતો. જ્યારે મરેઠાઓ એની સત્તાની સામા થયા, અને નારાયણરાવનો છોકરો માધવરાવ, જે એના બાપના મરણ પછી જન્મ્યો હતો, તેને પેશ્વા કબૂલ કર્યો, ત્યારે એણે મુંબઇમાં અંગ્રેજોની મદદ માગી, અને તેમની સાથે ૧૭૭૫ માં સુરત આગળ સંધિ કરી, જેથી અંગ્રેજોને મદદ કરવા બદલ મુંબઇની ઉત્તરે સાલસેટ,

સુરતની સંધિ ૧૭૭૫.

વસાઈ અને મુંબઈની આસપાસની કેટલીક જગ્યા આપવા કબૂલ કરી. રાઘોબાને પેશ્વાની ગાદીએ બેસાડવાને અંગ્રેજોએ કર્નલ કીટિંગને મોકલ્યો, જેણે ૧૭૭૫ માં મરેઠાઓને માહી નદી આગળના

આરાસની લડાઈ ૧૭૭૫.

આરાસનાં મેદાનમાં હરાવ્યા. વોરન હેસ્ટિંગ્સે આ કામ ઘણું જોખમ ભરેલું જાણીને ૧૭૭૬ માં ૬ ઠ્ઠા પેશ્વા માધવરાવ

પુરંધરનું તહનામું ૧૭૭૬.

નારાયણની તરફથી સકારામ બાપુ અને નાના ફડનવીસ સાથે પુનાની પાસે પુરંધર આગળ સંધિ કરી, જેથી અંગ્રેજોને માત્ર સાલસેટ મળ્યું.

લડાઇનું કારણ.—અંગ્રેજો પાસેથી સાલસેટ પાછું લઈ લેવા, અને તેમને ત્યાંથી હાંકી કાઢવાને પુનામાં પેશ્વા ફ્રેન્ચ લોકો સાથે મળી જઇ કાવત્રાં કરતો જણાયો ત્યારે હેસ્ટિંગ્સે રાઘોબાને પેશ્વા કબુલ કરી તેને પુનાની ગાદીએ બેસાડવાને લડાઇ પ્રગટ કરી.

મુંબઇથી કર્નલ કોકબર્નની સરદારી નીચે એક લશ્કર પુના તરફ મોકલવામાં આવ્યું, પણ તે તલેગામ આગળ ૧૭૭૯ માં તદન હારી ગયું, અને નાગને લાંછન લાગે એવી વરગામ આગળ સંધિ કરી; એમાં એવો કરાર થયો કે ૧૭૭૩ પછીની મરેઠાઓની જે જગ્યા અંગ્રેજોએ લીધી હોય તે પાછી આપવી, એટલે કે અંગ્રેજોએ સાલસેટ આપી દેવો.

તલેગામની લડાઇ ૧૭૭૯. વરગામની સંધિ ૧૭૭૯.

વોરન હેસ્ટિંગ્સે આ સંધિ કબુલ રાખી નહીં, અને તુરત કર્નલ ગોડાર્ડને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો. ગોડાર્ડ સુરત ગયો ત્યાંથી આગળ વધી ડભોઈ તથા અમદાવાદ જીતી લીધાં અને ૧૭૮૦ માં સિંધિયા, હોલ્કર અને પેશ્વાના લશ્કરને હરાવ્યું. એજ વરસે કર્નલ પોપહેમે કાલ્પીની ઉત્તરે લાહરનગર અને ગ્વાલિયર સર કર્યાં. આવી હારથી જ્યારે નિઝામ અને હૈદરઅલી પેશ્વાની મદદે જવા તૈયાર થયા, ત્યારે અંગ્રેજોને સાલબાઇ* આગળ ૧૭૮૨ માં સલાહ કરવી પડી.

સાલબાઇની સલાહ ૧૭૮૨.

સલાહની સરતો—૧. પેશ્વાએ રાઘોબાને ૨૫,૦૦૦ રૂપિયાનો મહિનો આપવો, અને તેની મરજીમાં આવે ત્યાં તેને રહેવા દેવો.

૨. પુરંધર આગળ તહનામું થયા પછીની જે જગ્યા અંગ્રેજોએ જીતી લીધી હોય તે પાછી આપવી.

૩. અંગ્રેજ તથા પોર્ટુગીઝ શિવાય બીજા યુરોપીઅનોને મરેઠી રાજ્યમાં રહેવા દેવા નહીં.

૪. વરગામની સંધિ વખતે સિંધિયાએ અંગ્રેજોની સારી સેવા બજાવી તેથી તેને ખરચ આપવું.

બાબ ૩ જો.

મ્હેસૂરની બીજી લડાઇ ૧૭૮૦–૧૭૮૪.

લડાઇનાં કારણ—૧. જ્યારે મરેઠા લોકોએ હૈદરને ૧૭૭૨ માં ચેરકુલીની લડાઇમાં હરાવ્યો, ત્યારે તેણે ૧૭૬૯ ની મદ્રાસની સંધિ પ્રમાણે અંગ્રેજોની મદદ માગી; પણ અંગ્રેજોએ તેને તે આપી નહીં તેથી હૈદર ઘણો ગુસ્સે થયો.

---

* સાલબાઈ ગ્વાલિયરની પાસે.

૨. ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઈ સળગ્યાથી અંગ્રેજોએ ૧૭૭૮ માં પોન્ડિચરી જીતી લેઈ ૧૭૭૯ માં જ્યારે માહી લીધું, ત્યારે હૈદર એમ કહી તેમની સામે થયો કે માહી મારા રાજ્યનો ભાગ છે.

અંગ્રેજોએ જ્યારે તેનું કાંઈ સાંભળ્યું નહીં ત્યારે હૈદર ૯૦ હજાર-માણસનું એક લશ્કર લઇ શ્રીરંગપટણથી નિકળ્યો, અને કર્ણાટક જીતી લઇ મદ્રાસથી ૫૦ મૈલ દૂર કંજીવરમ આગળ ધસી આવ્યો; આ વખતે તેની ઉમર ૭૮ વરસની હતી.

હૈદરે કર્ણાટક જીત્યું ૧૭૮૦.

૧૭૮૦—કર્નલ બેલીનો પરાજય.—કર્નલ બેલી ૨,૮૦૦ માણસ લઈ ગંતુર જવા નિકળ્યો, અને હેક્ટર મન્રો, જે બંગાળાની લડાઇમાં પ્રખ્યાત થયો હતો, તેનાં લશ્કર સાથે મળી જવાનો હતો; પણ તે મળીજાય તે પેહેલાં હૈદરે પોલીલોર*ની (પેહેલી) લડાઇમાં હરાવી તેને અને તેનાં ૨૫૦ માણસોને બંદીવાન કીધા. જો ફ્રેન્ચ લોકો વચ્ચે પડયા નહોત તો બધા બંધીવાનોને દુશ્મનોએ કાપી નાંખ્યા હોત. કર્નલ બેલીની હાર થવાથી, હેક્ટર મન્રોને પોતાનાં લશ્કર સહિત મદ્રાસ તરફ પાછું ફરવું પડયું.

પોલીલોરની પેહેલી લડાઈ ૧૭૮૦.

હેસ્ટિંગ્સે આ માઠા સમાચાર સાંભળતાંજ ગયલી આબરૂ પાછી મેળવવાને મોટી તૈયારી કરવા માંડી, અને ત્રણ અઠવાડિયામાં એક મોટું લશ્કર ભેગું કરી તેની સરદારી બંગાળાના સેનાપતિ સર આયર કૂટને આપી મદ્રાસ મોકલ્યો. હૈદરે ૧૭૮૧ માં આર્કટપર ઘેરો ઘાલ્યો અને ૭ અઠવાડિયામાં તે જીતી લીધું.

કૂટે મદ્રાસથી નિકળી દુશ્મનોના ઘણા કિલ્લા જીતી લીધા, પણ ચિલામબ્રમ† લેતાં હાર ખાધી. હૈદર કૂટને એક સખત હાર આપવાના વિચારથી તેની સામે પોતાનું મોટું લશ્કર લઇ ગયો. બન્નેનાં સૈન્યો પોર્ટોનોવો‡ આગળ સામસામા થયાં, અને જોકે કૂટના લશ્કરની સંખ્યા ઘણીજ નાહાની હતી તોપણ તેણે હૈદર ઉપર પૂર્ણ જય મેળવ્યો. આ લડાઇમાં હૈદરનાં ૧૦ હજાર માણસ માર્યાં ગયાં ૧૭૮૧.

ચિલામબ્રમની લડાઇ ૧૭૮૧. પોર્ટોનોવોની લડાઇ ૧૭૮૧.

હેસ્ટિંગ્સે એક બીજું નાહાનું લશ્કર પીઅર્સની સરદારી નીચે મોકલ્યું, અને તે કૂટના લશ્કર સાથે મળી ગયું. પોલીલોરનું મેદાન જેમાં કર્નલ બેલીનો પરાજય થયો હતો ત્યાં ૧૭૮૧ માં હૈદર ફરીથી કૂટના લશ્કર સામે લડયો. હૈદરનાં જો કે ૨,૦૦૦ માણસ માર્યાં ગયા તોપણ કૂટથી પૂર્ણ

પોલીલોરની લડાઇ ૧૭૮૧. (બીજી).

---

* પોલીલોર—મદ્રાસની પશ્ચિમે કંજીવરમની પાસે.

† ચિલામબ્રમ-પોન્ડિચરીની દક્ષિણે ૩૫ મૈલ પર.

‡ પોર્ટોનોવો—પોન્ડિચરીની દક્ષિણે ૩૨ મૈલ પર.

શોલિંગરની લડાઈ૧૭૮૧. જય મેળવી શકાયો નહીં. ત્યાર પછી તુરત **શોલિંગર*** **આગળ** બીજી એક મોટી લડાઈ થઇ, જેમાં હૈદર તદન હારી ગયો.

અંગ્રેજ અને ડચ લોકો સાથે લડાઇ સળગ્યાથી, ડચ લોક હૈદરને મદદ આપવા તૈયાર થયા; પણ કમ્પનીનાં લશ્કરે તેમનાં સંસ્થાનો ઉપર ચઢાઇ કીધી, અને નિગાપટમ, તથા સિંહલદ્વીપમાંનું ત્રિંકોમાલી જીતી લીધાં—૧૭૮૧.

હૈદરઅલ્લી આટલી હાર ખાવા છતાં હિમ્મત હાર્યો નહીં, અને તેણે લડવા માટે પાછી તૈયારી કરી.

કર્નલ બ્રેથ્વેટનોપરાજય ૧૭૮૨.—કર્નલ બ્રેથ્વેટ એક નાહાનાલશ્કર સહિત તંજોરમાં જીત મેળવતો હતો, પણ હૈદરના છોકરા ટીપુના ભેદુઓના કહેવાપર ભરૂસો રાખતાં તે ફસી ગયો અને દશગણા લશ્કરથી તે ઘેરાઈ ગયો, જેથી એને આખરે તાબે થવાની જરૂર પડી. આ વખતે પણ ફ્રેન્ચ લોકો વચ્ચે પડયા, અને પકડાયલાઓના જીવ બચાવ્યા.

તલિચરીના નાયર લોકની બહાદુરી. હૈદરે મલબાર કિનારાપરના તેલીચરિને ઘેરો ઘાલવા એક લશ્કર મોકલ્યું, પણ ત્યાંના રહેવાસીઓએ એ લશ્કર સામે ઘણી બાહાદુરીથી ટકાવ કર્યો, અને મુંબઈથી મદદ મળતાંજ હૈદરના લશ્કર પર ધસારો કરી તેનાં ૧,૨૦૦ માણસને કેદ પકડયાં ૧૭૮૨.

હૈદર મરણપામ્યો ૧૭૮૨. હૈદર ઈ. સ. ૧૭૮૨ માં તેની ૮૦ વરસની વયે ચિતોડમાં મરણ પામ્યો. એ અભણ અને ક્રૂર હતો, પણ ઉમંગી અને દઢ મનનો હોવાથી લાંબો વખત સુધી એણે મોટી પદ્વી ભોગવી.

પૂર્નિયા અને કૃષ્ણરાવ. હૈદરના મરણના સમાચાર પૂર્નિયા અને કૃષ્ણરાવ નામના એના બે કારભારીઓએ છુપાવી રાખ્યા, અને ટીપુ જે ૪૦૦ મૈલ દૂર મલબાર કિનારે હતો તેને છુપી ખબર આપ્યાથી તે ઉતાવળે ત્યાં ગયો. હૈદર મરણ પામ્યો ત્યારે તેની પાસે ૧ લાખ માણસની ફોજ, ૩ કરોડ રૂપિયા, અને પુષ્કળ ઝવેરાત હતું. આ સઘળાનો ટીપુ ધણી થયો, અને તેના બાપની માફક અંગ્રેજો સામે લડવા તૈયાર થયો.

પનિયાનીની લડાઈ૧૭૮૨. ૧૭૮૨ માં તે એકદમ પશ્ચિમ કાંઠે ગયો. મેજર એબિંગ્ટને કાલિકટ જીતી લીધું, અને ફ્રેન્ચ લોકોની મદદ સહિત ટીપુ તેની સામે આવેછે એમ સાંભળતાંજ પનિયાનીમાં† પોતાનો બચાવ કરી બેઠો. ટીપુ તેની સામે લડયો, પણ તેમાં એણે સખત હાર ખાધી.

જેનરલ મેથ્યુસનો પરાજય ૧૭૮૩. **જેનરલ મેથ્યુસનો પરાજય**—૧૭૮૩ માં જેનરલ મેથ્યુસે મ્હૈસુરમાંનો બેડનોરનો કિલ્લો જીતી લીધો; આથી ટીપુ પોતાનું સઘળું લશ્કર લઈ ત્યાં ગયો, અને તે કિલ્લાને ઘેરો ઘા-

---

*—શોલિંગર મદ્રાસની પશ્ચિમે.

†પનિયાની—કાલિકટની નૈઋત્યે ૩૬ મૈલ પર.

સ્મો. મેથ્યુસ તથા તેના લશ્કરને વગર ઈજા કરવે જવા દેવાની સરત કરી તેને તાબે થવા કહ્યું. જ્યારે મેથ્યુસે કંઈ ઉપાય ન ગળવાથી તેમ કર્યું અને તે કિલ્લો ટીપુના હાથમાં આવ્યો ત્યારે આ દગલબાજે તે બધાને ઘણી ક્રૂર રીતે મારી નાંખ્યા ૧૭૮૩.

માંગલોરનીસલાહ ૧૭૮૪. ૧૭૮૪ માં ટીપુએ પાછી માંગ્લોર પર ચઢાઇ કરી, પણ આઠ અઠવાડિયાં સુધી કર્નલ કેમ્પબેલે તેનું બહાદુરીથી સંરક્ષણ કર્યું; એટલામાં ઇંગ્લાન્ડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે સલાહ થવાથી ફ્રેન્ચ લોકો ટીપુને છોડી ગયા, અને કર્નલ ફુલર્ટન છેક મ્હૈસૂર પર લશ્કર લઈ ચઢી ગયો, ત્યારે ટીપુએ અંગ્રેજો સાથે માંગ્લોર મુકામે તહનામું કર્યું ૧૭૮૪.

સલાહની સરતો.—૧. ટીપુએ અંગ્રેજ તરફના સઘળા કેદીઓને છોડી દેવા.

૨. દરેક પક્ષવાળાએ આ લડાઈની વખતે એક બીજાની જે જગ્યા લીધી હોય તે પાછી આપવી.

બાબ ૪ થો.

મ્હૈસૂરની ત્રીજી લડાઇ ૧૭૯૦-૧૭૯૨.

લોર્ડ કાર્નવોલિસ ૧૭૮૬-૧૭૯૩. વોરન હેસ્ટિંગ્સ પછી ૧૭૮૬ માં લોર્ડ કોર્નવોલિસ ગવર્નર જેનરલ થઇ હિંદુસ્તાન ખાતે આવ્યો. એને લડાઈ ટંટાથી દૂર રહીને સમાધાનીથી રાજ્ય ચલાવવાને સૂચના થઇ હતી, પરંતુ ટીપુના જુલમને લીધે એને તેની સાથે પાછી લડાઇ કરવી પડી.

ટીપુએ અંગ્રેજો સાથે સંધિ હોવાથી પોતાનું ઘાતકીપણું કેનેડા અને કુર્ગના લોકો પર ચલાવ્યું અને ત્યાં બે ચઢાઇઓ કરી એક લાખ રહેવાસીઓને બંધીવાન કરી તેમને જોર જુલમથી મુસલમાન કર્યા. એમને આ સજા કરવાનું કારણ એ હતું કે જ્યારે અંગ્રેજ અને હૈદર વચ્ચે લડાઇ ચાલી હતી, ત્યારે તેઓ હૈદરની જુસરીમાંથી નિકળી જઇ સ્વતંત્ર થયા હતા. મરેઠા અને નિઝામે ટીપુનું જોર તોડી નાંખવાને તેના રાજ્ય પર પાછી ચઢાઇ કરી, પણ ટીપુએ તેમને આ વખતે ફાવવા દીધા નહીં. આ ફતેહથી ફુલાઈ જઈને ટીપુએ મલબારના નાયર લોકોની ઉપર ચઢાઈ કરી તેમને જોર જુલમથી મુસલમાની ધર્મ કબુલ કરાવ્યો; અને જ્યારે તેમનામાંના કેટલાક

ત્રાવણકોરના રાજ્યપર બે વાર ચઢાઇ ૧૭૮૯-૧૭૯૦ ત્રાવણકોર નાસી ગયા, ત્યારે ટીપુએ ત્યાં ચઢાઇ કરી—૧૭૮૯, પણ ત્યાં એની સખત હાર થવાથી ત્રણ મહિનામાં એ પાછું એક મોટું લશ્કર લઇ ત્યાં ગયો ૧૭૯૦. ત્રાવણકોરનો રાજા થોડાંક વરસ પર અંગ્રજોનો મિત્ર થયો હતો, માટે લોર્ડ કોર્નવોલિસે

ટીપુને એ કામથી હાથ ઉઠાવવાને સમજાવ્યો, પણ ટીપુએ કંઇ દરકાર કરી નહીં, તેથી એને લડાઇ કરવી પડી.

લડાઇનાં કારણ—૧. ૧૭૮૪ માં માંગ્લોર મુકામે સલાહ થઇ હતી તોપણ ટીપુ અંગ્રેજો સામે લડવાની તૈયારી કરતો હતો.

૨. ત્રાવણકોરનો રાજા અંગ્રેજનો મિત્ર હતો, તેના ઉપર અંગ્રેજોના ના કહેવા છતાં ટીપુએ ચઢાઇ કરી.

અરિકેરાની લડાઇ ૧૭૯૧. લોર્ડ કોર્નવોલિસે નિઝામ અને મરેઠાને પોતાના પક્ષમાં લીધા, અને પોતે એક મોટું લશ્કર લઈ ટીપુના રાજ્યમાં કુચ કરી બેંગ્લોર છાપો મારી લઈ લીધું. ટીપુ તુરત ત્યાં લડવા ગયો, પણ ૧૭૯૧ માં શ્રીરંગપટણથી થોડે દૂર અરિકેરાની લડાઇમાં તે હારી ગયો. લોર્ડ કોર્નવોલિસ આ તકનો લાભ લઇ સીધો શ્રીરંગપટણ પર ચાલ્યો, પણ ખોરાક ઘટી જવાથી તેને પાછું ફરવું પડ્યું.

સિમોગા જીત્યું ૧૭૯૧. બીજી તરફથી હાર્ટલી અને લિટલ નામના સરદારોએ શ્રીરંગપટણની વાયવ્ય દિશાએથી સિમોગા અને બીજી જગ્યાઓ જીતી લીધી ૧૭૯૧.

૧૭૯૨ માં લડાઇની સઘળી તૈયારી કરીને લોર્ડ કોર્નવોલિસે પાછી શ્રીરંગપટણ પર ચઢાઈ કરી. એની મદદે નિઝામ, અને મરેઠા લશ્કરનો સરદાર હરિપંત આવ્યા હતા. બીજી બાજુએથી જેનરલ એબરક્રોમ્બી અને કુર્ગનો રાજા જેને ટીપુએ બંદીખાને નાંખી ઘણું દુઃખ દીધું હતું, અને જે આખરે બંદીખાનેથી નાસી ગયો હતો, તે બન્ને કોર્નવોલિસના લશ્કર સાથ મહા મુસીબતે મળી ગયા. આથી ટીપુ હિંમ્મત હારી ગયો, અને શ્રીરંગપટણ આગળ કોર્નવોલિસની કહેલી સખત સરતો પર સલાહ કરી.

શ્રીરંગપટણની સલાહ ૧૭૯૨.

સલાહની સરતો—૧. ટીપુએ અંગ્રેજોને અને તેમના મદદગારોને પોતાનું અર્ધું રાજ્ય આપવું.

૨. લડાઇના ખરચ બદલ ત્રણ કરોડ ત્રીસ લાખ રૂપિયા આપવા.

૩ એણે ઉપલી સરતો પુરી થાય ત્યાં સુધી પોતાના બે છોકરા અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવા.

૭ વરસ પછી જ્યારે ઉપલી સરતો પુરી થઇ ત્યારે ટીપુના બન્ને છોકરાઓ પાછા તેમના બાપ પાસે મોકલવામાં આવ્યા હતા.

બાબ ૫ મો.

મ્હૈસૂરની ચોથી લડાઇ ૧૭૯૮—૧૭૯૯.

ટીપુ શ્રીરંગપટણ આગળની સલાહથી ઘણો નબળો થઇ ગયો ખરો,

પણ તે વશ થયો ન હતો. સલાહ થઇ ત્યારથી તે અંગ્રેજો પર કટ્ટું વેર રાખી છાની તૈયારીઓ કરતો ગયો, અને ફ્રેન્ચ લોકોની સાથે મદદ વાસ્તે છુપો કાગળ પત્રનો વહેવાર ચલાવા લાગ્યો, તે એટલે સુધી કે ૧૭૯૯ માં ફ્રાન્સના વિખ્યાત બોનાપાર્ટે પોતે એને મદદ આપવાને એક કાગળ લખ્યો. આ જોઇ ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ મોર્નિંગ્ટને તેને આથી હાથ ઉઠાવવાને એક એલચી મોકલ્યો. પણ ટીપુએ તેનું અપમાન કરી તેને પાછો કાઢ્યો, તેથી લડાઈ પ્રગટ થઇ.

લોર્ડ મોર્નિંગ-ન ૧૭૯૮-૧૮૦૫.

લડાઇનું કારણ—ટીપુએ અંગ્રેજોને તેનાં રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢવાને ફ્રેન્ચ લોકોની મદદ માગી અને તેને સમજાવવા મોકલેલા એલચીનું અપમાન કર્યું.

લડાઈની સઘળી ગોઠવણ મદ્રાસમાં થઈ. ૨૦,૮૦૦ માણસનું એક લશ્કર ભેગું થયું, તેની સાથે મિરઆલમની સરદારી નીચે ૨૦,૦૦૦ માણસનું નિઝામનું લશ્કર આવી મળ્યું; એ લશ્કરની સરદારી કર્નલ વેલેસ્લિ જે પાછળથી ડયુક ઑફ વેલિંગ્ટન થયો તેને આપી.

મુંબઇથી એક બીજાં નાહાના લશ્કરે બીજાં છુટાં પડેલાં બે નાહાનાં લશ્કર સાથે મળી ટીપુનાં રાજ્યમાં કુચ કરી. આ લશ્કરનો સરદાર જેનરલ સ્ટુઅર્ટ હતો, અને આ સઘળાં લશ્કરનો સેનાપતિ જેનરલ હેરિસ હતો. પેહેલી લડાઈ ૧૭૯૯ માં સદાસિર* (સીડસૂર) આગળ થઇ જેમાં જેનરલ સ્ટુઅર્ટે ટીપુનો પરાજય કર્યો. બીજી મોટી લડાઇ માલ્વેલી આગળ તેજ વરસમાં થઇ, જેમાં હેરિસે તેને હરાવ્યો. આ લડાઇમાં ટીપુનાં ૧,૦૦૦ અને અંગ્રેજોનાં માત્ર ૬૯ માણસ માર્યાં ગયાં.

સદાસિર અને માલ્વેલીની લડાઇ ૧૭૯૯.

જેનરલ હેરિસ હવે એકદમ શ્રીરંગપટણ ઉપર ધસી ગયો. ટીપુ આ જોઇ ઘણો નિરાશ થયો, અને સલાહ કરવા માગી પણ હેરિસે ઘણીજ સખત સરતો તેની આગળ મુકી તેથી તે ચિડાઇ ગયો, અને લડાઇ ચાલુ કરી. જેનરલ બેર્ડ, જેને ચાર વરસ સુધી ટીપુએ શ્રીરંગપટણમાં બંદીખાને રાખ્યો હતો, તે લશ્કર લઇ શેહેરમાં ઘુશી ગયો અને થોડા વખતમાં તે શેહેર જીતી લીધું. ટીપુ બહાદુરીથી પોતાના શેહેરનો બચાવ કરતાં પડયો ૧૭૯૯. એની લાસ ઘણા દમામથી લાલબાગ જે હૈદરે બંધાવ્યો હતો, ત્યાં દાટવામાં આવી.

શ્રીરંગપટણની લડાઇ ૧૭૯૯.

ટીપુ મરણ પામ્યો ૧૭૯૯.

---

* સદાસિર અને માલ્વેલી—શ્રીરંગપટણથી આસરે ૩૦ મેલ પર.

મ્હેસુરનાં રાજ્યના ત્રણ ભાગ. મ્હેસૂર અંગ્રેજો જીત્યા ખરા, પણ તેઓ તે સઘળી જગ્યાના ધણી થયા નહીં. મ્હેસૂરનો થોડો ભાગ તેમના મદદગાર નિઝામને આપ્યો, થોડો પોતે રાખ્યો, અને થોડોક જે હિંદુ રાજા કનેથી હૈદરે રાજ લઇ લીધું હતું તેના વારસ કૃષ્ણુરાજને આપ્યો. કૃષ્ણુરાજ માત્ર પાંચ વરસનો બાળક હતો, અને ઘણી ગરીબી હાલતમાં તે કોઇ ગામડાંમાં રહેતો હતો. કૃષ્ણુરાજ નાહાની વયનો હોવાથી પૂર્નિયા જે હૈદરના વખતમાં પ્રધાન હતો તેણેજ લાંબો વખત સુધી પ્રધાન તરીકે આ રાજાનો રાજ કારોબાર સારી રીતે ચલાવ્યો.

કૃષ્ણુરાજ.

પ્રધાન પૂર્નિયા.

નિઝામ સાથે તહનામું ૧૮૦૦. સિકંદ્રાબાદમાં જે અંગ્રેજી લશ્કર હતું તેનો પગાર નિઝામથી આપી શકાયો નહીં, તેથી તેણે મ્હેસૂરનો મળેલો ભાગ અંગ્રેજોને પાછો આપી દેઇ પોતાનું દેવું પતાવ્યું. ઉમદત-અલ-ઓમરાવ (મહમદઅલ્લીના પુત્ર) ના મરણ પછી તેનો છોકરો અલીહુસેન ગાદીએ આવ્યો; પણ ટીપુ સાથનાં તેના બાપનાં કાવત્રાં અંગ્રેજ લોકોને માલમ પડવાથી તેઓએ તેની સાથે સખત સંધિ કરવા માગી જે તેણે કબુલ કરી નહીં. આ ઉપરથી તેઓએ તેના પિત્રાઇ ભાઇ અજીમુદૌલાને નવાબ કબુલ કરી ખરચ બાદ કરતાં મેહેસૂલનો પાંચમો ભાગ આપવાની બોલીએ તેનો આખો મુલક લઇ લીધો.

કર્ણાટક ખાલસાથયું ૧૮૦૧.

બાબ ૬ ઠ્ઠો.

મરેઠા સાથે બીજી લડાઇ ૧૮૦૨—૧૮૦૯

દોલતરાવ સિંધિયા અને જસવંતરાવ હોલ્કર. આ વખતે ગ્વાલિયરનો સિંધિયા દોલતરાવ અને ઇન્દોરનો હોલ્કર જસવંતરાવ બન્ને જણા શ્રેષ્ઠતા ભોગવવાને માંહોમાંહે લડતા હતા; એમાં હોલ્કર ફાવતો નહતો, કારણ કે પેશ્વા સિંધિયાની તરફદારી કરતો હતો. ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં હોલ્કર એક લશ્કર લઇ એકદમ પુના ઉપર ચઢી આવ્યો, અને ત્યાં આગળ પેશ્વાને હરાવ્યો. બાજીરાવ પેશ્વા નહાસી વસાઈ ગયો, અને ત્યાં પોતાની ગાદી પાછી મેળવવાને અંગ્રેજો સાથે ૧૮૦૨ માં સંધિ કરી.

પુનાની લડાઇ— ૧૮૦૧.

પેશ્વાને હોલ્કરે નસાડયો ૧૮૦૧.

વસાઇની સંધિ—૧. પેશ્વાએ પુનામાં અંગ્રેજની છાવણી નાંખવા દેવી, અને તેના ખરચને માટે વરસ દહાડે ૨૬ લાખ રૂપિયા આપવા.

વસાઇની સંધિ ૧૮૦૨. ૨. એણે પોતાના રાજ્યમાં અંગ્રેજો સાથે દુશ્મનાઈ રાખનાર કોઇપણ યુરોપીઅન પ્રજાને રહેવા દેવી નહીં.

૩. સુરત અને તેની આસપાસની જગ્યા જે આ વખતે અંગ્રેજો-ના હાથમાં હતી તેની ઉપર પેશ્વાએ કંઇ પણ દાવો કરવો નહીં.

૪. પેશ્વાએ અંગ્રેજનો વિશ્વાસુ મિત્ર થઈ રહેવું.

લડાઇનાં કારણ—૧. દોલતરાવ સિંધિયા અને વરાડનો રઘુજી ભોંસલે વસાઇની સંધિ વિરૂદ્ધ થયા, અને તે તેઓએ કબુલ કરી નહીં, તેથી અંગ્રેજોને તેગની સામે લડવું પડ્યું.

૨. હોલ્કર જે પુનામાં હતો તેને બાહાર કાઢી પેશ્વાને ગાદીએ બેસાડવા માટે અંગ્રેજોએ લશ્કર મોકલ્યું.

જેનરલ વેલેસ્લિ અને સ્ટિવનસનની સરદારી નીચે બે મોટાં લશ્કર તૈયાર કર્યાં. હોલ્કર આ સાંભળી પુનાથી ભાગવા ન્હાસી ગયો, અને ત્યાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યો. આથી પેશ્વા પુનાની ગાદીએ બેઠો, પણ સિંધિયા અને રઘુજી ભોંસલે અંગ્રેજો સામે લડવાને તૈયાર થયા.

આ વખતે મરેઠી રાજનો વિસ્તાર દિલ્હીથી તે કાવેરી નદી સુધી, અને મહાનદીના મૂખ આગળથી તે ખંભાતના અખાત સુધીનો હતો.

એસેની લડાઇ ૧૮૦૩. ઈ. સ. ૧૮૦૩—લડાઇની શરૂઆતમાં અંગ્રેજોએ અહમદનગર જીતી લીધું, અને સ્ટિવનસને જાલના હસ્ત કર્યું. આ પછી જેનરલ વેલેસ્લિએ મ્હેસૂરમાંથી આવીને મરેઠાનાં મોટાં લશ્કરને એસે* આગળ હરાવ્યું, જેથી દોલતરાવ અને રઘુજી નાહાસી ગયા.

ઈ. સ. ૧૮૦૩.—કર્નલ સ્ટિવનસને ખાનદેશમાં અશીરગઢ અને બરાનપુર જીતી લીધાં. લૉર્ડ લેકે કાનપુરમાંથી નિકળી અલિગઢ† છાપો મારી લઈ લીધું, અને ૨૮૧ તોપ કબજે કરી. એજ સરદારે પછી સિંધિયાનાં મોટાં લશ્કર સામે દિલ્હી આગળ એક મોટી જીત મેળવી; દિલ્હી તાબે કર્યું, અને શાહઆલમ બીજો જેને મરેઠાઓએ કેદ કર્યો હતો, તે અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યાથી તેઓએ તેને છુટો કરી સારૂં પેન્શન આપ્યું. દિલ્હીની લડાઇમાં સિંધિયાની નોકરીમાં રહેલા કેટલાક ફ્રેન્ચ સરદારો પકડાયા. આગ્રા પણ આ લડાઇ પછી લેકે તુરત જીતી લીધું. આ શેહેરમાંથી પુશ્કળ ખજાનો મળ્યો જે સિપાઇઓમાં તેણે વેંહેંચી નાંખ્યો.

(અલિગઢની લડાઇ ૧૮૦૩. દિલ્હીની લડાઈ ૧૮૦૩.)

લાસવારીની લડાઈ ૧૮૦૩. ત્રીજી વખતે લૉર્ડ લેકે સિંધિયાનાં બીજાં લશ્કર સામે કુચ કરી. આ લશ્કરનું નામ "દક્ષિણનું અજીત" લશ્કર હતું. લાસવારી‡ આગળ બન્ને લશ્કરો સામુસામા થયાં, જેમાં સિંધિયાનાં અજીત લશ્કરનો પરાજય થયો.

---

* એસે—પૂર્ણા નદી ઉપર જાફરાબાદની પશ્ચિમે.

† અલિગઢ—આગ્રાની ઉત્તરે ૫૩ મૈલપર.

‡ લાસવારી—આગ્રાની વાયવ્ય કોણમાં ૭૩ મૈલ પર.

આરગામની લડાઇ ૧૮૦૩. જેનરલ વેલેસ્લિએ એસે આગળ જીત મેળવ્યા પછી આરગામ આગળ સિંધિયાનાં લશ્કરનો પાછો પરાજય કર્યો, અને વરાડના રાજાનો ગાવિલગઢ× જીતી લીધો. રઘુજી ભોંસલે આ હારોથી લાચાર થયો, અને તેણે અંગ્રેજો સાથે દેવગામ આગળ સંધિ કરી ૧૮૦૩.

દેવગામની સલાહની સરતો—૧. રાજાએ કટક પ્રાંત, તેમજ વર્ધા નદીના પશ્ચિમ કાંઠાનો ભાગ, અને ગાવિલગઢ તથા તેની આસપાસની જગ્યા અંગ્રેજોને આપવી.

૨. નિઝામ અને પેશ્વા સાથે જે કંઇ વાંધો ઉઠે તેનો ચુકાદો અંગ્રેજો પાસે કરાવવો.

૩. અંગ્રેજો સાથે દુશ્મનાઈ રાખનાર કોઈપણ પારકી પ્રજાને પોતાનાં રાજમાં રાખવી નહીં.

સિરજીઅંજીગામની સંધિ ૧૮૦૩. સિંધિયાએ પણ કંઇ બીજો ઉપાય ન મળવાથી અંગ્રેજો સાથે ૧૮૦૩ માં સંધિ કરી. એ સંધિને **સિરજીઅંજીગામની** સંધિ કહે છે.

સિરજીઅંજીગામની સલાહની સરતો—૧. ગંગા અને જમના નદી વચ્ચે આવેલો મૂલક, જેપુર, જોધપુર, અને ગોહદની ઉત્તરનો પ્રદેશ, તેમજ અહમદનગર, ભરૂચ અને ગોદાવરી આગળનો કેટલોક મૂલક અંગ્રેજોને આપવો.

૨. અંગ્રેજ સાથે દોસ્તી રાખનાર રાજાઓ (નિઝામ, ગાયકવાડ, અને પેશ્વા) ઉપર કંઇપણ રીતનો દાવો કરવો નહીં.

હોલ્કર સાથે લડાઈ. જસવંતરાવ હોલ્કર જે લડાઇની શરૂઆતમાં માળવા નાશી જઇ ત્યાં લૂટ ચલાવતો હતો, તેને હરાવવાને હવે અંગ્રેજોએ તૈયારી કરી. હોલ્કર પાસે સિંધિયા અને વરાડના રાજાની ચાકરી છોડી ગએલા સિપાઇઓ મળીને ૭૫,૦૦૦ માણસનું કવાયત પામેલું લશ્કર અને ૧૯૨ તોપો હતી.

કર્નલમોન્સન નીહાર ૧૮૦૪. ૧૮૦૪.—લડાઇની શરૂઆતમાં હોલ્કરે કેટલીક જીતો મેળવી. કર્નલ મોન્સન મુકુંદ્રાની નાળમાં ઘેરાઈ ગયો અને તેને પોતાનો સઘળો સરસામાન મુકી દઇ નહાસવું પડ્યું, જેથી તેનાં ઘણાં માણસો માર્યાં ગયાં. આ હાર વરગામની સંધિ (૧૭૭૯), અથવા કર્નલ બેલીની હાર (૧૭૮૦) જેવી અંગ્રેજોનાં નામને હિણું લગાડનારી હતી.

હોલ્કરે આથી ફુલાઈ જઇ દિલ્હી ઉપર એકદમ હુમલો કર્યો, પણ કર્નલ ઓકટર્લોની અને બર્ન્સે ઘણી બાહાદુરીથી તેનો બચાવ કર્યો. જેથી

× ગાવિલગઢ—એલિચપુરની વાયવ્ય દિશાએ આસરે ૧૫ મૈલ પર.

હોલ્કરને સાત દિવસમાં ત્યાંથી પાછું ફરવું પડયું.

દીગ તથા ફરૂકાબાદની લડાઈ ૧૮૦૪.

૧૮૦૪.—જેનરલ ફ્રેઝર અને કર્નલ મોન્સને દીગ[1] આગળ હોલ્કરના લશ્કરનો પરાજય કરી તેની ૮૭ તોપો લઇ લીધી, જેમાંની ૧૪ તોપો કર્નલ મોન્સને મુકંદ્રાની નાળમાં ખોઈ દીધેલી હતી તે હતી. લોર્ડ લેકે ફરૂકાબાદ[2] આગળ તેની બીજી ફોજને સખત હાર આપી દીગગઢ જીતી લીધો, અને પછી ૧૮૦૫ માં ભરતપુરના[3] કિલ્લા પર હુમલો કર્યો.

ભરતપુરના કિલ્લા પર હુમલો ૧૮૦૫.

દીગગઢ અને ભરતપુરનો કિલ્લો ભરતપુરના જાટ રાજાનો હતો; તેણે આ લડાઇઓમાં હોલ્કરને મદદ કરી હતી, તેથી અંગ્રેજોએ તેના કિલ્લાઓ ઉપર હુમલો કર્યો. ભરતપુરનો કિલ્લો ઘણો ગજબુત અને તેનો ઘેરાવો આશરે સાત કે આઠ મેલનો છે. એને ફરતી દિવાલ ઘણી મજબુત હોવાથી દેશી લોકોનો એવો વિચાર હતો કે તે કોઇથી જીતી શકાય એવો નથી. લોર્ડ લેકે એ કિલ્લાપર ચાર વખત

ભરતપુરના રાજા સાથે સંધિ ૧૮૦૫.

હુમલો કર્યો, પણ રાજાએ બાહાદુરીથી તેનો બચાવ કર્યો. આખરે હોલ્કર પોતાની સઘળી જગ્યા ખોઈ બેઠો તે જાણી રાજાએ અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી.

સલાહની સરતોઃ—૧૮૦૫.-૧, ભરતપુરના રાજાએ અંગ્રેજોને ૨૦ લાખ રૂપિયા આપવા.

૨. હોલ્કર સાથનો સઘળો સંબંધ તોડી નાંખવો.

૩. દીગ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવું, અને જો રાજા અંગ્રેજોનો મિત્ર થઇ રહે તો તે તેઓએ તેને પાછું આપવું.

હોલ્કરના ચંદોર* અને જાલના,* તેમજ ઉજ્જન, ઇંદોર અને આખો માળવા પ્રાંત અંગ્રેજોએ જીતી લીધા, તેથી હોલ્કર ઘણો નિરાશ થયો, અને અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરવા તૈયાર થયો; પણ જ્યારે દો-

સિંધિયા લડાઇ કરવા પાછો તૈયાર થયો.

લતરાવ સિંધિયા પાછો અંગ્રેજની સામે લડાઇ કરવા હોલ્કરનો ગળતીઓ થયો (કારણ કે અંગ્રેજોએ જીતેલો ગ્વાલિયર તથા ગોહદ†ના રાજનો ભાગ એને પાછો આપ્યો નહીં) ત્યારે લડાઈ પાછી ચાલુ થઇ.

---

૧ દીગ—આગ્રાની વાયવ્ય કોણે ૫૭ મૈલ પર.

૨ ફરૂકાબાદ—ગંગા નદીને પશ્ચિમ કાંઠે લખનૌથી ૯૦ મૈલ પર.

૩ ભરતપુર-આગ્રાની વાયવ્ય કોણે ૩૦ મૈલપર.

*ચંદોર અને જાલના—ઔરંગાબાદની વાયવ્ય દિશાએ ૮૭ મૈલ પર.

† ગોહદ-ગ્વાલિયરની ઉત્તરે ૨૩ મૈલ પર.

લોર્ડ કાર્નવો-લિસ ૧૮૦૫-૧૮૦૫. ૧૮૦૫ માં લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન (લોર્ડ વેલેસ્લિ) સ્વદેશ ગયો, જ્યાં એની સારી ચાકરીને માટે એને વીસ લાખ રૂપિયાનું ઇનામ મળ્યું; એની જગ્યાએ લોર્ડ કોર્નવેલિસ બીજી વાર ગવર્નર જેનરલ થઇ આવ્યો. એને લડાઇ કરવાથી દૂર રહી હરકોઇ પ્રકારે સલાહસંપથી રાજ્ય ચલાવવા માટે મોકલ્યો હતો. પણ બે માસમાં એ બનારસ આગળ ગાજીપુરમાં મરણ પામ્યો ૧૮૦૫, તેથી બીજો ગવર્નર જેનરલ નિમાઇ આવે તેટલો વખત તેની જગ્યાએ કૌન્સિલના વડા મેમ્બર સર જ્યોર્જ બાર્લોએ રાજ્યાધિકાર ચલાવ્યો. એણે લોર્ડ કોર્નવોલિસના વિચાર પ્રમાણે ચાલીને સિંધિયા તથા હોલ્કર સાથે સંધિ કરી જે એ બન્ને રાજાઓને ઘણી ફાયદામંદ હતી.

જ્યોર્જ બાર્લો ૧૮૦૫-૧૮૦૭

સિંધિયા સાથે બીજી વાર સંધિ ૧૮૦૫.

૧૮૦૫—સિંધિયા સાથે સલાહની સરતો:—

૧. ૧૮૦૩ માં સિરજીઅંજીગામ આગળના કરેલા કોલકરાર સિંધિયાએ બહાલ રાખવા.

૨. સિંધિયાને ગ્વાલિયર અને ગોહદના રાજ્યનો ભાગ પાછો આપવો.

જસવંતરાવ હોલ્કર પંજાબ નહાસી ગયો હતો, ત્યાં તેણે અંગ્રેજો સામે લડવાને શીખ લોકની મદદ માગી, પણ જ્યારે તેની ધારણા પાર પડી નહીં, ત્યારે આખરે તેણે પણ બિયાસ નદીને કાંઠે રાયપુરઘાટ આગળ સંધિ કરી.

હોલ્કર સાથ સંધિ ૧૮૦૫.

૧૮૦૫—હોલ્કર સાથે રાયપુરઘાટની સલાહની સરતો:—

૧. હોલ્કરે ચંબલ નદીની ઉત્તર તરફની જગ્યા પર કંઇ પણ દાવો કરવો નહીં.

૨. હોલ્કરે કોઇ બીજી યુરોપીઅન પ્રજાને પોતાનાં રાજ્યમાં રાખવી નહીં.

૩. હોલ્કરના સઘળા જીતેલા મુલકો એને પાછા સ્વાધીન કરવા.

સર જ્યોર્જ બાર્લોની આવી રાજ્યનીતિથી દેશીઓમાં અંગ્રેજો વિષે સારો વિચાર રહ્યો નહીં; અને જેપુર, બુંદી* અને બીજા રજપૂત રાજાઓ જેઓએ અંગ્રેજોના મિત્ર થઇ લડાઈની વખતે સારી મદદ કરી હતી તેમની ઉપર જ્યારે સિંધિયા અને હોલ્કરે ચઢાઈ કરીને ઘણો જુલમ ગુજાર્યો, ત્યારે અંગ્રેજો તેમને બચાવવાને વચ્ચે પડ્યા નહીં. આથી દેશી રાજાઓનાં મન ઘણાં ખાટાં થયાં.

૧૮૦૬—સર જ્યોર્જ બાર્લોની કારકીર્દિમાં દેશી સિપાઇઓએ વેલોરમાં† બંડ કર્યું. આ બંડનું કારણ એ હતું કે તેમને ચોક્કસ ઘાટની પાઘડી

* બુંદી–માળવાની ઉત્તરે. † વેલોર–મદ્રાસ ઇલાકામાં આર્કટ પાસે.

વેલોરમાંબંડ ૧૮૦૬. ઘાલવાનો તેમજ દાઢી મુછ એકસરખાં રાખવાનો તથા કપાળ પર ટીલું નહીં કરવાનો હુકમ થયો હતો, જે તેમને પસંદ પડયો નહીં. બંડનું ખરૂં કારણ તો એવું ધારવામાં આવે છે કે ટીપુના બે છોકરા જેમને વેલોરમાં નજરકેદ રાખ્યા હતા, તેઓએ સિપાઇઓને ઉશ્કેર્યા. દેશી સિપાઇઓએ પોતાની છાવણીમાંથી બાહેર નિકળી ૧૧૩ યુરોપીઅનોને કાપી નાંખ્યા. કર્નલ ગિલેસ્પિ જે ૧૬ મૈલ દૂર આર્કટમાં હતો તેણે તુરત આવી એ બંડ બેસાડી દીધું; અને જ્યારે પાછો સઘળો બંદોબસ્ત થયો ત્યારે ટીપુના છોકરાઓને કલકત્તે મોકલાવ્યા. ૧૮૦૭ માં લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જેનરલ થઇ આવ્યો, ત્યારે સર જયોર્જ બાર્લોને મદ્રાસનો ગવર્નર નિમ્યો, જ્યાં તેણે છ વરસ અમલ ચલાવ્યો.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭-૧૮૧૩ મદ્રાસમાં બંડ ૧૮૦૭. અહિયાં પણ એના "ટેન્ટ કોન્ટ્રેક્ટ" એટલે લશ્કરના સરદારોને તેમના સિપાઇઓને માટે તંબુ પૂરા પાડવા બદલ પૈસા મળતા તે ધારો રદ કર્યો તેથી લશ્કરમાં બંડ ઉઠયું, જે જલદી સમી ગયું; પણ સેનાધિપતિ મેકડોવલ રાજીનામું આપી વિલાયત ગયો.

બાબ ૭ મો.

નેપાલ સાથે લડાઇ ૧૮૧૪—૧૮૧૬.

મોઇરાનો અર્લ ૧૮૧૪--૧૮૨૩. લોર્ડ મિન્ટો પછી મોઇરાનો અર્લ જે પાછળથી માર્ક્વિસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ થયો, તે ગવર્નર જેનરલ નિમાયો. એના વખતમાં નેપાલ સાથે લડાઇ સળગી. નેપાલના રહેવાસી ગુર્ખા લોકો ઈ. સ. ૧૭૬૭ માં નેપાલના ધણી થયા તે વખતે તેમનો સરદાર પૃથુનારાયણ હતો. આ સરદાર સૂર્યવંશનો રાજા જે ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો તેને હરાવી પોતે ગાદીએ બેઠો હતો. પૃથુનારાયણનો વંશજ વિક્રમશાહ ૧૮૦૫ માં નાહાની વયે ગાદીએ બેઠો તેથી રાજ્યકારભાર ભિમસિંહ નામનો સરદાર ચલાવતો હતો.

લડાઇનાં કારણઃ—૧. ગુર્ખા લોકે અંગ્રેજોના મુલક પર ચઢી આવી લૂટ ચલાવી.

૨. અંગ્રેજો સાથે મિત્રાચારી રાખનાર ભોટવાળના* જમીનદારને કેદ કરી તેની જગ્યા તેઓએ લઇ લીધી.

૩, ૧૮ અંગ્રેજ અમલદારોને ભોટવાળમાં મારી નાંખ્યા.

અંગ્રેજોએ લશ્કરની ચાર ટુકડીઓ ગિલેસ્પિ, ઉડ, માર્લે, અને ઓક્ટર્લોનીની સરદારી નીચે જુદે જુદે રસ્તેથી નેપાલમાં મોકલી; પણ ઊંચા ડુંગરા, ખરાબ હવા, તેમજ ગુર્ખા લોકની બાહાદૂરીને લીધે અંગ્રેજોને પેહેલાં

* ભોટવાળ-અયોધ્યામાં.

કાંઇ મોટો જય મળ્યો નહીં. વેલોરનું બંડ બેસાડી નાખનાર કર્નલ ગિલેસ્પિ કલંગા ઉપર હુમલો કરતાં માર્યો ગયો; જેનરલ માર્લેએ જૈટક ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં. જેનરલ ઉડ પૂર્વ તરફથી ગયો હતો, તે પણ હારી ગયો, અને તેનાં ઘણાં માણસો માર્યાં ગયાં. માત્ર કર્નલ ઓકટર્લોનીએ ઘણીજ મુશ્કેલીથી ૧૮૧૫ માં મલૂન જીતી લીધું.

ગિલેસ્પિ, ઉડ, માર્લે અને ઓકટર્લોની સરદારો. મલૂનની લડાઈ ૧૮૧૫.

બીજી સ્વારી કર્નલ ઓકટર્લોનીનીજ સરદારી નીચે નેપાલમાં કરવામાં આવી. ગુર્ખા સરદાર અમીરસિંહ તેની સામે લડવા આવ્યો; પણ આખરે તે હારી ગયો; અને રામગઢ અને અલ્મોરાના કિલ્લા અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યા. નેપાલના રાજાએ હવે સલાહ કરવા માંગી, પણ અંગ્રેજોની સરત ઘણી કઠણ હોવાથી રાજાએ તે કબુલ કરી નહીં, અને ૧૮૧૬ માં લડાઇ પાછી ચાલુ થઈ. કર્નલ (હાલ સર ડેવિડ) ઓકટર્લોની ગુર્ખા લોકો સામે મકવાનપુર આગળ લડયો. અને તેમના સરદાર સમશેર રાણાને બે વાર હરાવી રણજોરસિંહ સરદાર પાસેથી હરિહરપુરનો કિલ્લો જીતી લીધો. આથી રાજાએ આખરે અંગ્રેજો સાથે સિગાઉલી આગળ સંધિ કરી ૧૮૧૬.

અમરસિંહ. રામગઢ અને અલ્મોરાના કિલ્લા જીતી લીધા.

મકવાનપુરની લડાઇ ૧૮૧૬.

સિગાઉલીની સંધિ ૧૮૧૬.

સિગાઉલીની સલાહની સરતો:—૧. અગ્નિ કોણમાં સિક્કિમ જે રાજા રોકી બેઠો હતો, ત્યાંથી તેણે નિકળી જવું.

૨. નૈરૃત્યકોણ તરફની કેટલીક જગ્યા રાજાએ અંગ્રેજોને આપવી.

આ બીજી સરતથી અંગ્રેજોને સિમલા, મસુરી, અને નૈનિતાલ નામની શીતલ ટેકરીઓ મળી.

બાબ ૮ મો.

પિંઢારા સાથે લડાઇ ૧૮૧૬—૧૮૧૭.

લડાઇનું કારણ:—પિંઢારા લોક અંગ્રેજ સરકાર તથા તેમના મિત્રોનાં રાજ્ય પર ચઢી આવ્યા અને ત્યાં તેઓએ ઘણી ક્રૂરતા વાપરી.

પિંઢારા.

આ લોક મૂળ મરેઠા લશ્કરના સિપાઇઓ હતા. હોલ્કર અને સિંધિયાને અંગ્રેજો સાથ સંધિ થવાથી આ ભાડુતી સિપાઈઓ લૂટારાનો ધંધો કરવા લાગ્યા જે ઉપરથી તેઓ પિંઢારા કહેવાતા. તેઓ કાંઈ એક નાત જાતના ન હોતા. તેમનામાં હલકી વરણના હિંદુ તેમજ મુસલમાનો હતા. આ પિંઢારાઓનું રહેઠાણ માળવામાં હતું અને તેમના સરદારો અમીરખાં,

ચિતુ (છટ્ટુ) અને કરીમ હતા. ૧૮૧૬ માં આ લૂટારાઓને મેજર લેશિંગટન અને મેકડોવલ સરદારનાં લશ્કરોએ ઘણી હાનિ કરી તેમને વિ-
પિંઢારાલોક. ખેરી નાંખ્યા હતા, પણ તેઓ શાંત થયા નહીં હતા. આથી લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સે ૧૮૧૭ માં તેમનો નાશ કરવાને એક ઘણું મોટું લશ્કર સર ટોમસ હિસ્લોપની સરદારી નીચે મોકલ્યું. આ જોઈ અમીરખાંએ તુરત અંગ્રેજોની પક્ષમાં જઇ પોતાનાં લશ્કરનાં માણસોને ચાકરી પરથી કાઢી મેલી
અમીરખાં. પોતાનું લશ્કર તોડી નાંખ્યું, જેના બદલામાં અંગ્રેજોએ તેને કંઈક જગ્યા આપી. ચિતુ અને કરીમ હવે બધી તરફથી ઘેરા-ઈ ગયા, અને તેમનાં લશ્કરોનો નાશ થયો. કરીમ અંગ્રેજોને શ-
કરીમ. રણે આવી શાંત સ્વભાવનો જાગીરદાર થઇ બેઠો, અને ચિતુ
ચિતુ. જંગલોમાં નાહાસી ગયો, જ્યાં તેને વાઘે મારી નાંખ્યો.

બાબ ૯ મો.

મરેઠા સાથે ત્રીજી લડાઇ ૧૮૧૭—૧૮૧૮.

લડાઇનું કારણઃ—જ્યારે પેશ્વા અંગ્રેજોથી છુટો થવાને હોલ્કર, સિંધિયા, અને ભોંસલે જોડે છાની મસલત કરતો જણાયો, ત્યારે અંગ્રેજોએ તેની સાથે સખ્ત સરતો પર સંધિ કરવા માગી, જેથી પેશ્વા ચિડાઇ ગયો.

ઈ. સ. ૧૮૧૭ માં બાજીરાવ પેશ્વાની દરબારમાં મોન્સ્ટુઅર્ટ એલ્ફિન્સ્ટન રેસિડંટ નિમાયો હતો. બાજીરાવ અંગ્રેજોથી છુટો થવાને હોલ્કર, સિંધિયા, અને ભોંસલે જોડે જે છાની મસલત કરતો હતો તેની, અને ૧૮૦૨ માં વસાઈ આગળ થયલા કોલકરારો તોડી નાંખવાને લડાઇની તૈયારી કરતો હતો તેની આ રેસિડંટને ખબર હતી. આ ઉપરથી ૧૮૧૭ માં એક નવો પ-ણ સખ્ત કોલકરાર પેશ્વા સાથે થયો જેથી (૧) ગાયકવાડ
પેશ્વા સાથના નવા કરાર ૧૮૧૭. સ્વતંત્ર થયો; (૨) પુનામાં વધુ લશ્કર રાખવાના ખરચને પેટે અંગ્રેજોએ માળવા, ગુજરાત અને અહમદનગર લીધાં; (૩) રેસિડંટની પરવાનગી શિવાય બીજા રાજાઓ જોડે વેહેવાર રાખવો નહીં; અને (૪) પેશ્વાએ પોતાના પ્રધાન ત્રિંબકજી ડેંગલેને રેસિડંટના સ્વાધીનમાં આપવો, એવા ઠરાવ થયા. આ સખ્ત સરતોથી પેશ્વા ઘણો ચિડાઇ ગયો અને પિંઢારા સામે અંગ્રેજોને મદદ આપવાને બાહાને એક મોટું લશ્કર ભેગું કરી રાખ્યું.

પેશ્વાનો પ્રધાન ત્રિંબકજી ડેંગલે કોઈ હલકી વરણનો પુરૂષ હતો, અને તે અંગ્રેજો સામે દ્વેષ રાખતો હતો. જ્યારે ૧૮૧૩ માં ગાયકવાડને પેશ્વા સાથે માગતાં લેણાંનો કજીઓ થયો ત્યારે તેનો નિવેડો લાવવાને ગાયકવાડે પોતાના પ્રધાન ગંગાધર શાસ્ત્રીને પુને મોકલ્યો; પણ આજ પ્રધાને તેને પં-

ઢરપુરમાં મારી નંખાવ્યો.

૧૮૧૭—પેશ્વા તરફથી લડાઈની તૈયારી થતી જોઇને અંગ્રેજ રેસિ-

ખડકીની લડાઈ ૧૮૧૭.

ડંટ પુના છોડી ખડકી* ગયો. આથી પેશ્વાએ ખડકી ઉપર હુમલો કર્યો. પેશ્વાનું લશ્કર ૨૬,૦૦૦ માણસનું હતું, અને અંગ્રેજનું મેજર ફોર્ડની સરદારી નીચે ૨,૮૦૦ માણસનું હતું. લડતાં પેશ્વા હારી ગયો, અને પુના અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યું. પેશ્વા પેહેલાં સતારે, અને પછી પંઢરપુર નહાસી ગયો,

કોરેગામની લડાઇ૧૮૧૮.

૧૮૧૮ માં પેશ્વાએ એક બીજું લશ્કર ભેગું કર્યું, અને અંગ્રેજ સરદાર સ્ટોન્ટનનાં લશ્કર પર કોરેગામ† આગળ હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તેની પૂર્ણ હાર થઈ, જેથી તે કર્ણાટક અને પછી શોલાપુર નહાસી ગયો.

અંગ્રેજોએ સતારા જીત્યું ૧૮૧૮.

અંગ્રેજોએ ૧૮૧૮ માં સતારા જીતી લીધું; અને એક ઢંઢેરો પીટાવી બાજીરાવ અને તેના વારસોનો હક છીનવી લીધો, અને સતારાના રાજા શાહુના છોકરા પ્રતાપસિંહને તેના રાજનો થોડો ભાગ આપ્યો.

આશટેની લડાઇ ૧૮૧૮.
પેશ્વા મરણ પામ્યો ૧૮૫૩.

૧૮૧૮ માં પેશ્વાના સેનાધિપતિ ગોખલેએ શોલાપુર અને પુરંધરની વચ્ચે આશટે ગામ આગળ અંગ્રેજો સામે છેલ્લી લડાઇ કરી, જેમાં ગોખલે અને તેનાં ઘણાં માણસો માર્યાં ગયાં. આથી બાજીરાવ હવે લાચાર થઇ સર જોન માલ્કમને શરણ થયો; જેણે એને કાનપુર પાસે બિથુરમાં રાખ્યો, અને વરસ દહાડે ૮ લાખ રૂપિયાનું પેન્શન આપતું કર્યું, જ્યાં તે ૧૮૫૩ ના જાનેવારી માસમાં મરણ પામ્યો. બાજીરાવના શરણ થવા પછી સતારાના રાજા બીજા

સતારા ખાલસા થયું૧૮૪૯.

શાહુના છોકરા પ્રતાપસિંહને પેશ્વાની ગાદી આપી; તે પણ પોતાનું ભલું કરનાર અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં કરવા લાગ્યો, તેથી તેને પદભ્રષ્ટ કરી તેના ભાઇ શાહજીને નામનો પેશ્વા કરી બેસાડયો, અને એના મરણ પછી ૧૮૪૯ માં સતારા ખાલસા કર્યું.

પેશ્વાનો પ્રધાન ત્રિંબકજી ડેંગ્લે જેને થાણાના કિલ્લામાં અંગ્રેજોએ બંદીવાન કર્યો હતો અને જે ત્યાંથી નાહાસી ગયો હતો તે પણ પાછો અંગ્રેજોના હાથમાં સપડાયો; તેને ગંગા નદી ઉપરના ચુનારગઢમાં કેદ કર્યો, જ્યાં તે મરણ પામ્યો.

બાજીરાવને કંઇ સંતાન ન હોવાથી તેણે નાના સાહેબને દત્તક લીધો, પણ અંગ્રેજોએ તેને કબુલ રાખ્યો નહીં. એજ ક્રૂર અને પા-

---

૧ ખડકી—પુનાથી ૪ મૈલપર. ૨ કોરેગામ—ભીમા નદી ઉપર પુનાથી ૧૭ૢ મૈલપર.

નાનાંસાહેબ. પી માણસે ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવાની વખતે કાનપુરમાં ત્રાસદાયક કામો કર્યાં હતાં. આ પ્રમાણે બાલાજી વિશ્વનાથના વંશનો છેડો આવ્યો.

નાગપુરનો રાજ્ય કારભાર:—નાગપુરનો રાજા પરસાજી ઘેલો અને નાહાની વયનો હોવાથી એનો પિત્રાઇ ભાઇ આપાસાહેબ રાજ પ્રતિનિધિ થયો હતો. એણે એ બાળકનું કાસળ કાઢયું અને પોતે રાજપાટનો માલિક થયો ૧૮૧૭, અને અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં કરવા લાગ્યો.

સિતાબલ્દીની લડાઇ ૧૮૧૭.

થોડા વખતમાં એણે નાગપુરની પશ્ચિમે સિતાબલ્દીની ટેકરી આગળ અંગ્રેજી લશ્કરપર હુમલો કર્યો ૧૮૧૭, પણ કર્નલ સ્કોટ અને ફિટઝરલ્ડે તેનો પરાજય કર્યો, અને જેનરલ

નાગપુરની લડાઈ ૧૮૧૭.
જબલપુરની લડાઇ ૧૮૧૭.

ડવટનનું લશ્કર આવી પોંહોંચતાંજ તેને પાછો નાગપુર આગળ હરાવ્યો; જ્યારે જેનરલ હાર્ડિમેને તેને ત્રીજી વખત જબલપુર આગળ હરાવ્યો ત્યારે તે અંગ્રેજોને શરણ થયો, જેઓએ એની સાથે સરતો કરી એને ગાદી પાછી આપી ૧૮૧૭. ગાદીએ બેસતાંજ આપાસાહેબ અંગ્રેજો સામે પાછાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો; આથી ત્યાના રેસિડંટ મિ૦ જેન્કિન્સે તેને પકડી અલાહબાદ મોકલ્યો. પણ માર્ગમાં તે નહાસી ગયો. અને અશીરગઢમાં ચિતુ પિંઢારા સાથે મળી ગયો. જ્યારે અશીરગઢ અંગ્રેજોએ જીતી

આપાસાહેબ મરણ પામ્યો. ૧૮૪૦.
નાગપુરખાલસાથયું૧૮૫૩.

લીધું, ત્યારે તે ત્યાંથી શીખ રાજાને આશ્રય જઇ રહ્યો, અને વળી ત્યાંથી જોધપુર નાઠો, જ્યાં તે ૧૮૪૦ માં મરણ પામ્યો. અંગ્રેજોએ રઘુજી ભોંસલેના પૌત્રને નાગપુરની ગાદીએ બેસાડ્યો, અને ૧૮૫૩ માં તે અપુત્ર મરણ પામવાથી નાગપુર પણ અંગ્રેજી રાજ્ય સાથ જોડી નાંખ્યું.

હોલ્કરના સરદારોનું બંડ ૧૮૧૭.—જસવંતરાવ હોલ્કર ઈ. સ. ૧૮૧૧ માં ગાંડો થઇ મરણ પામ્યો, અને એનું રાજ્ય ઘણી માઠી હાલતમાં આવી પડ્યું. એનો છોકરો મલ્હારરાવ હોલ્કર નાહાની

તુલસીબાઇ.

વયનો હોવાથી તેની મા તુલસીબાઇ રાજકારભાર ચલાવતી હતી. પણ તેણી તે કામ ચલાવવાને લાયક ન હોવાથી તેણીનું લશ્કર ફિતુરી થયું, અને અંગ્રેજો સામે લડવા તત્પર થયું. તુળસીબાઈએ તેમની સાથે અંગ્રેજો સામે લડવાને સામિલ થવાની આનાકાની કરી, ત્યારે તેણીના સરદારોએ તેણીને મારી નાંખી, અને ચંબલ નદીની શાખા સિપરા આગળ

માહિદપુરની લડાઇ૧૮૧૭.

માહિદપુરમાં લશ્કર ભેગું કર્યું. પણ અંગ્રેજ સરદાર હિસ્લોપ અને માલ્કમે તેમની સામે લડી તેમને હરાવી

નાંખ્યા ૧૮૧૭, અને મંડેસર[1] આગળ નાહના મલ્હારરાવ જોડે તહનામું કર્યું.

૧૮૧૮—મંડેસરની સલાહની સરતો.

મંડેસર આગળ તહનામું ૧૮૧૮. ૧. હોલ્કરે રજપૂત રાજાઓ પાસેથી ખંડણી લેવાનો દાવો કરવો નહીં.

૨. હોલ્કરનાં રાજને અંગ્રેજનાં રક્ષણ નીચે રાખવું.

બાબ ૧૦ મો.

બ્રહ્મી લોક સાથે પેહેલી લડાઇ ૧૮૨૩–૧૮૨૬.

લોર્ડ આમહર્સ્ટ ૧૮૨૩–૧૮૨૮. માર્કિવસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ પછી લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ ૧૮૨૩ માં ગવર્નર જેનરલ નિમાયો. એને હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા કેડે થોડા દિવસમાં બ્રહ્મી લોક સાથે લડાઈ કરવાની જરૂર પડી

એલોમ્પ્રા. ઈ. સ. ૧૭૫૩ માં એલોમ્પ્રા નામે એક સહાસિક પુરૂષે એક મોટું લશ્કર લઈ પેગુમાંથી નિકળી આવવા સર કર્યું હતું, અને મણીપુર, આરાકાન તથા આસામ જીતી લઇ પોતાનાં રાજની હદ વધારી હતી. એલોમ્પ્રાની પછી થયલા અધિપતિઓએ રફતે રફતે આખો બ્રહ્મ દેશ જીત્યો, અને પછી બંગાળાના બ્રિટિશ સંસ્થાનોપર ધસ્યા.

લડાઇનાં કારણ:—૧. બ્રહ્મી લોકે ૧૮૨૩ માં શાહપુરીના[2] બેટમાં અંગ્રેજી રૈયતના બચાવને માટે રાખેલા ૧૩ સિપાઇઓને મારી નાંખ્યા.

૨. તેઓએ અંગ્રેજના મિત્ર કાચારના[3] રાજાના મૂલક પર સ્વારી કરી.

આવી અઘટિત ચાલ ચલાવવાથી દૂર રેહવાને આવાની દરબારમાં લોર્ડ આમ્હર્સ્ટે લખાણ કર્યું, પણ તેનો જવાબ તેમણે તિરસ્કારથી વાળ્યો, ત્યારે આખરે ૧૮૨૪ માં લડાઇ પ્રગટ થઈ.

એન્ડેમેન ટાપુનાં કોર્નવોલિસ બંદરમાં મદ્રાસ અને બંગાળાનું લશ્કર ભેગું થયું, અને ત્યાંથી તે લશ્કર એકદમ રંગુન પર ચઢી ગયું. આ લશ્કરનો સરદાર સર આર્ચિબોલ્ડ કેમ્પબેલ હતો. આ સરદારે રંગુન જીતી લીધું, અને બ્રહ્મી લોકના કેટલાક મોરચા તોડી તેમને નસાડી મેલ્યા. આગળ વધીને અંગ્રેજોએ કેમેન્ડિન જીત્યું. આ પછી ચોમાસું બેસવાથી અને લશ્કરમાં મંદવાડ હોવાથી લશ્કર આગળ વધ્યું. નહીં, પણ તે મટિ જતાંજ ૧૮૨૫ માં કર્નલ ગોડવિને મોર્ટાબાન સર કર્યું, અને પછી તુરત અંગ્રેજી લશ્કર ડોનાબ્યુ પર ચઢી ગયું. અહિંયાં બ્રહ્મી લો-

(રંગુન જીતી લીધું ૧૮૨૪. કેમેન્ડિન જીત્યું ૧૮૨૪. મોર્ટાબાન લીધું ૧૮૨૫. ડોનાબ્યુ, પ્રોમ અને આરાકાન જીતી લીધાં ૧૮૨૫.)

---

૧ મંડેસર–માહિદપુરની ઉત્તરે રજપૂતાનામાં.

૨. શાહાપુરી–આરાકાનની વાયવ્ય દિશાએ. ૩. કાચાર–આરાકાનની ઉત્તરે.

કનો સરદાર મહાબંદુલ્લા તેમની સામો લડવા આવ્યો પણ તે માર્યો ગયો. ડૉ. નાબ્યુ લીધા પછી પ્રોમ પર ચઢાઇ કરી, અને પછી કર્નલ મોરિસને આરાકાન જીતી લીધું.

હવે બ્રહ્મી લોકના રાજાએ સંધિ કરવા માગી, પણ સરતો કઠણ હોવાથી રાજાએ તે કબુલ કરી નહીં, અને લડાઈ પાછી ચાલુ કરી.

અંગ્રેજી લશ્કર લડાઇ પ્રગટ થતાંજ મેલૂનપર હુમલો કરી પગામ શેહેર તરફ વધ્યું; અહિયાં એક મોટી લડાઇ થઇ જેમાં સર

પગામની લડાઇ ૧૮૨૬. આર્ચિબોલ્ડ કેમ્પબેલે ૨૦૦૦ માણસ સહિત ૧૮,૦૦૦ બ્રહ્મી લોકનો પરાજય કર્યો. આ લડાઇમાં બ્રહ્મી સરદાર મહાનેમિયો હતો. ૧૮૨૬માં તેમની રાજધાની આવા ઉપર અંગ્રેજી લશ્કરે કુચ કરી. જ્યારે તે લશ્કર રાજધાનીથી માત્ર ૪૫ મૈલ દૂર યન્ડબુ શેહેર આગળ આવ્યું, ત્યારે રાજા હિમ્મત હારી ગયો, અને અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી.

યન્ડબુની સલાહની સરતો:--૧૮૨૬.

યન્ડબુની સલાહ ૧૮૨૬. ૧. રાજાએ આસામ, કાચાર અને જિન્ટિયા ઉપરથી સમૂળગો હાથ ઉઠાવવો.

૨. અંગ્રેજોને આરાકાન, તેનાસરિમ વગેરે કેટલાક પ્રાંતો આપવા.

૩. લડાઈના ખરચ બદલ રાજાએ એક કરોડ રૂપિયા આપવા.

આ લડાઇની વખતે ૪૭ મી દેશી પલટણે બરાખપુરમાં બંડ કર્યું; એ બરાખપુરમાં બંડ ૧૮૨૫. મને બ્રહ્મદેશમાં જવાનો હુકમ મળવાથી તેઓ ત્યાં જતાં બીધા, કારણ કે તેમની અગાઉ ગયેલાં લશ્કરનાં ઘણાંક માણસો તાવ, ખરાબ હવા, અને પાણીની તંગીથી મરી ગયાં હતાં. જ્યારે હુકમ માનવાની તેમને ફરજ પાડી, ત્યારે તેઓએ બંડ કર્યું; પણ સેનાધિપતિ પેજેટે તેમના ઉપર તોપોનો મારો ચલાવી તેમને વિખેરી નાંખ્યા, અને તેમનામાંના કેટલાકને ફાંસી દીધી ૧૮૨૫.

બાબ ૧૧ મો.

ભરતપુરને ઘેરો ઘાલી જીતી લીધું—૧૮૨૫—૧૮૨૬.

બળદેવસિંહ. ભરતપુરનો રાજા ૧૮૨૩માં અપુત્ર મરણ પામ્યો, તેથી તેનો ભાઇ બળદેવસિંહ ગાદીએ બેઠો; પણ એનો ભત્રિજો દુર્જનસાલ ગાદી માટે દાવો કરવા લાગ્યો. અંગ્રેજોએ બળદેવસિંહનો હક વ્યાજબી ગણ્યો, અને તેને ગાદીએ બેસવા દીધો. ઇ. સ. ૧૮૨૫ માં તેના મરણ પછી તેનો છોકરો બળવંતસિંહ ગાદીએ બેઠો; પણ દુર્જનસાલ તુરત તેને કેદ કરી રાજ્યનો ધણી થઇ પડ્યો. આ ઉપરથી ગવર્નર જેનરલ લૉર્ડ

બળવંતસિંહ. દુર્જનસાલ. આમ્હર્સ્ટે થોડોકવાર આનાકાની કર્યા પછી બળવંતસિંહને પાછો

ગાદી અપાવવાને એક લશ્કર આપી લાર્ડ કામ્બર્મિયરને મોકલ્યો. આ સરદારે ૨૫ મી દિસેમ્બર ૧૮૨૫ ને દિને તે કિલ્લાપર ઘેરો ઘાલ્યો. કિલ્લો ઘણો મજબુત હોવાથી તોપના મારાની તેના પર કંઇ અસર થઇ નહીં ત્યારે સુરંગ ફોડી તેનો કેટલોક ભાગ ઉરાડી દીધો, અને પછી અંદર દાખલ થઇ ૧૮૨૬ ના જાનેવારી માસમાં તે જીતી લીધો. ૧૮૦૫ માં લોર્ડ લેકે જે કિલ્લાપર વ્યર્થ હલ્લો કર્યો હતો, અને જે દેશીઓ એવું ધારતા હતા કે ન જીતાય એવો છે, તે આજ કિલ્લો હતો. દુર્જનસાલને ગાદીએથી ઉઠાડી બળવંતસિંહને પાછો ગાદીએ બેસાડચો, અને દેશમાં સલાહશાંતી થઇ.

ભરતપુરનો કિલ્લો જીત્યો ૧૮૨૬.

બાબ ૧૨ મો.

અફગાન લોક સાથે પેહેલી લડાઇ—૧૮૩૮—૧૮૪૨.

લડાઇનું કારણ:—અફગાનિસ્તાનમાં અહમદશાહ અબદલીનો પૌત્ર શાહસુજા રાજ્ય કરતો હતો, તેને તેના ભાઇ મહમદે પોતાના વજીર ફતેહખાંની મદદથી પદભ્રષ્ટ કરી પોતે રાજ્યનો ધણી થયો ૧૮૩૧. થોડા વખતમાં આ રાજાએ ફતેહખાંને આંધળો કરી કાંઇ વાંક માટે મારી નાંખ્યો, તેથી બરકઝાઇ જાતના લોકે મહમદને મારી નાંખી તેમના સરદાર દોસ્ત મહમદને કાબુલની ગાદી આપી. ૧૮૩૪ માં શાહસુજાએ ગાદી પાછી મેળવવાને ફોકટ પ્રયત્ન કર્યા પછી હિંદુસ્તાનમાં આવી અંગ્રેજોનો તે મિત્ર થઇ રહ્યો, જ્યાં અંગ્રેજોએ તેને ૪૦૦૦ રૂપિયાનો મહિનો બાંધી આપ્યો. આ વખતે રૂશિયન લોકો દોસ્ત મહમદ સાથે મળી જઇ અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં કરતા હતા, તેથી ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ ઓકલેન્ડે તે અમીર સાથે દોસ્તી કરવાને એલેકઝાન્ડર બર્ન્સને મોકલ્યો, પણ તે નાઉમેદ થઇ પાછો ફર્યો. કાબુલના અમીરની આવી વર્તણુક જોઇ લોર્ડ ઓકલેન્ડે પંજાબના મહારાજા રણજીતસિંહ અને શાહસુજા જોડે ૧૮૩૮ માં સંધિ કરી, અને શાહસુજાને કાબુલની ગાદી પાછી અપાવવાને લડાઈ પ્રગટ કરી.

શાહસુજા.

દોસ્તમહમદ.

લુદિયાનામાં* આપ્યો.

લોર્ડ ઓકલેન્ડ ૧૮૩૬—૧૮૪૨.

સુંબઇ, બંગાળા, અને મદ્રાસનાં લશ્કરોને કાબુલ જવાનો હુકમ થયો. એ ત્રણે લશ્કરની સરદારી સર જોન કીનને આપી. આ ત્રણ ટુકડીઓમાંની એકનો શાહસુજા અને એક બીજીનો શાહસુજાનો છોકરો તૈમુર, નામના સરદાર થયા.

સર જોન કીન.

---

* લુદિયાના—સતલજ નદી આગળ.

આ ત્રણે લશ્કર કંદહારમાં ભેગાં થવાનાં હતાં. મુંબઇનાં લશ્કરને ત્યાં જતાં સિંધના અમીરો, જેઓ આ વખત સુધી સ્વતંત્રપણે રાજ્ય ચલાવતા હતા, તેઓએ હરકત કીધી. આથી આ ટુકડીએ તેમની સામે લડાઈ કરી તેમને હરાવ્યા અને કરાંચી જીતી લઈ કંદહારમાં ગએલાં લશ્કર સાથે ગળી ગઈ ૧૮૩૯. એજ વરસમાં અંગ્રેજોનો મિત્ર અને મદદગાર પંજાબનો મહારાજા રણજીતસિંહ મરણ પામ્યો.

કરાંચી જીત્યું ૧૮૩૯.

ગિઝની જીત્યું ૧૮૩૯.

કંદહારમાંથી અંગ્રેજી લશ્કર કાબુલ તરફ ચાલ્યું. રસ્તામાં જતાં ગિઝની જીતી લીધું, અને ત્યાંથી મહા મુસિબતે કાબુલમાં દાખલ થયું. દોસ્ત મહમદ લડયા વગર બોખારા તરફ નહાસી ગયો તેથી શાહસુજાને પાછો તેની ગાદીપર બેસાડયો, અને મિ૦ મેકનોટનને શાહસુજાની દરબારમાં વકીલ નિમ્યો.

અંગ્રેજોએ લડાઈનો અંત આવ્યો એવું જાણીને શાહસુજાના બચાવને માટે જેનરલ નોટ અને કર્નલ સેલની સરદારી નીચેનું બંગાળાનું થોડુંક લશ્કર રાખી, બાકીનું સઘળું પાછું હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલાવી દીધું.

અફગાન લોકો બાકી રહેલાં લશ્કરને ઘણો ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા, અને વારંવાર તેમની જોડે નાહાની નાહાની લડાઇઓ થતી. દોસ્ત મહમદ એક લશ્કર લઇ શાહસુજા સામે લડવા આવ્યો, પરંતુ તેનો કર્નલ સેલે પરવાન આગળ ૧૮૪૦ માં પરાજય કર્યો, જેથી તે આખરે મિ૦ મેકનોટનને શરણ ગયો, જેણે તેને માન આપી પોતાની સાથે થોડોક વાર રાખીને પછી કલકત્તે મોકલાવ્યો, જ્યાં તેને એક સારૂં પેન્શન આપવું કર્યું.

પરવાનનીલડાઈ ૧૮૪૦.

કાબુલમાં દંગો ૧૮૪૧.

લગભગ બે વરસ સુધી અફગાનિસ્તાનમાં શાંતી રહી; પણ અંગ્રેજી લશ્કરની ખરાબ વર્તણુંક અને ખૈબર ઘાટ વેપાર માટે ખુલ્લો રાખવાને આપવા કહેલા પૈસા ઓછા કરવાથી ૧૮૪૧ માં કાબુલમાં એક દંગો થયો. આ દંગાનો ઉશ્કેરનાર દોસ્ત મહમદનો છોકરો અકબરખાં હતો. રોબર્ટ સેલને હિંદુસ્તાનમાં આવતાં વાટમાં બળવાખોરોથી બહુ નુકસાન ખમવું પડયું તેથી તે ઘણી મુસિબતે જલાલાબાદમાં દાખલ થઇ ત્યાંનો કિલ્લો સમરાવી પોતાનો બચાવ કરતો બેઠો. એટલામાં કાબુલમાં બળવાખોરોએ સર એલેકઝાન્ડર બર્ન્સ અને બીજા અમલદારોને કાપી નાંખ્યા. સર વિલ્યમ મેકનોટન અને તેના સાથીઓને અકબરખાંએ સલાહ કરવાને બાહાને દગાથી મારી નાંખ્યા, અને બીજાઓને જલાલાબાદ સહીસલામત લઇ જવાનું વચન આપી કેદ કર્યા. જેઓ કેદી થયા હતા તેમાં સેલ, મેકનોટન અને કેટલાક અમલદારોની બૈરીઓ પણ હતી. બાકીનાં લગભગ ૧૬,૦૦૦ માણસો

બર્ન્સ અને મેકનોટનને મારી નાંખ્યા.

ડાકટર બ્રાઇડાન. શાહસુજાને મારી નાંખ્યો ૧૮૪૨.

નાસભાગમાં પડી હિંદુસ્તાન ખાતે આવવા નિકળી પડયાં. રસ્તામાં આ ખુની અફગાનોથી તેમજ ઠંડીથી તેમને એટલું તો દુઃખ ખમવું પડયું, કે તેમનામાંથી ડાકટર બ્રાઇડન માત્ર સહી સલામત જલાલાબાદ જઇ પહોંચ્યો, અને ૧૨૦ કેદી શિવાય બાકીનાં સઘળાં મરણ પામ્યાં. શાહસુજાને બળવાખોરોએ ૧૮૪૨ માં મારી નાંખ્યો, અને તેનું મુડદું કોઇ ખાઇમાં નાંખી દીધું.

આ વખતે સેલ સરદાર જલાલાબાદમાં, પોલક પેશાવરમાં, અને નોટ કંદહારમાં પોતાનાં લશ્કર સહિત હતા. ઇ. સ. ૧૮૪૨ માં લોર્ડ ઓકલેન્ડ હિંદુસ્તાન છોડી ગયો, અને તેની જગ્યાએ લોર્ડ એલેન્બરો ગવર્નર જેનરલ થઇ આવ્યો. તેણે ગયલી આબરૂ પાછી મેળવવાને ચાંપતા ઉપાયો લીધા.

લોર્ડ એલેન્બરો ૧૮૪૨–૧૮૪૪.

રોબર્ટ સેલ જલાલાબાદમાં હતો તેને મારી કાઢવાને અકબરખાં પોતે એક લશ્કર લઇ ગયો; પણ આ બાહાદુર સરદારે પોતાનાં થોડાં માણસથી તેને હરાવી નસાડી મેલ્યો. રોબર્ટ સેલને મદદ આપવાને જેનરલ પોલકને મોકલ્યો. આ સરદાર ખૈબરઘાટને રસ્તે જતાં દુશ્મનો રસ્તો રોકી બેઠા હતા તેમની સામે ઘણી ચાલાકીથી લડયો, અને તેમને પહાડની બન્ને બાજુ પરથી વિખેરી નાંખી જલાલાબાદમાં સેલનાં લશ્કર સાથે મળી ગયો. જલાલાબાદથી આ બન્ને લશ્કર આગળ ચાલ્યાં; અકબરખાં તેમની સામે એક મોટું લશ્કર લઇ પાછો લડવા આવ્યો, પણ ટેઝીનઘાટમાં તેનાં લશ્કરનો પરાજય થયો, અને પોલક તથા સેલ સરદારો વગર અટકાવે કુર્ડ કાબુલમાં પેઠા (૧૮૪૨).

ટેઝીનઘાટની લડાઇ ૧૮૪૨.

જેનરલ નોટ કંદહારમાંથી કાબુલ જવા નિકળ્યો. ગિઝનીથી આસરે ૨૦ મૈલ દૂર નોની આગળ જતાં ગિઝનીનો સૂબો સમસુદીનખાં પોતાનું ૧૨,૦૦૦ બાર હજાર માણસનું લશ્કર લઇ તેની સામે લડવા આવ્યો. એક ભારે લડાઇ થઇ, જેમાં સમસુદીનખાં તદન હારી ગયો ૧૮૪૨. જેનરલ નોટ હવે આગળ ધસ્યો, પણ સમસુદીનખાં પાછો એક મોટું લશ્કર લઈ નૈદાન આગળ લડવા આવ્યો, અને નોટે પાછો તેનો પરાજય કર્યો. આ પછી જેનરલ નોટ, પોલક અને સેલનાં લશ્કર જોડે કાબુલમાં મળી ગયો.

નોનીની લડાઈ ૧૮૪૨.

નૈદાનની લડાઇ ૧૮૪૨.

અકબરખાં આવી હારો થવાથી ઘણો ગુસ્સામાં આવ્યો, અને અંગ્રેજી કેદીઓને તુર્કસ્તાનમાં ખુલૂમ ખાતે બંદીવાન કરવાનો, અથવા તેમને ગુલામો તરીકે ત્યાં વેચી નાંખવાનો હુકમ કર્યો. આ બંદીવાનો સલીહ મ-

હમદ નામના સરદારના હાથમાં હતા. આ સરદારને અંગ્રેજોએ લાંચ આપી તેમને છોડવ્યા, અને તેમની સલામતીને માટે કર્નલ રિચમન્ડ અને પાછળથી સેલ એક લશ્કર લેઇ તેમને સામે મળવા ગયા, અને ખુશાલીના પોકાર સાથે તેમને કાબુલ લઇ આવ્યા.

ઇસ્તલિફ લૂટ્યું ૧૮૪૨.

અફગાનો હવે કાબુલની ઉત્તરે ઇસ્તલિફ શેહેરમાં નાહાસી ગયા; પણ પોલકે તેમને ત્યાંથી પણ મારી નસાડી મેલ્યા. આ જગ્યામાંથી ૧૮૪૧ માં અંગ્રેજોનો ચોરી લીધેલો લગભગ સઘળો સામાન તેને પાછો મળી આવ્યો.

શાહસુજાને બળવાખોરોએ મારી નાંખ્યો હતો, તેથી હવે અંગ્રેજોને કાબુલમાં લાંબો વખત રહેવાની જરૂર રહી નહીં, અને આબરૂ સહિત પાછા ફર્યા; પણ અફગાનોને તેમનાં પાપી કામને માટે શિક્ષા કરવાના વિચારથી ઔરંગજેબના વખતમાં પ્રખ્યાત શિલ્પશાસ્ત્રી અલિમર્દાનખાંએ બાંધેલું મોટું બજાર તેઓએ બાળી નાંખ્યું. આ બજાર વેપારનું મોટું મથક હતું. એ ૬૦૦ ફીટ લાંબું હતું ને એમાં ૨,૦૦૦ દુકાનો હતી. આજ બજારમાં મિ૦ મેકનોટનનાં મુડદાંને ખુલ્લું મુકી અંગ્રેજોનું અપમાન કર્યું હતું. સઘળું અંગ્રેજી લશ્કર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી લોર્ડ એલેન્બરોએ દોસ્ત મહમદ અને બીજા કેદીઓને છોડી મેલ્યા, અને લડાઇનો અંત આણ્યો.

દોસ્તમહમદ મરણ પામ્યો ૧૮૬૩.

દોસ્ત મહમદ પાછો અફગાનિસ્તાનની ગાદીએ બેઠો અને ૧૮૬૩ માં મરણ પામ્યો. એને ૧૬ છોકરા હતા. તેઓ ગાદી માટે માંહેમાંહે લડયા, અને આખરે શિરઅલી નામના છોકરાએ ૧૮૬૮ માં રાજગાદી મેળવી.

બાબ ૧૩ મો.

સિંધમાં લડાઇ ૧૮૪૨-૧૮૪૩.

ઇ. સ. ૧૭૮૬માં મિરફતેહખાં નામના એક બલુચિસ્તાનના સરદારે સિંધપર હુમલો કરી તે જીતી લીધુ હતું, અને ત્યાંના રહેવાસીઓ ઉપર ભારે જુલમ ગુજાર્યો હતો. સિંધના ત્રણ ભાગ હતાઃ—૧-હૈદ્રાબાદ, ૨-ખેરપુર, ૩-મિરપુર; અને એ ત્રણે પર એકેકો અમલદાર જે અમીરને નામે ઓળખાતો તે રાજ ચલાવતો. આ અમીરો જોડે વેપાર ચલાવવાને અંગ્રેજ સરકારે આગળ ઘણી કોશેશ કરી હતી પણ તેઓ કાંઈ સમજ્યા નહીં હતા.

સિંધના ત્રણ ભાગઃ- ૧ હૈદ્રાબાદ, ૨ ખેરપુર, ૩ મિરપુર.

લડાઇનાં કારણઃ—૧. સિંધુ નદીપર વગર જકાતે અંગ્રેજોને વેપાર કરવા દેવાની, અને હૈદ્રાબાદમાં રેસિડન્ટ અને મદદ વાસ્તે લશ્કર રાખવાની

જે સંધિ કબુલ કરવા તેમને ફરજ પાડી હતી, તે સંધિ અમીરો તોડી નાંખવા માગતા હતા.

૨. અફગાનિસ્તાનની લડાઈ વખતે અંગ્રેજી લશ્કરને તેઓએ ઘણી હરકત કીધી હતી, અને તેઓ અંગ્રેજો સામે દ્વેષભાવ રાખતા જણાયા, તેથી ત્યાંના રેસિડન્ટ સર જેમ્સ ઔટ્રેમને વધારે સખત સંધિ કબુલ કરાવવાની જરૂર પડી. આથી તેમને ઘણો ગુસ્સો લાગ્યો.

૩. સખત સંધિઓ પણ કબુલ કરીને તેઓએ રેસિડન્ટના મકાનપર એકદમ હલ્લો કર્યો. આથી લડાઇ જાગી.

અમીરોએ રેસિડન્ટના મકાનપર ઓચિંતો હુમલો કર્યો, ત્યારે ત્યાંના સિપાઇઓ તેમની સામે થોડીકવાર બાહાદુરીથી લડયા, પણ તેમની સંખ્યા ઘણીજ થોડી હોવાથી અંતે તેમને સિંધુ નદીપર એક અંગ્રેજી આગબોટમાં નહાસી જવું પડયું.

મિયાનીની લડાઈ ૧૮૪૩.

અમીરોની આવી અઘટિત વર્તણુકને લીધે ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ એલેન્બરોએ સર ચાર્લસ નેપિયરને એક લશ્કર આપી સિંધપર મોકલ્યો. આ સરદારે ૧૮૪૩ માં મિયાની* આગળ તેમને હરાવ્યા. આથી ખેરપુર અને હૈદ્રાબાદના ૭ અમીરો એને શરણે ગયા.

હૈદ્રાબાદની લડાઈ ૧૮૪૩.

મિરપુરનો અમીર શિરમહમદ તાબે થયો નહીં, તેથી એજ વરસમાં સર ચાર્લસ નેપિયરે તેને હૈદ્રાબાદ આગળ હરાવ્યો, અને મિરપુર તથા અકબર પાદશાહની જન્મભૂમિ અમરકોટ જીતી લીધાં. આ બે લડાઈઓથી સિંધની લડાઇનો અંત આવ્યો. અમીરોએ

સિંધ ખાલસા થયું ૧૮૪૩.

ત્યાં પોતાની પ્રજા ઉપર બહુ જુલમ ગુજાર્યો હતો, માટે એ આખો પ્રાંત ખાલસા કર્યો, અને અમીરોને સારૂં પેન્શન આપી બનારસ મોકલ્યા.

બાબ ૧૪ મો.

ગ્વાલિયરમાં લડાઇ ૧૮૪૩.

લડાઇનું કારણ—દોલતરાવ સિંધિયા ૧૮૨૭ માં અપુત્ર મરણ પામ્યો. તેની વિધવા મહારાણી બાઇજાબાઈએ ૧૮૩૩ સુધી

જંકોજી.

તેણીના દત્તક જંકોજીને નામે રાજકારભાર ચલાવ્યો, જે વરસમાં જંકોજીએ પોતે ઉમરે પુગ્યાથી રાજ ચલાવવા માંડયું. જંકોજી પણ ૧૮૪૩ માં અપુત્ર મરણ પામ્યો, તેથી તેની ગાદીએ તેના દત્તપુત્ર ભગીરતરાવને બેસાડયો. આ બાળરાજાની વતી રાજકારભાર ચલાવવાને

ભગીરતરાવ.

મહારાણી અને (જંકોજીના મામા) મામાસાહેબ વચ્ચે કજીઓ થયો. અંગ્રેજી રેસિડન્ટે મામાસાહેબની પક્ષ કરી, તેથી મહારાણી અને તેણી-

* મિયાની—હૈદ્રાબાદથી ૬ મૈલ દૂર.

મામાસાહેબ. ના મિત્રોએ આ રેસિડન્ટને પણ ગ્વાલિયરમાંથી કાઢી મેલ્યો.

લોર્ડ એલેન્બરોને આ સબબને લીધે લડાઇ કરવાની જરૂર પડી.

મહારાજપુર ની લડાઇ ૧૮૪૩.

૧૮૪૩.—સર હ્યુગોફ અને લોર્ડ એલેન્બરો પોતે એક મોટું લશ્કર લઇ ગ્વાલિયર ભણી ગયા. મહારાજપુર* આગળ એક મોટી લડાઇ થઇ, તેમાં મરેઠી ફોજનો પરાજય થયો. એજ દિવસે જેનરલ ગ્રે, જેને એક લશ્કર આપી બીજે રસ્તેથી ત્યાં મોકલ્યો હતો, તેણે પણ પનિયારા† આગળ બીજી મરેઠી ફોજને હરાવી.

પનિયારનીલડાઇ ૧૮૪૩.

આ હારોથી સિંધિયાની તોપો, દારૂગોળો સર્વ અંગ્રેજોને હાથ આવ્યું; આથી મહારાણીએ તેગની જોડે સલાહ કરી.

સલાહની સરતો.:—૧. મહારાજા ઉમરનો થાય ત્યાં સુધી રાજકારભાર એક પંચ નિમવામાં આવે તે ચલાવે.

૨. ગ્વાલિયરમાંનું અંગ્રેજી લશ્કર વધારવું, અને સિંધિયાએ રેસિડન્ટના કહ્યા પ્રમાણે ચાલવું.

૩. અંગ્રેજોનું દેવું સિંધિયાએ જલદી ભરી દેવું.

બાબ ૧૫ મો.

પંજાબમાં પેહેલી લડાઇ ૧૮૪૫—૧૮૪૭.

શીખ લોકો:—જેમ મરેઠા લોકો વિશે અલાઉદ્દીન ખુનીએ તેમના દેશ પર ચઢાઈ કરી ત્યારથી આપણે જાણવા લાગ્યા, તેમજ શીખ લોકો બાબરના વખતથી જાણમાં આવ્યા. એમના ધર્મનો સ્થાપનાર નાનક ઇ. સ. ૧૪૬૯ માં લાહોરમાં જન્મ્યો હતો. એ એક સુધારો કરનાર હિંદુ ભક્ત હતો. હિંદુ તથા મુસલમાનોને એક કરવાના વિચારથી એણે એ બન્નેનાં શાસ્ત્રોમાંથી સાર કાઢી આ ધર્મ સ્થાપ્યો હતો. એક ઇશ્વરને માનવો, જાતિભેદ કાઢી નાંખવો, અને સારાં કામો કરવાં, એ એનો બોધ હતો. આ ધર્મમાં ઘણા લોકો ભળ્યા, અને બાબરના રાજ્યથી તે શાહજહાંના રાજ સુધીમાં તેઓ ઘણા સલાહ સંપથી રહ્યા; પણ ઔરંગજેબના વખતથી તેઓ મુસલમાનોના વેરી થયા, કારણ કે એ પાદશાહે તેમને ઘણું દુઃખ દીધું, અને તેમના મુખ્ય સરદારનું અપમાન કરી તેને મારી નાંખ્યો.

નાનક જન્મ્યો ૧૪૬૯.

નાનક પછી તેના દશમા ચેલા ગુરૂગોવિંદે મુસલમાનો પર વેર લેવાના ઉપાયો લીધા, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહીં, અને ઔરંગજેબે તેના છોકરાઓને પકડી મારી નાંખ્યા. ગુરૂગોવિંદ આવાં મોટાં સંકટથી ગાંડો થઇ મરણ પામ્યો, પણ તેના ચેલાઓ નિરાશ થયા નહીં. ઔરંગજેબના મરણ સુધી તેઓ પહાડોમાં રહ્યા, અને પછી રફતે રફતે તેઓ પંજાબના

ગુરૂગોવિંદ.

* મહારાજપુર—ગ્વાલિયરની ઉત્તરે. † પનિયાર—ગ્વાલિયરની દક્ષિણે.

રણજીતસિંહ.

ધણી થઇ પડયા. રણજીતસિંહ એમનાં રાજનો સ્થાપનાર હ- તો, અને તે ઈ. સ. ૧૭૮૦ માં જન્મ્યો હતો. એના વખત- માં પંજાબમાં જે જુદાં જુદાં ૧૨ સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં તે બ- ધાંને એક કરી એણે એક પ્રબળ રાજ્ય કીધું. રણજીતસિંહ પેહલાં અહમદ- શાહ અબદલીના પૌત્ર ઝમાનશાહનો નિમેલો લાહોરનો હાકેમ હતો. એનું લ- શ્કર ફ્રેન્ચ તથા ઇટેલિયન અમલદારોથી કવાયત પામ્યું હ- તું. ઇ. સ. ૧૮૩૯ માં રણજીતસિંહના મરણ પછી તેના રાજ- માં અવ્યવસ્થા થઇ. રણજીતસિંહ પછી તેનો મંદ બુદ્ધિનો કુંવર કરકસિંહ રાજા થયો, પણ કોઇએ એને ઝેર દેવાથી એ ૧૮૪૦ માં મરણ પામ્યો. એની પછી એનો છોકરો નિહાલસિંહ ગાદીએ આવ્યો, પણ તેજ દિવસે કંઇ અકસ્માતથી તે મરણ પામ્યો, તેથી તેના કાકા શેરસિંહે ગાદી લીધી. ઈ. સ. ૧૮૪૩ માં રણજીતસિંહના પ્રધાન ધ્યાનસિંહે શેરસિંહ તેમજ તેના છોકરાને મારી નંખાવ્યા. આથી બે વરસ સુધી રાજમાં ભારે બખેડા થયા, અને ૧૮૪૫ માં રણજીતસિંહની માનીતી રાણી ચાંદકુંવરે પો- તાના છોકરા ધુલીપસિંહના નામની દુવાઈ ફેરવી. રાજા નાહા- ની વયનો હોવાથી રાજકારભાર ચલાવવાને એક સભા ઠેરવી. આ સભા શીખ લશ્કરને પોતાના કબજામાં રાખી શકી નહીં. સિપાઇઓ લડવાને આ- તુર થઈ રહ્યા, અને તેમણે અંગ્રેજી રાજપર હુમલો કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

કરકસિંહ-૧૮૩૯. નિહાલસિંહ ૧૮૪૦. શેરસિંહ૧૮૪૦-૪૩. ધ્યાનસિંહ૧૮૪૩-૪૫.

ધુલીપસિંહ ૧૫૪૫.

હેન્રિ હાર્ડિંજ ૧૮૪૫-૧૮૪૮.

લોર્ડ એલેન્બરો પછી સર હેન્રિ હાર્ડિંજ ગવનર જેનરલ થ- ઇ આવ્યો ૧૮૪૪. એ ઘણો અનુભવી લડવૈયો હતો, અને સ્પેન સાથની લડાઇમાં એનો એક હાથ કપાઈ ગયો હતો. એણે શી- ખ લોકોનું જોર ઘણું વધેલું જોઇ ભીરત અને સતલજ નદીની વચ્ચે ૩૨,૦૦૦ માણસનું લશ્કર ભેગું કર્યું.

લડાઇનું કારણ:—શીખ લોકે સતલજ નદી ઓળંગી એકાએક અં- ગ્રેજનાં થાણાં ફિરોજપુર* પર હુમલો કર્યો.

મુદકીની લડાઇ ૧૮૪૫.

સર હ્યુ ગોફ લશ્કર લઇ તેમની સામો થયો. બન્ને લશ્કર ફિરોજપુરથી આશરે ૨૦ મૈલ દૂર મુદકી આગળ સામસામાં થયાં. અંગ્રેજી લશ્કર ૧૧,૦૦૦ માણસનું હતું અને શીખ લોકનું લાલસિંહની સરદારી નીચે ૩૦,૦૦૦ નું હતું. આ લડાઈમાં શીખ લોકોનો પરાજય થયો, અને તેમની ૧૭ તોપો અંગ્રેજોના હાથમાં આવી ૧૮૪૫. જલાલાબાદનો વીર સર રોબર્ટ સેલ જેણે અફગાન લોક સાથેની લડાઇમાં ઘણી બહાદુરી

* ફિરોજપુર--સતલજ નદી આગળ.

બતાવી હતી તે આ લડાઈમાં માર્યો ગયો.

ફિરોજ શેહેરની લડાઇ ૧૮૪૫.

બીજી મોટી લડાઇ ફિરોજશેહેર+ આગળ ૧૮૪૫ માં થઇ. આ વખતે ગવર્નર જેનરલ પોતે હ્યુ ગોફનાં લશ્કર સાથે ગયો અને ૫,૦૦૦ માણસની મદદ મળતાંજ ગોફ સરદારે શીખ લોકપર હુમલો કર્યો. લડાઈ આખી રાત ચાલી અને શીખ લોકે અંગ્રેજી લશ્કરનાં ઘણાંક માણસો માર્યાં; પણ પ્રભાતે સર હેન્રિ હાર્ડિંજે લશ્કર લઈ ડાબી બાજુએથી, અને સર હ્યુ ગોફે જમણી બાજુએથી દુશ્મનો પર હલ્લો કર્યો, અને તેમને હરાવ્યા. અંગ્રેજોની જીત થઇ ખરી, પણ લશ્કર થાકી જવાથી, અને દારૂગોળો ખૂટી જવાથી, ભાગી જતા દુશ્મનોની પુઠે તેમનાથી જઇ શકાયું નહીં.

બદીવાલની લડાઇ ૧૮૪૬.

અલિવાલની લડાઈ ૧૮૪૬.

શીખલોક હાર્યા છતાં નાઉમેદ થયા નહીં. એક મહિનાની અંદર તેઓ પાછા સતલજ નદી ઓળંગી અંગ્રેજો સામા લડવા આવ્યા ૧૮૪૬. આ વખતે એમનું લશ્કર ઘણું મોટું હતું. એમને આગળ વધતા અટકાવવાને સર હેરિ સ્મિથને મોકલ્યો. લુદિયાના તરફ જતાં બદીવાલ આગળ શીખ સરદાર ગુલાબસિંહે એકાએક અંગ્રેજી લશ્કર પર હુમલો કર્યો, તેથી અંગ્રેજોને ઘણી હાનિ પોંહોચી. થોડા દિવસ પછી લશ્કર કુમકે આવી પોંહોંચતાંજ અલિવાલ* આગળ શીખ લોક પર સર હેરિ સ્મિથે પાછો હુમલો કર્યો, અને તેમને હરાવ્યા. અંગ્રેજોએ તેમનો સર્વે સરસામાન તેમજ ૫૬ તોપો જીતી લીધી.

સોબ્રોનની લડાઇ ૧૮૪૬.

હવે સર હ્યુ ગોફ અને હેરિ સ્મિથનાં લશ્કરો સાથે મળી જઇ સતલજ નદી ઓળંગી આગળ વધ્યાં. એમને આગળ વધતાં અટકાવવાને શીખ લોકોનું લશ્કર સોબ્રાઓન† આગળ સામું થયું. એમનો સરદાર વૃદ્ધ શામસિંહ હતો. સર હ્યુ ગોફે તેમની ઉપર હુમલો કર્યો. શીખ લોકો મરણિયા થઇ કલાક સુધી લડયા. બન્ને તરફનાં હજારો માણસો માર્યાં ગયાં. અંતે શામસિંહ બાહાદુરીથી લડતાં રણમાં પડયો, અને શીખ લોકો હિમ્મત હારી નાહાસવા લાગ્યા ૧૮૪૬. અંગ્રેજી લશ્કર આથી લાહોર તરફ ધસી ગયું, અને શીખ લોકને સલાહ કરવાને ફરજ પાડી.

લાહોરની સલાહ ૧૮૪૬.

લાહોરની સલાહની શરતો:—૧. બિઆસ અને સતલજ નદીની વચ્ચેનો જલંધર દોઆબનો પ્રાંત અંગ્રેજોને આપવો.

+ફિરોજ શેહેર-મુદકીથી ૧૦ મૈલ દૂર.

* અલિવાલ-ફિરોજપુરની પૂર્વે.

† સોબ્રાઓન-ફિરોજપુરની ઉત્તરે સતલજ નદીના કિનારા પર.

૨. લડાઇના ખરચ બદલ ૧ કરોડ ૫૦ લાખ રૂપિયા આપવા.

૩. લાહોરની ગાદીએ રણજીતસિંહનો બાળકુમાર રહે, પણ તે ઉમરે પહોંચે ત્યાં (૧૮૫૪) સુધી રાજનો સઘળો વહિવટ ત્યાં રાખેલા અંગ્રેજી રેસિડન્ટની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે.

૪. લાહોરમાં એક અંગ્રેજી લશ્કર રાખવું.

૫. જમુનો રાજા ગુલાબસિંહ જે એક શ્રીમંત અને વગવાળો સરદાર હતો, તેની પાસેથી અંગ્રેજોએ પૈસાની અમુક રકમ લઇ તેને કાશ્મીર અને તેની આસપાસની જગ્યાનો રાજા કબુલ કરાવ્યો.

સર હેન્રી હાર્ડિંજ અને સર હ્યુ ગોફને તેમની બાહાદુરીને માટે ઉમરાવની પદ્દી મળી, અને જેનરલ સ્મિથને બેરોનેટનો ઇલકાબ મળ્યો. સર હેન્રી હાર્ડિંજ ૧૮૪૮ માં ઇંગ્લાંડ ગયો, અને તેની જગ્યાએ લોર્ડ ડેલહૌસી આવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૬ માં કાશ્મીરમાં ચાંદકુંવર અને લાલસિંહની ઉશ્કેરણીથી ગુલાબસિંહ સામે લોકોએ બંડ ઉઠાવ્યું પણ તે તુરત સમી ગયું, અને એ બન્નેને લાહોરની બાહેર લઇ જવામાં આવ્યાં.

લોર્ડ ડેલહૌસી ૧૮૪૮-૧૮૫૬.

—:o:—

બાબ ૧૬ મો.

પંજાબમાં બીજી લડાઇ ૧૮૪૮—૧૮૪૯.

લડાઇનું કારણ—મુલતાનનો સુબો લાલમુળરાજ લાહોરમાંથી અંગ્રેજી ફોજને કાઢી મેલવાને શીખ લોકો સાથે કાવત્રાં કરતો જણાયો; આથી તેને ત્યાંથી કાઢી મેલી તેની જગ્યાએ સરદાર ખાનસિંગને નિમ્યો; અને તેને રાજ્યાભિષેક કરવાને મિ૦ વાન્સ એગન્યુ અને એન્ડરસન અમલદારને મોકલ્યા. શીખ લોકે તેમના મુલતાનમાં આવી પહોંચતાંજ ફિસાદ ઉઠાવ્યો, અને તેમને કાપી નાંખ્યા. લાલમુળરાજે આ ખુન કરનારાઓને સારૂં ઇનામ આપ્યું એટલુંજ નહીં પણ તે અંગ્રેજો સામે લડવાને તૈયારી કરવા લાગ્યો.

આખું પંજાબ અંગ્રેજો સામે ઉઠેલું જોઇને લેફટનંટ એડવર્ડસ જે લીહામાં* હતો તેણે પઠાણ અને બીજાઓનું તુરત એક લશ્કર ઉભું કર્યું, અને ભાવલપુરના† નવાબની મદદ મેળવી, કર્નલ કોર્ટલેન્ડ જે ડેરા ઇસમાએલમાં[1] હતો. તેનાં લશ્કર સાથે પોતાનું લશ્કર જોડી નાંખ્યું.

* લીહા—સિંધુ નદી આગળ. † ભાવલપુર—સતલજ નદીપર.

૧ ડેરા ઈસમાએલ—લીહાની ઉત્તરે સિંધુ નદી પર.

ઇ. સ. ૧૮૪૮માં શીખ લોકે આ ભેગાં થયલાં લશ્કર પર હુમલો કર્યો; પણ મુલતાનથી આસરે ૨૦ મૈલ દૂર કિનેરી આગળ તેમનો પરાજય થયો. થોડા દિવસ પછી સદુસેન* આગળ એક બીજી મોટી લડાઇ થઇ તેમાં લાલમુળરાજ હારી ગયો.

કિનેરીની લડાઇ ૧૮૪૮. સદુસેનની લડાઇ૧૮૪૮.

પછી જેનરલ વિશનું લશ્કર કુમકે આવતાંજ અંગ્રેજોએ મુલતાન પર ઘેરો ઘાલ્યો; પણ શેરસિંગ સરદાર જે પેહેલાં અંગ્રેજોનો મિત્ર થઈ રહ્યો હતો તે આ વખતે તેમને છોડી દેઈ ૫,૦૦૦ માણસનાં લશ્કર સાથે દુશ્મનને જઇ મળ્યો, તેથી આ ઘેરો ઉઠાવી લેવાની જેનરલ વિશને ફરજ પડી. આ અંગ્રેજ સરદાર મુલતાનથી સાત મૈલ દૂર પડાવ નાંખી બીજાં લશ્કરની રાહ જોતો બેઠો.

રામનગરની લડાઈ૧૮૪૯.

એટલામાં લોર્ડ ગોફ લાહોર તરફ લશ્કર સાથ કુચ કરી. શીખ લોકો રામનગર[1] આગળ છાવણી કરી બેઠા હતા, ત્યાંથી લોર્ડ ગોફે લડાઈ કરી તેમને ચિનાબને બીજે કાંઠે હાંકી કાઢયા ૧૮૪૯.

લાલમુળરાજ શરણ થયો ૧૮૪૯.

જેનરલ વિશે મુંબઇથી મદદ મળતાંજ પાછો મુલતાન પર ઘેરો ઘાલ્યો અને તે જીતી લીધું. મુળરાજ અંગ્રેજો સામો ઘણીવાર લડયા પછી અંતે શરણે થયો ૧૮૪૯. આ શીખ સરદારને વાન્સ એગન્યુ અને એન્ડરસનને મારી નંખાવવાને માટે લાહોરમાં જન્મપર્યંત કેદ રાખ્યો. મુલતાનમાં બંદોબસ્ત રાખવાને જેનરલ એડવર્ડસને થોડાંક લશ્કર સાથે રાખ્યો, અને બાકીનું લશ્કર લેઈ જેનરલ વિશ લોર્ડ ગોફનાં લશ્કર સાથે મળી ગયો. લોર્ડ ગોફ શેરસિંગનાં લશ્કર સામે લડવાને ચિલિયનવાલા[2] આગળ ગયો. અહિયાં એક મોટી લડાઇ થઇ ૧૮૪૯. શીખ લોકને ત્યાંથી હરાવી હાંકી કાઢયા, અને તેમની ૪૦ તોપો જીતી લીધી, પણ અંગ્રેજી લશ્કરને બહુ ખમવું પડયું. તેમના ૩૮ અમલદારો તેમજ લગભગ ૬૦૦ સિપાઇઓ માર્યા ગયા અને ૧૬૦૦ માણસ જખમી થયાં.

ચિલિયનવાલાની લડાઇ ૧૮૪૯.

આ માત્ર નામની ફતેહથી હિંદુસ્તાનનાં તેમજ ઇંગ્લાંડનાં લોકનાં મન બહુ વ્યાકુળ થયાં, અને લોર્ડ ગોફને તેની હુલ્લડાઈ અને અવિચારી કામને માટે ઠપકો આપી લશ્કરનું ઉપરીપણું સિંધ જીતનાર સર ચાર્લસ નેપિયરને આપ્યું.

ગુજરાતનીલડાઈ ૧૮૪૯.

સર ચાર્લસ નેપિયર ઇંગ્લાંડથી લશ્કર સહિત આવી પોહોંચ્યો તે પેહેલાં લોર્ડ ગોફે શીખ લોકો સાથે ગુજરાતમાં[3] એક

* સદુસેન—મુલતાનની ઉત્તરે.

૧ રામનગર—ચિનાબ નદી પર. ૨ ચિલિયનવાલા—જેલમ અને ચિનાબ નદીની વચ્ચે. ૩ ગુજરાત—લાહોરની ઉત્તરે ૬૦ મઇલ પર.

બીજી મોટી લડાઈ કરી ૧૮૪૫. આ લડાઇમાં શેરસિંગની પૂર્ણ હાર થઈ, અને લોર્ડ ગોફે પોતાની ચિલ્લિયનવાલાની લડાઈમાં ગયલી આબરૂ પાછી મેળવી.

દોસ્તમહમદ. ગુજરાતની લડાઈથી શીખ લોક સાથની લડાઇનો અંત આવ્યો, અને ૧૬,૦૦૦ શીખ લોકો પોતાનાં હથિયાર છાંડી દેઈ શરણ થયા. શીખ લોકોએ દોસ્ત મહમદને પેશાવર આપી દેવાની કબુલાતે અફગાન લસ્કરની મદદ માંગી હતી, તે લસ્કર પણ આ લડાઈમાં હારી જવાથી નહાસી ગયું; અને તેની પાછળ જેનરલ ગિલ્બર્ટ છેક ખૈબર

જેનરલ ગિલ્બર્ટ. પંજાબ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યું ૧૮૪૯. કોહ-ઇ નુર.

ઘાટ સુધી ગયો, અને તેમને પંજાબમાંથી હાંકી કાઢયા. ૧૮૪૯ ના માર્ચ મહિનાની ૨૯ મી તારીખે પંજાબ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી દીધું, અને મહારાજા ધુલીપસિંહને રૂપિયા ૫,૮૦,૦૦૦ નું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું. અંગ્રેજોને પંજાબમાંથી જે લૂટ મળી તેમાં કોહીઇન્નુર નામનો દુન્યામાં સર્વથી મોટો હીરો હતો, જે હાલ ઇંગ્લાંડની મહારાણીની પાસે છે. એ હીરો પેહેલાં માળવાના કોઇ રાજાનો હતો, જેના હાથમાંથી લોદી વંશના રાજાઓના, અને પછી અહ્મદશાહ અબદલી, પછી શાહસુજા, અને છેલ્લાં રણજીતસિંહના હાથમાં આવ્યો હતો.

બાબ ૧૭ મો.

બ્રહ્મી લોક સાથે બીજી લડાઇ ૧૮૫૨-૧૮૫૩.

લડાઇનું કારણ—રંગુનના સૂબાએ કેટલાક અંગ્રેજી વેપારીઓ સાથે માઠી ચાલ ચલાવી, અને ત્યાંના બે અંગ્રેજી વહાણોના કપ્તાનોનું અપમાન કર્યું. આવાની દરબારે એ માટે કાંઇ બંદોબસ્ત કરી પાધરો જવાબ વાળ્યો નહીં, તેથી લડાઇ થઇ.

પેગુ જીતી લીધો ૧૮૫૨. નૌકાપતિ લેમ્બર્ટ અને જેનરલ ગોડવિન એ બન્નેએ રંગુન અને આસપાસની જગ્યાપર હુમલા કર્યા. થોડા મહિનામાં પેગુ, અથવા રંગુનથી પ્રોમ સુધીના મુલક તેમણે જીતી લઇ અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધો ૧૮૫૨. આ પ્રમાણે પેહેલી અને બીજી બ્રહ્મી લોક સાથની લડાઈમાં અંગ્રેજોએ આરાકાન, તેનાસરિમ, અને તેમની વચ્ચેનો મૂલક પેગુ જીતી લીધા.

ઈ. સ. ૧૮૫૩ ના જુન મહિનામાં આ લડાઇનો અંત આવ્યો, અને રાજા સાથ સંધિ થઇ.

સલાહની સરતો.—૧. રાજાએ બધા અંગ્રેજ તરફના કેદીઓને છોડી મેલવા.

૨. પેગુ અંગ્રેજોને આપવો.

બાબ ૧૮ મો.

બ્રહ્મી લોક સાથે ત્રીજી લડાઇ ૧૮૮૫-૧૮૮૬.

લડાઇનું કારણઃ—બ્રહ્મીરાજા થીબાએ પોતાની રૈયતપર બહુ જુલમ ગુજાર્યો અને અંગ્રેજ વેપારીઓ સાથે ગાઢી ચાલ ચલાવી.

બ્રહ્મદેશ ખાલસા થયો ૧૮૮૬. આ માટે જ્યારે એ રાજાએ કાંઇ બંદોબસ્ત કર્યો નહીં અને અંગ્રેજોને કાંઇ પાધરો જવાબ વાળ્યો નહીં ત્યારે કર્નલ સ્લેડન અને જેનરલ પેન્ડરઘાસ્ટે તેનાં રાજ્ય પર હુમલો કર્યો અને થોડા વખતમાં તેનું સઘળું રાજ જીતી લેઇ અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યું. રાજા થીબાને હિંદુસ્તાનમાં રાખી તેને લાયકનું મોટું પેન્શન આપ્યું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

હિંદુસ્તાનમાં બળવો ૧૮૫૭.

અર્લ કેનિંગ. ૧૮૫૬-૧૮૬૨. લોર્ડ ડેલહાઉસી પછી અર્લ કેનિંગે ૧૮૫૬—૧૮૬૨ સુધી ગવર્નર જેનરલ તરીકે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો.

ઇરાન જોડે લડાઇઃ—ઈ. સ. ૧૮૫૬ માં અંગ્રેજોએ ઇરાન જોડે લડાઇ કીધી. ઇરાનના શાહે જ્યારે રૂશિયાની ઉશ્કેરણીથી હેરાત જીતી લેવાને ૧૮૩૭ માં ચઢાઇ કરી હતી ત્યારે અંગ્રેજો તેની સામે

હેરાતપર ચઢાઇ ૧૮૩૭. થયાથી તેને પાછું ફરવું પડ્યું હતું. આ વખતથી શાહ ઇંગ્રેજોપર ગુસ્સે થયો હતો, અને ૧૮૫૬ માં અંગ્રેજો સામે આડી ચાલ ચલાવવા લાગ્યો. આથી જેનરલ સર જેમ્સ ઔટ્રૅમને ઇરાનપર ચઢાઇ કરવા મોકલ્યો. આ સરદારે તુરત બુશાયર જીતી લીધું અને આગળ વધ્યો, એટલામાં શાહે માફી માગી, અને અંગ્રેજો સાથે સંધિ

બુશાયર જીતી લીધું ૧૮૫૬. કરી ૧૮૫૭. આ સંધિ પેરિસમાં થઇ, તેમાં શાહે હેરાત તથા અફગાનિસ્તાન ઉપર દાવો કરવો નહીં, એવી કબુલાત આપી.

ચીન સાથે લડાઇ ૧૮૫૭. ચીન સાથે લડાઇ ૧૮૫૭:—ચીની સરકાર અંગ્રેજો સાથે અદાવત રાખી તેમને માઠું લાગે એવી રીતે વર્તી, અને કેંતાનના હાકેમે તો સઘળા અંગ્રેજોને કાપી નાંખવાનો હુકમ કર્યો. આથી લોર્ડ એલજીનની સરદારી નીચે એક લશ્કર ઇંગ્લાંડથી મોકલવામાં આવ્યું.

કંતાન જીત્યું ૧૮૫૭. આ બહાદુર સરદારે તુરત કંતાનપર તોપનો મારો ચલાવી ત્યાંના હાકમને બંદીવાન કરી કલકત્તે મોકલ્યો. અહિંથી હવે જ્યારે લશ્કર પેકીન ઉપર ચાલ્યું ત્યારે રાજાએ સલાહ કરી, અને અંગ્રેજોને વેપાર કરવાની છૂટ આપી. આ લડાઇ જ્યારે ચાલતી હતી, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં બળવો ઉઠયો. આ સાંભળતાંજ એલજીન સરદારે ચીનમાં લ

ડવા થોડું લશ્કર રાખ્યું, અને બાકીનું હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલી આપ્યું.

૧૮૫૭ ના બળવાનાં કારણો:—આ બળવાનાં ઘણાં જુદાં જુદાં કારણો આપવામાં આવે છે. પણ લૉર્ડ ડેલહૌસીની દેશી રાજ્યો અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી દેવાની રાજનીતિ, તેમજ રાજકારભારમાં જુદા જુદા ફેરફારો, સિપાઇ અને અમલદાર વચ્ચેનો અણબનાવ, અફગાનિસ્તાનની લડાઇના વખતે અંગ્રેજોપર વિતેલી વિપત્તિ, દેશીઓને અંગ્રેજો ખ્રિસ્તિ કરવા ધારેછે એવો મૂર્ખાઇ ભરેલો વિચાર, તેમજ વળી દિલ્હીના પાદશાહની, બાજીરાવના દત્તક નાનાસાહેબની, અયોધ્યા અને જહાંન્સીની બેગમોની અને એવા બીજાઓની પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવવાની ધારણાથી કરેલી ઉશ્કેરણી, એ આ બળવાનાં માનવાલાયક કારણો છે ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં દેશી લશ્કરમાં એન્ફીલ્ડ નામની બંદુકો દાખલ કર્યાથી હીંદુ તેમજ મુસલમાનોનાં મન ઉશ્કેરવાને અંગ્રેજોના દુશ્મનોએ એવી અફવા ઉડાવી કે તે બંદુકોના કાર્ટિજ (કારતૂસો) ને ગાય અને ડુક્કરની ચરબી લગાડેલી છે. બન્ને ધર્મવાળાએ આ વાત ખરી માનીને બળવો ઉઠાવ્યો.

એન્ફીલ્ડ બંદુકો.

બરાનપુરમાં બંડ. બરાનપુરમાં ૧૯ મી બંગાળી પલટણે પેહેલાં બંડ કર્યું પણ તે પલટણને તુરત તોડી નાંખી. મીરતમાં મે મહિનાની ૧૦ મી તારિખે બળવાનો ભભૂકો ઉઠ્યો. ત્યાંના કેટલાક સિપાઈઓને અંગ્રેજ અમલદારોએ કેદ કર્યા, ત્યારે આખું મીરત તે સિપાઇઓના બચાવ માટે અંગ્રેજો સામું થયું; જે જે યુરોપીઅન મળ્યા તેમને કાપી નાંખ્યા, અને પછી તેઓ દિલ્હી ગયા.

મીરતમાંબંડ.

દિલ્હીમાં બંડ. દિલ્હીમાં પણ મે મહિનાની ૧૧ મી તારીખે બંડ ઉઠ્યું અને ત્યાંના ઘણાક અંગ્રેજોને મોગલ વંશના છેલ્લા બાદશાહ, મહમદ બાહાદુરશાહના દેખતાં કાપી નાંખ્યા. આ નિમકહરામ પાદશાહે બળવાખોરોને તેમ કરતાં અટકાવવાને, અથવા તો અંગ્રેજોને બચાવવાને, કંઇ પણ ઉપાય લીધા નહીં. દિલ્હી બળવાખોરોને હાથ ગયાની જેવી ખબર બાહેર પડી, તેવીજ બંગાળા અને વાયવ્ય પ્રાંતોની પલટણોએ પોતાના અમલદારોને કાપી નાંખ્યા, અને તેઓ પણ બાહેર પડયા. એમને જોઈ ફિરોજપુર, કાનપુર, જહાંન્સી, શાહજહાંપુર, બનારસ, અલાહબાદ, મોરાદાબાદ, જલંધર, બેરિલી, અને બીજી ઘણીક જગ્યાઓમાં બળવા ઉઠયા. માત્ર પંજાબમાં સર જોન લોરેન્સની બાહોશીથી શીખ લોકે, તેમજ નામાંકિત પ્રધાન સર સાલારજંગની હોશિયારીથી હૈદ્રાબાદના મુસલમાનોએ વફાદાર રહી આ બળવામાં સામિલ ન થતાં સામી અંગ્રેજોને મદદ કરી. એમાં શીખ લોકનાં લશ્કરની

પંજાબમાં સર જોન લોરેન્સ.

હૈદ્રાબાદમાં સર સાલાર જંગ.

કાનપુરમાં કતલ.

ગદદ ઘણીજ હતી. સર્વેથી ઘણો ત્રાસદાયક દેખાવ કાનપુરમાં થયો. ત્યાંના લશ્કરે બંડ કરી સઘળા અંગ્રેજ અમલદારો તથા તેમની બાયડી અને છોકરાંઓને ઘેરી લીધાં. ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી આ અમલદારોએ બળવાખોરો સામે ટકાવ કર્યો, અને મહા કષ્ટ ખમ્યાં. આ બળવાખોરોનો ઉપરી નાનાસાહેબ (બાજીરાવ ૨ જાનો દત્તક), તથા તેનો પ્રધાન અજિમુલ્લા હતા. જ્યારે નાનાસાહેબે આ અમલદારોને તેગનાં બાયડી છોકરાં સહિત અલાહબાદ સહીસલામત લઇ જવાનું વચન આપ્યું ત્યારેજ તેઓ તેને શરણ થયા; પણ આ દગલબાજ ચંડાળે પોતાનું વચન પાળ્યું નહીં. એના બોલપર વિશ્વાસ રાખી આસરે ૪૫૦ જણ ગંગા નદીગાં ગછવાગાં બેસી અલાહબાદ જવા નિકળ્યાં, પણ તે સઘળાંને નાનાના હોકગથી બળવાખોરોએ ગોળીથી મારી નાંખ્યાં. માત્ર ચાર જણ આમાંથી બચી ગયાં. જુલાઈ માસની ૧૫ મી તારિખે વળી એ ચંડાળે ૧૨૫ બાળકો અને સ્ત્રીઓને નાહાના ઓરડાગાં પુર્યાં, અને પછી તેગને કાપી નાંખી તેગનાં શરીરના કકડા કુવામાં નાંખી દીધા.

સર હેન્રિ લોરેન્સ.

અયોધ્યાના કમિશનર સર હેન્રિ લોરેન્સે આ બળવા વિશે સાંભળતાંજ લકનોના કિલ્લાગાં ખોરાક ભરી રાખ્યો અને ત્યાંના સઘળા યુરોપીઅનો સાથે પોતાનો બચાવ કરી બેઠો. બળવાખોરોએ ત્યાં ઘણાક હુમલા કર્યા, પણ સઘળા વ્યર્થ ગયા. આ કમિશનરના બચાવને માટે હેવલોક સરદાર આવ્યો પણ તે કાંઇ કરી શકયો નહીં. બે મહિના રહીને કેમ્પબેલ સરદાર થોડુંક લશ્કર લઇ જ્યારે આવ્યો ત્યારે તેઓ ત્યાંથી બાહેર નિકળ્યાં, અને વેર લેવાને તૈયારીઓ કરી.

હેવલોક.

એક લશ્કર કાનપુરગાં મોકલ્યું, જેણે ત્યાના બંડખોર સિપાઇઓને મારી વિખેરી નાંખ્યા.

દિલ્હીમાં બંડખોરની સંખ્યા બહુ હતી. બર્નાડ, નિકલસન, વિલ્સન, સ્મિથ અને બીજા અમલદારોએ ઘણી બાહાદુરીથી છેક સપ્ટેમ્બર માસમાં દિલ્હી પાછું જીતી લીધું, અને મહમદ બાહાદુરશાહ, તેના છોકરા, અને પૌત્રને હોડસન સરદારે પકડી કેદ કર્યા. પાદશાહને પાછળથી બંધીવાન દાખલ રંગુન મોકલી દીધો, જ્યાં તે ૧૮૬૨ગાં મરણ પામ્યો; બાહાદુરશાહાના છોકરાઓ અને પૌત્ર પેહેરેગીર ઉપર હુમલો કરી તેમના હાથમાંથી નાહાસી જતા હતા, ત્યારે તેગને ગોળીથી મારી નાંખવાની હોડસનને ફરજ પડી.

મહમદ બાહાદુરશાહમરણ પામ્યો ૧૮૬૨.

અયોધ્યા—દિલ્હી જીતી લીધા પછી લાંબો વખત સુધી હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગોમાં લડાઇ ચાલી. અયોધ્યાની બેગમ, બરેલીનો નવાબ, ફૈઝાબાદનો મોલવી, અને બિઠુરનો નાનાસાહેબ અયોધ્યા અને રોહિલખંડમાં હોવાથી, ત્યાં બળવો ઘણા જોસથી ઉઠયો. સર કોલિન કે-

સર કોલિન કૈમ્પબેલ. કૈમ્પબેલે ગુર્ખા લોકના રાજા જંગબાહદુરની મદદથી તેમની સામે લડાઇ કરી, અને તેમને વિખેરી નાંખ્યા. સર હ્યુ રોઝે મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં બંડખોરને મારી નસાડી મેલ્યા; એની સામે લડવા આવેલાં નાનાસાહેબનો સગો તાતીઆટોપી અને જહાંન્સીની રાણી હતાં. જહાંન્સીનો મજબુત ગઢ સર હ્યુ રોઝે જીતી લીધો, અને રાણી પોતે ગ્વાલિયરનો બચાવ કરતાં રણમાં પડી.

તાતીઆટોપી.

તાતીઆ ટોપીને ફાંસી દીધી ૧૮૫૯. તાતીઆટોપી પણ ૧૮૫૯ માં પકડાયો, અને કાનપુરમાં ચાલેલી કતલમાં તે સાંમિલ હતો માટે તેને ફાંસી દીધી.

નાનાસાહેબ પણ નેપાલનાં જંગલોમાં નહાસી ગયો, જ્યાં તે મરણ પામ્યો એવું ધારવામાં આવેછે. આ પ્રમાણે આ ભયંકર બળવાનો અંત આવ્યાથી જે લોકો એમાં સામિલ થયલા પુરવાર થયા તેમના કેટલાક આગેવાનોને મારી નાંખ્યા, અને બાકીનાઓને દેશનિકાલ કર્યા. ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ કેનિંગ આ બંડખોર સામે ઘણી દયાળુ રીતે વર્ત્યો, તેથી ઘણા અંગ્રેજોએ તેની નિંદા અને હાંસી કરી. તે સઘળાઓનો વિચાર એવો હતો કે આ ફિતુરમાં સામિલ થનારા સઘળાઓને તેમનાં ચંડાળ કામોને માટે મારી નાંખવા હતા.

—:૦:—

પ્રકરણ ૧૧ મું.

રાજમાં ફેરફાર.

આ બળવો સમ્યા પછી રાજમાં ઘણાક ફેરફારો થયાઃ—

હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને સ્વાધીન થયું. (૧) ૧૮૫૮ ના આગસ્ટ માસમાં અંગ્રેજી પાર્લામેંટે હિંદુસ્તાનનું રાજ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની પાસેથી લઈ લીધું, અને ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને સ્વાધીન કર્યું. (૨) હિંદુસ્તાનને માટે એક સેક્રેટરી નિમ્યો, અને તેને મદદ કરવાને ૧૫ માણસોની એક કૌન્સિલ કાઢી આ કૌન્સિલના પંદરમાંના આઠ એવા હોવા જોઈએ કે જેઓએ ૧૦ વરસ હિંદુસ્તાનમાં નોકરી કરી હોય. (૩) ગવર્નર જેનરલને વાઇસરોયનો નવો ઇલકાબ મળ્યો.

ગવર્નર જેનરલને વાઇસરોયનો ઇલકાબ મળ્યો.

(૪) કમ્પનીનાં હિંદુસ્તાનમાંજ નોકરી કરનાર અંગ્રેજી લશ્કરને બ્રિટિશ રાજના લશ્કર સાથ ભેળી નાંખ્યું. (૫) ગવર્નર જેનરલની, તેમજ મુંબઈ તથા મદ્રાસની કૌન્સિલમાં કાયદા બાંધવામાટે દેશી મેમ્બરોને દાખલ કીધા. (૬) ઇલાકાઓમાં સુપ્રીમ કોર્ટને બદલે ન્યાયની હાઈ કોર્ટો સ્થપાઇ.

હાઈકોર્ટ સ્થપાઇ.

મહારાણીનો ઢંઢેરો:—ઉપર લખેલા ફેરફારો હિંદુસ્તાનમાં દાખલ કર્યા પછી ૧ લી નવેમ્બર ૧૮૫૮ ને દિને અલ્લાહબાદમાં મોટી દરબાર ભરીને લોર્ડ કેનિંગે મહારાણીનો ઢંઢેરો વાંચી સંભળાવ્યો. આ ઢંઢેરામાં હિંદુસ્તાનના દેશીઓને ધર્મ સંબંધી છુટ આપી; બળવામાં જે સઘળાઓએ ભાગ લીધો હતો, તેઓમાંના ખુન કરનારા તથા આગેવાનો શિવાય સઘળાને માફી બક્ષી; અંગ્રેજના વફાદાર રાજાઓને દત્ત પુત્ર કરવાનો હક આપ્યો; ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીના દિવાની તથા મુલકી તથા લશ્કરી ખાતામાં જેઓ નોકરી કરતા હતા, તેમને તેમની જગ્યા પર બહાલ રાખ્યા; દેશી રાજ્યો સાથે કમ્પનીએ જે કરારો કર્યા હતા તે કબુલ મંજુર રાખ્યા, અને ધર્મનો કંઇ ભેદ ન રાખી સરકારી નોકરીમાં યોગ્ય પુરૂષોને રાખવાની કબુલાત આપી.

અલ્લાહબાદમાં દરબાર.

મહારાણીનો ઢંઢેરો.

લોર્ડ કેનિંગ સને ૧૮૬૨ માં હિંદુસ્તાન છોડી સ્વદેશ ગયો અને ત્યાં તે એક મહિનામાં મરણ પામ્યો.

લોર્ડ કેનિંગ મરણ પામ્યો ૧૮૬૨.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ગવર્નર્સ જેનરલ અને તેમની કારકીર્દિ.

(૧) વોર્ન હેસ્ટિંગ્સ—૧૭૭૪-૧૭૮૫.

ઇ. સ. ૧૭૭૩ માં રેગ્યુલેટિંગ એકટ પસાર થયો, તે ધારાની રૂઇએ હેસ્ટિંગ્સ પેહેલ વેહેલો ગવર્નર જેનરલ થયો. તેણે ૧૩ વરસ (બે વરસ ગવર્નર તરીકે) કમ્પનીને અગણિત ફાયદા થાય એવી રીતે અમલ ચલાવ્યો. જેમ હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાજનો પાયો નાંખનાર કલાઇવ હતો, તેમ રાજકારભારની રચના રચનાર હેસ્ટિંગ્સ હતો. એની કૌન્સિલના મેમ્બરો મૉન્સન, કલેવરિંગ, ફ્રાન્સિસ, અને બારવેલ હતા. હેસ્ટિંગ્સને સર્વ કામકાજોમાં બારવેલ એકમત થઇ મદદ આપતો, પણ ઉપલા ત્રણ દરેક બાબતમાં તેની યોજનાની સામા થતા. આ ત્રણ મેમ્બરોની ઉશ્કેરણીથી રાજા નન્દકુમાર નામના એક બ્રાહ્મણે હેસ્ટિંગ્સ ઉપર લાંચ લેવાનો આરોપ મુક્યો, અને તે બાબતની તજવીજ ચાલતી હતી તેટલામાં એજ બ્રાહ્મણ ઉપર જુઠા દસ્તાવેજો બનાવ્યાનું તોહોમત મુકાયું, અને

કૌન્સિલના મેમ્બરો.

તેની નવી અદાલતમાં વડા ન્યાયાધીશ સરએલીજા ઇમ્પી આગળ તપાસ ચાલી ૧૭૭૫. તેના ઉપર આ તોહોમત સાબિત થવાથી તેને ૧૭૭૬ મા ફાંસી દીધી.

નન્દકુમારને ફાંસી દીધી ૧૭૭૬.

હેસ્ટિંગ્સે ૧૭૭૪ માં રોહિલા લોકને અયોધ્યામાંથી હાંકી કાઢી કમ્પનીને ૪૦ લાખ રૂપિયાનો ફાયદો કરી આપ્યો. એણે ૧૭૭૬-૮૨ સુધી મરેઠાની પેહેલી લડાઇ, અને ૧૭૮૦-૮૪ સુધી મ્હૈસુરની બીજી લડાઇ કરી તેમનો ઘણી સારી રીતે અંત આણ્યો.

કમ્પનીનો ખજાનો આ લડાઇઓથી ખાલી થઇ ગયો, ત્યારે એણે કાશીના જમીનદાર રાજા ચૈયતસિંહ અને અયોધ્યાના નવાબ અજ્જેફદૌલાની પાસે કમ્પનીનું લેણું માગ્યું. કાશી પ્રાંત અમુક પૈસાની રકમ લેવાની બોલીએ ચૈયતસિંહને કમ્પનીએ આપ્યો હતો; અને અજ્જેફદૌલાએ કરાર પ્રમાણે લાંબો વખત સુધી ખંડણી ભરી ન હતી. જ્યારે આ બન્ને જણાએ આ માંગણી સામે વાંધો ઉઠાવ્યો, ત્યારે હેસ્ટિંગ્સ પોતે આ વિષેનો બંદોબસ્ત કરવા કાશી ગયો. ચૈયતસિંહ એની સામો થયો, તેથી હેસ્ટિંગ્સે તેને પકડ્યો. આથી ત્યાંનું લોક ઘણું ઉશ્કેરાયું, અને હુલ્લડ કરી પકડનારાઓને કાપી નાંખ્યા, તેમાં હેસ્ટિંગ્સ સેહેજ બચી ગયો. લસ્કર મદદે આવી પોહોંચતાંજ ચૈયતસિંહ ગ્વાલિયર નહાસી ગયો, તેથી તેની જગ્યાએ તેના ભત્રિજાને રાજા કરી હેસ્ટિંગ્સે કાશી પ્રાંતની ખંડણીની વાર્ષિક રકમ વધારી. અજ્જેફદૌલાએ પણ કંઇ ઉપાય ન મળવાથી પોતાની મા અને દાદી પાસેથી પૈસા કઢાવી હેસ્ટિંગ્સને આપ્યા.

ચૈયતસિંહ અને અજ્જેફદૌલા.

હેસ્ટિંગ્સનાં આ કામો એના ઉપરીઓને ગમ્યાં નહીં, તેથી એણે ૧૭૮૫ માં પોતાનો હોદ્દો છોડ્યો, અને ઇંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં એને રાજા અને પ્રધાન તરફથી ઘણું માન મળ્યું; પણ એના દુશ્મનો જેમાં મુખ્ય પિટ, બર્ક, અને ફ્રાન્સિસ હતા, તેઓએ એનાં ઘણાંક કામો ધિક્કારી કાઢ્યાં, અને એના ઉપર જુલમનાં અને એવાં બીજાં કામનો આરોપ મુકી એને ઇન્સાફની તપાસપર આણ્યો ૧૭૮૮.

પિટ, બર્ક અને ફ્રાન્સિસ.

હેસ્ટિંગ્સ મરણ પામ્યો ૧૮૧૮.

આ તપાસ સાત વરસ એટલે ૧૭૯૫ સુધી ચાલી, જેમાં એના ઉપર મુકેલાં તોહોમતો ખોટાં ઠર્યાં. હેસ્ટિંગ્સને પોતાનો બચાવ કરવામાં એક લાખ પોન્ડનો ખરચ થયો હતો. એ પોતાની ૮૬ વર્ષની ઉમરે ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં મરણ પામ્યો. આ ગવર્નર જેનરલ ઘણો બુધ્ધિમાન, પ્રવીણ, અને દઢ મનનો હતો. એણે હિંદુસ્તાનમાં વિદ્યાને બહુ ઉત્તેજન આપ્યું.

સરજોન મેક- ફરસન૧૭૮૫ -૧૭૮૬. હેસ્ટિંગ્સના ઇંગ્લાંડ જવા પછી સર જોન મેક્ફરસન જે કૌન્સિલનો વડો સભાસદ હતો, તેણે ૨૦ મહિના ગવર્નર જેનરલ તરીકે કામ ચલાવ્યું ૧૭૮૫-૮૬.

(૨) લોર્ડ કોર્નવોલિસ ૧૭૮૬-૧૭૯૩.

આ ગવર્નર જેનરલ સપ્તેમ્બર માસમાં કલકત્તે આવ્યો, અને સ. લાહ સંપથી રાજકારભાર ચલાવવાને ઉપાયો લેવા લાગ્યો. કમ્પનીના નોકરો જે વેપાર કરતા હતા અને તેથી જે બિગાડો થતો હતો, તેનો એણે એકદમ અટકાવ કર્યો. એના વખતમાં ૧૭૯૦-૧૭૯૨ સુધી મ્હૈસુરની ત્રીજી લડાઈ ચાલી, જેમાં ટીપુને અરિકેરાની લડાઇમાં હરાવી તેની ઘણીક જગ્યા જીતી લીધી. લોર્ડ કોર્નવોલિસે પોતાની કારકીર્દિનાં છેલ્લાં વરસમાં મેહેસુલ ખાતામાં જમાબંદીની ત્રણ નવી રીતો દાખલ કરી:—જમીનદારી, ગામવારી, અને રયટરી.

અરિકેરાની લડાઇ૧૭૯૧.

જમાબંદીની ત્રણ રીતો.

૧. જમીનદારી રીત એ હતી કે મોટા મોટા જમીનદારોને તેમની જમીનની જમાબંદીનાં ઉપજને માટે જવાબદાર કર્યા. આ રીત બંગાળામાં દાખલ કરી.

૨. ગામવારી રીતઃ—ગામના લોકને પોતાની હદમાં આવેલી જગ્યાની ઉપજને માટે જવાબદાર કર્યા. આ રીત મધ્ય પ્રાંતો, બંગાળાના વાયવ્ય પ્રાંતો અને પંજાબમાં દાખલ કરી.

૩. રાયટરિ રીતઃ—આ રીતમાં ખેડુતોએ જમીનને માટે સરકારમાં શું ભરવું એ નક્કી કર્યું. આ રીત મુંબઈ તથા મદ્રાસમાં દાખલ કરી.

(૩) સરજાન શોર ૧૭૯૩-૧૭૯૮.

સર જોન શોર પેહેલાં મુલકી ખાતાનો નોકર હતો, તેથી એ આ દેશનું સારૂં જ્ઞાન ધરાવતો હતો. એની કારકીર્દિમાં મરેઠા લોકોએ નિઝામને ૧૭૯૫ માં કુર્દલાની લડાઈમાં હરાવ્યો, અને છઠ્ઠા પેશ્વા માધવરાવ નારાયણના પ્રધાન નાના ફડનવીસે મરેઠી રાજને ઘણી ચઢતી હાલતમાં આણ્યું. સર જોન શોરે નિઝામને મરેઠા સામે મદદ કરી નહીં તેમાં એણે મોટી ભૂલ કીધેલી કહેવાય છે. બંગાળાના અંગ્રેજી અમલદારોએ વળી મોટા પગાર માગ્યા, તે એણે સામે થયા વગર તેમને આપ્યા.

કુર્દલાની લડાઈ ૧૭૯૫.

(૪) લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન (માર્કવિસ વેલેસ્લિ) ૧૭૯૮-૧૮૦૫

લોર્ડ મોર્નિંગ્ટનની કારકીર્દિમાં મ્હૈસુરની ચોથી (૧૭૯૮-૯૯) અને મરેઠા સાથની બીજી (૧૮૦૨-૧૮૦૫) લડાઇઓ થઈ. મ્હૈસુરની ચોથી લડાઇમાં ટીપુ શ્રીરંગપટણની લડાઇમાં માર્યો ગયો. આ ગવર્નર જેનરલે ૧૮૦૧ માં અયોધ્યામાં સુધારો કર્યો; ૧૮૦૨ માં મરેઠા સાથે વસાઈ આગળ સં-

ધિ કરી; ૧૮૦૩ માં વરાડના રાજા રઘુજી ભોંસલે તેમજ દૌલતરાવ સિંધિયાને હરાવી સલાહ કરવાની જરૂર પાડી; દિલ્હીના રાજા શાહઆલમને મરેઠા સરદારોએ કેદ રાખ્યો હતો તેને છોડવ્યો; જસવંતરાવ હોલ્કરને હરાવી તેની સાથે સંધિ કરી; અને ભરતપુરના રાજાને ૧૮૦૫માં સલાહ કરવાની ફરજ પાડી. લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન ઘણો ભણેલો અને બુદ્ધિમાન હતો. ઇ. સ. ૧૮૦૫ માં જ્યારે એ સ્વદેશ ગયો ત્યારે એને ઘણું માન અને ૨૦ લાખ રૂપિયા બક્ષિસ તરીકે મળ્યા.

દિલ્હીના રાજાને છોડવ્યો ૧૮૦૩.

(૫) માર્કવિસ કોર્નવોલિસ (બીજીવાર) ૧૮૦૫-૧૮૦૫.

ઇંગ્લાંડની સરકાર આ વખતે સમાધાની જોવાને ઘણી આતુર હતી, તેથી આ ગવર્નર જેનરલને બને ત્યાં લગી લડાઈનો અંત લાવવાની સુચના આપી હિંદુસ્તાન ખાતે પાછો મોકલ્યો; પણ એ બે માસમાં બનારસ આગળ ગાજીપુરમાં મરણ પામ્યો, અને એની જગ્યાએ સર જ્યોર્જ બાર્લો, જે કૌન્સિલનો વડો સભાસદ હતો, તેણે ૧૮૦૫-૧૮૦૭ સુધી રાજકારભાર ચલાવ્યો. એણે પોતાના પૂર્વાધિકારીના વિચાર અમલમાં આણ્યા, અને અંગ્રેજોએ ભારે લડાઇઓ કરી સિંધિયા તથા હોલ્કર પાસેથી જે જગ્યાઓ જીતી લીધી હતી, તે એણે તેમને પાછી આપી એટલુંજ નહીં, પણ અંગ્રેજ સાથે દોસ્તી રાખનાર રાજાઓ જેઓને હોલ્કર તથા સિંધિયાએ પાછળથી લડાઇ કરી ઘણું દુઃખ દીધું, તેમને મદદ પણ આપી નહીં. એના વખતમાં વેલોરમાં તેમજ સિકંદ્રાબાદ, વલાજાબાદ અને નંદીદુર્ગમાં બંડ ઉઠયાં (૧૮૦૬), આ બંડનું કારણ એ હતું કે સર જ્યોર્જ બાર્લોએ હિંદુ સિપાઈઓને કપાળપર ટીલું કરવાને ના કહી, અને બધાને એક સરખી દાઢી મુછ રાખવાનો, તથા ચોકસ ઘાટની પાઘડી ઘાલવાનો હુકમ કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૭ માં લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જેનરલ થઇ આવ્યો, અને સર જ્યોર્જ બાર્લો ૧૮૦૭-૧૮૧૩ સુધી મદ્રાસનો ગવર્નર રહ્યો. અહિંયાં પણ એના "રેન્ટ કોન્ટ્રેક્ટ" નામના અણગમતા સુધારાથી બંડ થયું, અને લશ્કરનો સેનાધિપતિ જેનરલ મેકડોનલ્ડ પોતાનો હોદ્દો છોડી વિલાયત ગયો.

સર જ્યોર્જ બાર્લો ૧૮૦૫-૧૮૦૭.

વેલોર, સિકંદ્રાબાદ, વલાજાબાદ, અને નંદીદુર્ગમાં બંડ ૧૮૦૬.

મદ્રાસમાં બંડ ૧૮૦૭.

(૬) લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭-૧૮૧૩.

ઈ. સ. ૧૮૦૯ માં આ ગવર્નર જેનરલે લાહોરના રાજા રણજી-

તસિંહ સાથે (પેહેલી) સંધિ કરી, કારણ કે આ વખતે રૂશિયન લોકની હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવવાની ધાસ્તી હતી. એજ વરસમાં એણે જાવા, બુર્બોન, તથા આઇલ ઓફ ફ્રાન્સ જીતી લીધાં, અને સિંધ, કાબુલ, તથા ઇરાન જોડે દોસ્તી કરી. એ ૧૮૧૩ માં ઇંગ્લાંડ ગયો; ત્યારે એને એની સારી ચાકરીને માટે અમીરી પદ્ધી મળી.

જાવા, બુર્બોન, આઇલ ઓફ ફ્રાન્સ જીત્યાં ૧૮૦૯.

(૭) મોઇરાનો અર્લ (માર્કવિસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ) ૧૮૧૪—૧૮૨૩.

એની કારકીર્દિમાં નેપાલ (૧૮૧૪-૧૬) પિંઢારા (૧૮૧૬-૧૭) અને મરેઠા સાથની ત્રીજી (૧૮૧૭-૧૮) લડાઇઓ થઇ, જેમાં અંગ્રેજોનો જય થયો; અને છેલ્લા પેશ્વા બાજીરાવ બીજાને અને નાગપુરના આપા સાહેબને શરણ થવું પડયું. નવ વરસ સુધી એણે પોતાની નોકરી ઘણી ચાલાકીથી બજાવી, અને કમ્પનીની મેહેસુલ ઘણી વધારી. એની સારી નોકરીને માટે એને ૬૦,૦૦૦ પૌન્ડનો એક વજીફો બક્ષિસ મળ્યો, અને એના મરણ પછી પણ એના વારસોને બીજા ૨૦,૦૦૦ પૌન્ડ મળ્યા.

૬૦,૦૦૦ પૌન્ડની બક્ષિસ.

(૮) લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ ૧૮૨૩—૧૮૨૮.

આ ગવર્નર જેનરલને આવતાંનેવાર બ્રહ્મી લોક સાથે (પેહેલી) લડાઇ (૧૮૨૩-૨૬) કરવી પડી, અને ૧૮૨૬ માં ભરતપુરના રાજા સાથે લડાઇ કરી ત્યાંનો કિલ્લો જે ન જીતાય એવો ધારવામાં આવતો હતો અને જે ઇ, સ. ૧૮૦૫ માં લોર્ડ લેકે ઉરાડી નાંખવાને ફોકટ પ્રયત્ન કર્યો હતો. તે આ વખતે લોર્ડ કોમ્બરમિઅરે ઉરાડી નાંખ્યો. લોર્ડ આમ્હર્સ્ટે સિમ્લામાં પોતાનો રહેવાનો મુકામ પેહેલવેહેલો કર્યો. આ જગ્યા ગુરખા લોક પાસેથી જીતેલી જગ્યાઓમાંની એક છે, અને તે ૭,૦૦૦ ફીટ ઊંચી છે.

સિમ્લામાંરહેવાનો મુકામ કર્યો.

(૯) લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિક ૧૮૨૮—૧૮૩૫.

ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં વેલોરમાં જ્યારે બંડ થયું ત્યારે એ મદ્રાસનો ગવર્નર હતો. એણે પોતાનું નામ લોક કલ્યાણના કામ કરવાથી મેળવ્યું. એની કારકીર્દિમાં (૧) કુર્ગનું રાજ્ય કમ્પનીના રાજ્ય સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું, કારણ કે ત્યાંનો ગાંડો રાજા પોતાની રૈયતપર જુલમ કરતો હતો, અને કમ્પની સાથે કઢંગી રીતે વર્તતો હતો. (૨) ૧૮૩૩માં કમ્પનીના પટાનો વખત પુરો થયાથી હિંદુસ્તાન તથા ચીન સાથે વેપાર કરવાની બધાને છુટ મળી. આથી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની

કુર્ગનું રાજ્ય જોડી નાંખ્યું ૧૮૩૪.

ફ્કેત રાજ્ય કરનાર મંડળી રહી. (૩) બ્રાહ્મણોમાં સતીનો ઘાતકી ચાલ, રજપૂતોમાં સ્ત્રી બાળકોને મારી નાંખવાનો, અને જગન્નાથજીના મંદીરમાં કમકમાટ ઉપજાવે એવી ક્રિયા કરવાનો ચાલ જે હતો તે એણે તદન બંધ પાડયો.

ઠગીલોક. ઘણા અસલના વખતથી ઠગી એટલે ફાંસીઆ લોકો વેપાર કે જાત્રા કરવાને અર્થે ટોળાંબંધ સાથે ફરતા, અને માણસોના ગળામાં ફાંસો નાંખી મારી નાંખતા, ને તેમને કાળી દેવીને ભોગ આપતા. આ પાપી ધંધો પણ લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિકે જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ્યો, અને ઘણાઓને સખત શિક્ષા કરી. આ ગવર્નર જેનરલનું કલકત્તામાં એક પુતળું છે

સર સી. ટી. મેટકાફ ૧૮૩૫-૩૬. જે ઉપર મેકોલેની કલમથી લખાયલો એક લેખછે, જેમાં તેનાં ઘણાં વખાણ ગાયાં છે. એના વખતમાં ઇંગ્લાંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે પેહેલવેહેલી "સ્ટીમરો" આવ જાવ કરવા લાગી. એ ૧૮૩૫ માં હિંદુસ્તાન છોડી ગયો અને એની જગ્યાએ સર સી. ટી. મેટકાફ કામ ચલાઉ ગવર્નર જેનરલ નિમાયો.

(૧૦) લોર્ડ ઓકલેન્ડ ૧૮૩૬—૧૮૪૨.

એણે અયોધ્યાની બેગમે ૧૮૩૭ માં જે બંડ ઉઠાવ્યું, તે ચાલાકીથી બેસાડી દીધું, અને અફગાન લોક સાથે શાહસુજાને તેની ગાદી પાછી અપાવવાને (૧૮૩૮-૪૨ સુધી) લડાઈ કરી, જેમાં અંગ્રેજોને મહા કષ્ટ ભોગવવાં પડયાં. ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં એણે ચીન સાથે લડાઈ કરી હોન્કોંગ

ચીન સાથેલડાઇ ૧૮૪૦. લીધું અને ચાર બંદરો વેપારને માટે ખુલ્લાં મુકાવ્યાં. ૧૮૪૨ ના માર્ચ મહિનામાં એ હિંદુસ્તાન છોડી ગયો, અને એની જગ્યાએ લોર્ડ એલેનબરો થયો.

(૧૧) લોર્ડ એલેનબરો ૧૮૪૨—૧૮૪૪.

પેહેલી અફગાન લડાઇનો અંત હજી આવ્યો ન હતો. અંગ્રેજોએ જે દુઃખ ખમ્યાં હતાં તેનું વેર લેવાને આ ગવર્નર જેનરલે ચાંપતા ઉપાયો લીધા, અને તેઝીનઘાટ, નોની, અને મૈદાનની લડાઈઓ (૧૮૪૨) માં અફગાન લોકોને હરાવી આ લડાઈનો અંત આણ્યો. એણે ૧૮૪૨-૪૩ માં સિંધ, તથા ૧૮૪૩ માં ગ્વાલિયરમાં પણ લડાઇઓ કીધી અને સિંધ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી નાંખી સર ચાર્લ્સ નેપિયરને ત્યાંનો કમિશનર નિમ્યો. લોર્ડ એલેનબરો કોર્ટ ઓફ ડિરેકટરના વિચારોથી ઉલટાજ વિચારો ધરાવતો હતો માટે તેને પાછો બોલાવી લીધો, અને સર હેન્રિ હાર્ડિંજને તેની જગ્યાએ મોકલ્યો.

(૧૨) સર હેન્રિ હાર્ડિંજ ૧૮૪૪–૧૮૪૮.

એ એક અનુભવી શૂરવીર હતો. યુરોપમાં સ્પેન સાથના વિગ્રહમાં લડતાં એનો એક હાથ કપાઇ ગયો હતો. એની સારી ચાકરીને માટે એને ઉમરાવની પદ્વી મળી હતી. એની કારકીર્દિમાં પંજાબ સાથનો (૧૮૪૫–૪૭) પેહેલો વિગ્રહ થયો, જેમાં એણે પોતાની ઘણી ચાલાકી વાપરી. એણે ઘણા-એક સુધારા કર્યા—બાળહત્યા, સતી અને મનુષ્યના ભોગ આપવાની કમ-કમાટ ભરેલી રસમોનો અટકાવ કર્યો, વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું, અને આગ્રાનો તાજમેહેલ સમરાવ્યો. ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં ૪૨ મહિના રાજ્ય ચલાવી એ ઇંગ્લાંડ ગયો.

(૧૩) અર્લ ઓફ ડેલહૌસી ૧૮૪૮—૧૮૫૬.

હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જેનરલમાં એ મોટો ગણાય છે. એ મોટા મ-નનો, દયાળુ, અને સલાહને ચાહનાર હતો. એને પંજાબ સાથે બીજો (૧૮૪૮–૪૯) અને બ્રહ્મી લોક સાથે બીજો (૧૮૫૨–૫૩) વિગ્રહ કરવાની ફરજ પડી. આમાંની પેહેલી લડાઇમાં પંજાબ પ્રાંત, ૧૮૪૯ માં અને બીજીમાં પેગુ ૧૮૫૨ માં અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં. એ શિવાય નાગપુર ૧૮૫૩ માં, અ-યોધ્યા અને તંજોર ૧૮૫૬ માં ખાલસા થયાં. એણે રાજ્યકારભારમાં ઘણા સુધારા કર્યા; નેહેરો બંધાવી, ગંગાની નેહેર જે હિંદુસ્તાનમાં સર્વથી મોટી ગણાય છે, તે એણે ખુલ્લી કરી. આગગાડીની સડકો એના વખતમાં નંખાઇ.

ચાર્લ્સ ઉવુડ-નું બિલ.

ટપાલ ખાતામાં સુધારા કર્યા, અને તારો નંખાયા. સને ૧૮૫૩ માં બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલના પ્રેસિડન્ટ સર ચાર્લ્સ ઉવુડને હાથે પાર્લામેન્ટમાં એક બિલ પસાર થયું, તેથી કમ્પનીના પટામાં કેટલાક અગત્યના ફેરફાર થયાઃ—

૧. ડિરેકટરની સંખ્યા ઘટાડી ૨૪ ની ૧૮ કરી, અને તેમાંના ૬ માદીપતિ તરફથી નિમવામાં આવ્યા.

૨. હિંદુસ્તાનને માટે કાયદા બાંધનારી એક સભા સ્થાપી.

૩. વૈદકખાતાંની અને સિવિલ સર્વિસની ચાકરીમાં જે કોઈ ઉમેદવાર ઠેરવેલી પરિક્ષામાં પસાર થાય તેને દાખલ કરવો.

૪. બંગાળા ઇલાકાની સરકાર માટે એક લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર નિમ્યો. લોર્ડ ડેલહૌસી ૧૮૫૬ માં પોતાનો અધિકાર છોડી ઇંગ્લાંડ ગયો અને ૧૮૬૦ માં માંદગીના સબબથી તે પોતાની ૪૮ વરસની વયે મરણ પામ્યો. એની સારી ચાકરીને માટે એને વરસ દહાડે ૫,૦૦૦ પૌન્ડનું પેન્શન મળ્યું. એની "એનેકસેશન પોલિસિ" એટલે રાજ જોડી નાંખવાની રાજનીતિ કહેવાય છે.

(૧૪) અર્લ કેનિંગ ૧૮૫૬–૧૮૬૨.

અર્લ કેનિંગ, અર્લ ઓફ ડેલહોસીનો મિત્ર હતો. એના વખતમાં ચીન તથા ઇરાન જોડે લડાઈ થઇ ૧૮૫૬. બીજે વરસે (૧૮૫૭ માં) બંગાળાના લશ્કરના સિપાઈઓએ બળવો કર્યો, અને તે બળવો લગભગ આખા દેશમાં સળગી ઉઠયો. ૧૮૫૮ માં આ બળવો શમી ગયા પછી રાજમાં ઘણા ફેરફારો થયા; તેમાં મુખ્ય એ હતા કે ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કમ્પની જે રાજકારભાર ચલાવવાની હિંદુસ્તાનમાં સત્તા ભોગવતી હતી, તે સત્તા ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને મળી, હિંદુસ્તાન ખાતેનો ઇંગ્લાંડમાં એક સેક્રેટરી નિમાયો, અને તેની મદદને માટે ૧૫ સભાસદ નિમ્યા, દરેક ઈલાકામાં હાઈકોર્ટ સ્થાપી, અને ગવર્નર જેનરલને "વાઇસરોય"નો નવો ઈલકાબ મળ્યો.

રાજમાં ફેરફાર.

અર્લ કેનિંગ ૧૮૬૨ માં હિંદુસ્તાન છોડી સ્વદેશ ગયો, અને ત્યાં તેજ વરસમાં તે મરણ પામ્યો. એ છેલ્લો ગવર્નર જેનરલ તેમજ પેહેલો "વાઈસરોય" હતો.

લોર્ડ એલ્જીન ૧૮૬૨—૧૮૬૩.

અર્લ કેનિંગ પછી લોર્ડ એલ્જીન વાઇસરોય થઇ આવ્યો. એના વખતમાં વાહાબી લોકે અંગ્રેજો સામે બંડ ઉઠાવ્યું, અને લૂટફાટ કરવા લાગ્યા, પણ થોડા વખતમાં અંગ્રેજી લશ્કરે તેમને મારી સરહદ ઉપર લૂટ ચલાવતા બંધ પાડયા. એણે કાયદા બાંધવા માટે ત્રણ અંગ્રેજ અને ત્રણ દેશી ગૃહસ્થોની કૌન્સિલ ઠરાવી.

વાહાબી લોકનું બંડ.

આ વાઇસરોય ૧૮૬૩ ના નવેમ્બર માસમાં મરણ પામ્યો.

લોર્ડ લોરેન્સ ૧૮૬૪–૧૮૬૯.

અયોધ્યા, બુંદેલખંડ, અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ભારે દુકાળ ૧૮૬૬.

ત્રીજા વાઇસરોય (પંજાબનો રક્ષક) લોર્ડ લોરેન્સે ૧૮૬૪–૬૯ સુધી રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો. એના વખતમાં ભૂતાન અને એબિસિન્યા જોડે લડાઇઓ થઇ, તેમજ ૧૮૬૬ માં અયોધ્યા, બુંદેલખંડ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં એક ભારે દુકાળ પડયો. એણે રૈયતને સુખી કરવાને ઘણાક ઉપાયો લીધા. ખેડુતોની હાલત સુધારી અને અફગાનિસ્તાનમાં શેરઅલ્લીને ત્યાંનો અમીર કબુલ કર્યો. લોર્ડ લોરેન્સ ૧૮૬૯ માં ઇંગ્લાંડ ગયો, ત્યાં એને એની સારી નોકરીને માટે ઉમરાવની પદ્વી મળી. આ વાઇસરોય ૧૮૭૯ માં મરણ પામ્યો.

લોર્ડ મેયો ૧૮૬૯–૧૮૭૨.

લોર્ડ મેયોએ રાજ્યના કેટલાક ખાતાંઓમાં સુધારા કર્યા અને પુષ્કળ નેહેરો અને રેલ્વે બંધાવી. અફગાનિસ્તાનના અમીર શેરઅલ્લી જોડે અંબાલા આગળ મુલાકાત કરી બન્ને દેશો વચ્ચે મિત્રાચારીનો ગાંઠ મજબુત કર્યો. ૧૮૬૯—૭૦ માં નામદાર "ડયુક ઓફ એડિન્બરો"

ડયુક ઓફ એડિનબરો આવ્યો ૧૮૬૯-૭૦. હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. ૧૮૭૨ માં એંડામેન ટાપુમાં ત્યાંના ગુનેહગારોની કેવી દેખરેખ ચાલેછે તે તપાસવાને લોર્ડ મેઓ ત્યાં ગયો ત્યારે શિરઅલ્લી નામના એક અફગાન ખુનીએ તેને મારી નાંખ્યો.

લોર્ડ નોર્થબ્રુક ૧૮૭૨-૧૮૭૬.

એના વખતમાં બંગાળામાં એક ભારે દુકાળ પડયો, પણ રાજ્ય તરફથી મોટી મદદ આપી એણે લાખોના પ્રાણ ઉગાર્યા. ૧૮૭૫ માં વડોદરાના રાજા મલ્હારરાવ ગાયકવાડની ઉપર કેટલાંક તોહોમત મુકાયાં; તેની તપાસ ત્રણ દેશી અને ત્રણ અંગ્રેજ ચ-

મલ્હારરાવને પદભ્રષ્ટ કર્યો ૧૮૭૫. હરયો આગળ ચાલી. ત્રણે દેશીઓએ તે રાજાપર મુકેલાં તોહોમતો ખોટાં છે એવો અભિપ્રાય આપ્યો, પણ ત્રણે અંગ્રેજોએ તેમનાથી ઉલટા વિચાર જણાવ્યા, તેથી લોર્ડ નોર્થબ્રુકે અંગ્રેજોના વિચારને મળતો થઇ ગાયકવાડને પદભ્રષ્ટ કરી મદ્રાસમાં કેદ કર્યો ૧૮૭૫, અને તેના વંશના એક બાળક શિયાજીરાવને આગલા રાજા ખંડેરાવની વિધવા જમનાબાઇ પાસે દત્તક લેવડાવી ગાદી આપી.

પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ હિંદુસ્તાન ખાતે આવ્યો ૧૮૭૫-૭૬. ૧૮૭૫-૭૬ માં પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો તે વખતે દેશીઓ તરફથી તેને ભારે આવકાર મળ્યો.

લોર્ડ લિટન ૧૮૭૬-૧૮૮૦

કૈસરે હિંદ. લોર્ડ નોર્થબ્રુકપછી લોર્ડ લિટન વાઇસરોય થઇને આવ્યો. એજ વરસમાં મહારાણી વિકટોરીયાએ "કૈસરેહિંદ" પદ ધારણ કર્યું. આ માટે દિલ્હીમાં સર્વથી મોટું દરબાર ભરાયું. આ વાઇસરોયે કપડપરથી જકાત કાઢી નાંખી, અને દેશી પત્રો, ચોપાનિયાં વિગેરેનો કેટલોક હક છીનવી લીધો. એના વખતમાં ૧૮૭૭ માં ભારે દુકાળ પડયો, અને લાખોના જીવ ગયા. ઇ. સ. ૧૮૭૮-૮૦ સુધી

અફગાનિસ્તાન જોડે વિગ્રહ ૧૮૭૮-૮૦. અફગાનિસ્તાન જોડે (બીજો) વિગ્રહ થયો. ત્યાંનો અમીર શેરઅલ્લી રૂસ લોક સાથે મળી ગયો, તેથી તેની સામે લડવાને લશ્કર મોકલ્યું. શેરઅલ્લી નાસી ગયો, અને તેના છોકરા યાકુબખાંએ ગંદમક આગળ અંગ્રેજો સાથ સંધિ કરી, અને બ્રિટિશ અમલદારને કાબુલમાં રાખવાની પરવાનગી આપી. થોડા

ગંદમક આગળ સંધિ. વખતમાં તે અમલદાર (સર લુઇ કેવેનરી)ને તેણે મારી નંખાવ્યો, તેથી તેની સાથે પાછી લડાઇ કરી તેને હરાવ્યો, અને હિંદુસ્તાનમાં બંધીવાન કરી આણ્યો. એણે ધંધા રોજગારપર વેરો નાંખ્યો, અને મિઠાપર કર વધાર્યો.

માર્કવિસ ઓફ રિપન ૧૮૮૦—૧૮૮૪.

આ લોક પ્રિય વાઈસરોયે અફગાનિસ્તાન સાથની લડાઇનો અંત આણ્યો; દેશીઓને મોટા હોદ્દા આપવાનો હુકમ કાઢ્યો, દેશી કારીગીરીને ઉત્તેજન આપ્યું, સ્થાનીક સ્વરાજ્ય સ્થાપ્યું, ખેડુતો ઉપરનો જુલમ અટકાવ્યો, અને દેશી પત્રો, ચોપાનિયાં વિગેરેને તેમનું છુટાપણું પાછું આપ્યું; અમીર અબદુલ રહેમાનને ત્યાંનો અમીર કબુલ રાખ્યો, અને ૧૮૮૧ માં હિંદુસ્તાનનું તમામ લશ્કર કંદહારથી પાછું બોલાવી લીધું. આથી હિંદુસ્તાનમાં ભારે શાંતી થઇ. દેશીઓનું ભલું ઇચ્છનાર આ વાઇસરોયને પોતાનો હોદ્દો છોડતી વખતે હિંદુસ્તાનની પ્રજા તરફથી એટલું તો માન મળ્યું કે, એવું એના કોઇપણ પૂર્વાધિકારીને મળ્યું ન હતું. ૧૮૮૩માં મહારાણીના કુંવર ડયુક ઓફ કેનોટે મિસરની ફોજનું ઉપરીપણું લીધું.

કંદહારમાંથી અંગ્રેજીલશ્કર બોલાવી લીધું ૧૮૮૧.

લોર્ડ ડફ્રિન ૧૮૮૫—૧૮૮૮.

એના વખતમાં રશિયા જોડે કંઇક ખટપટ ચાલી, પણ તેનો સલાહસંપથી છેડો આવ્યો. બ્રહ્મદેશના રાજાની અંગ્રેજ વેપારીઓ સાથેની માઠી ચાલને લીધે પોતાની રૈયતપર જુલમ ગુજારવાને લીધે અને અંગ્રેજ લોકોને સતાવવાના વિચારથી ફ્રેન્ચ લોકોને કાંઇ હક્કો આપ્યા તેથી તેના રાજ્યપર હુમલો કર્યો અને થોડા વખતમાં જેનરલ પેન્ડરગાસ્ત અને કર્નલ સ્લેડને તે દેશ તાબે કરી અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યો. રાજાને પણ કેદ કરી હિંદુસ્તાનમાં આણ્યો. લોર્ડ ડફ્રિને આખા બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન પર બ્રહ્મી લોક સાથેની ત્રીજી લડાઇ (૧૮૮૫) નો જે ખરચ થયો હતો તેની ખોટ પુરી પાડવાને "ઇનકમ ટેક્સ" નાંખ્યો, તેમજ નિમક, તેલ વિગેરેપર કર વધાર્યો. રશિયા અને અફગાનિસ્તાનનાં રાજ્યની સરહદ નક્કી કરવાને જે "બૌન્ડરી કમિશન" નિમાયું હતું તેઓએ પોતાનું કામ ૧૮૮૦ માં પુરૂં કર્યું, અને અંગ્રેજ અમલદારોને અમીરે તેમની મેહનતને માટે ઘણા માન સાથે કિંમતી ચાંદો બક્ષિશ કર્યા. આ વાઈસરોયે ગ્વાલિયર કિલ્લો જે અંગ્રેજોએ અગાઉ સિંધિયા પાસેથી જીતી લીધો હતો તે તેને પાછો સ્વાધિન કીધો.

બ્રહ્મદેશ ખાલસા કર્યો ૧૮૮૫-૮૬.

આપણી કૃપાળુ મહારાણી વિકટોરિયાનું રાજ્ય પચાસ વર્ષ યથાસ્થિત ચાલ્યું તેની ખુશાલી (જુબીલી) ને માટે તા૦ ૧૬ મી તથા ૧૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૭ ના બે દિવસો તેહેવાર તરીકે આખા હિંદુસ્તાનમાં પાળવામાં આવ્યા હતા, અને પેહલે દિવસે સઘળે ઠેકાણે ભભૂકદાર રોશની કરવામાં આ-

વી હતી. લોર્ડ ડફ્રિને ૧૮૮૮ ના માસ ડિસેમ્બરમાં પોતાનો હોદ્દો છોડ્યો અને એની જગ્યાએ લોર્ડ લૅન્સડાઉન આવ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મહાન પુરૂષોની જીંદગીનો ટુંક હેવાલ.

ડુપ્લી.

ડુપ્લી ચંદ્રનગરમાં ફ્રેન્ચ વેપારી હતો. એ ઘણો હોશિયાર હોવાથી ફ્રેન્ચ સરકારે ૧૭૪૨ માં એને પોન્ડિચરીનો હાકેમ નિમ્યો. એ શેહેરનો એણે અંગ્રેજો સામે ઘણી બહાદુરીથી બચાવ કર્યો, તેથી એને માર્કવિસનો ખેતાબ મળ્યો. એની મૂળ ધારણા અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાની અને એ દેશપર ફ્રેન્ચ સત્તા વધારવાની હતી; આથી એણે અંગ્રેજોનાં થાણાં ઉપર ઘણી વખત હુમલા કર્યા પણ એમાં એ ફાવ્યો નહીં. ૧૭૫૦ માં એણે હૈદ્રાબાદ અને આર્કટમાં ગાદીના વારસા બાબતની લડાઈમાં ભારે હિંમ્મત વાપરી અને ફ્રેન્ચ લોકો એની બાહાદુરીને લીધે હિંદુસ્તાનમાં સર્વથી સરસ ગણાવા લાગ્યા. એણે ૧૭૫૦ માં મેળવેલી ફતેહથી ફુલાઇ જઇને એક શેહેર વસાવ્યું, અને તેનું નામ "ડુપ્લી ફતેહઆબાદ" આપ્યું. ડુપ્લીના પરાક્રમોથી એના શત્રુઓ એની અદેખાઇ કરવા લાગ્યા, અને એને ૧૭૫૪ માં ફ્રાન્સ પાછો બોલાવી લીધો, જ્યાં એની ઉપર ફ્રેન્ચ સત્તાનો ખરાબ ઉપયોગ કરવાનું તોહોમત મૂકીને એને કેદ કર્યો; ત્યાંથી એ ત્રણ વરસે છુટ્યો, અને ૧૭૬૪ માં ઘણી ગરીબી હાલતમાં દલગીરીથી એ મરણ પામ્યો. એની જગ્યાએ ગોધ્યુ હિંદુસ્તાનનાં ફ્રેન્ચ થાણાં પર ગવર્નર નિમાયો. ૧૭૫૫ યુરોપીઅન અમલદારોના હાથ નીચે દેશીઓને કવાયત આપી તેમનું પેહેલવેહેલું એક સારૂં લશ્કર બનાવવાનું માન ડુપ્લીને ઘટે છે.

બુસ્સિ.

બુસ્સિ એક બાહાદુર ફ્રેન્ચ સરદાર હતો. એ ઇ. સ. ૧૭૧૮ માં જન્મ્યો હતો. એણે મરેઠાઓ સામે બે વાર લડીને સલાબતજંગને મદદ કરી. ૧૭૫૩ માં એને નિઝામે ઉત્તર સરકાર, જેનો વિસ્તાર ૧૭,૦૦૦ ચોરસ મૈલનો છે, તે એની ચાકરીના બદલામાં આપ્યો; પણ થોડા વખતમાં અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ ફોર્ડે ફ્રેન્ચ લોકોને હરાવીને તે જીતી લીધો. ૧૭૫૯ માં બુસ્સિએ વાંડિવ્રાશ આગળ અંગ્રેજોપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તે હારી ગયો, અને કેદ પકડાયો. થોડા વખતમાં તે છુટો થયો, અને પાછો અંગ્રેજો સામે

ખંડવા અને ટીપુને મદદ કરવા માટે આવ્યો; પણ ૧૭૮૩ માં તેના આવી પોહોંચ્યા પછી બીજે દિવસે તે કર્ણાટકમાં મરણ પામ્યો.

કૌન્ટ ડી લાલી.

કૌન્ટ–ડી–લાલી જાતનો આઇરિશ હતો, પણ ફ્રાન્સ જઇ ત્યાં એક લશ્કરી અમલદાર થયો હતો. એની હોશિયારી તથા બાહાદુરી જોઇને ફ્રેન્ચ ઇસ્ટ ઇંન્ડિયા કમ્પનીએ એને પોન્ડિચરીનો હાકેમ બનાવ્યો. એણે હિંદુસ્તાનમાં આવી અંગ્રેજોનો ફોર્ટ સેન્ટ ડેવિડ જીતી લઇ તોડી નાંખ્યો ૧૭૫૮. ત્યારપછી એણે એજ વરસે બુસિને દક્ષિણમાંથી બોલાવી મદ્રાસમાં ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ પર હલ્લો કર્યો, પણ તેમાં એ ફાવ્યો નહીં. કૌન્ટ–ડી–લાલી અને બુસિ એ બન્નેએ પોતાનાં સૈન્ય ભેગાં કરી વાંડિવાશ ઉપર ચઢાઇ કરી, પણ અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ કૂટે તેમને હરાવ્યા ૧૭૫૯. બે વરસ પછી અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરી ઉપર હુમલો કર્યો, અને તેના કોટ કિલ્લા તોડી નાંખ્યા, અને લાલીને બંદીવાન કરી મદ્રાસ મોકલ્યો. ૧૭૬૩ માં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજો વચ્ચે સલાહ થવાથી અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરી ફ્રેન્ચ લોકોને પાછું આપ્યું, અને સઘળા બંદીવાનોને છોડી દીધા. કૌન્ટ-ડી-લાલી ફ્રાન્સ પાછો ગયો, ત્યાં લોકો તેની સામે ઘણા ઉશ્કેરાયા, કારણ કે ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી તદન જતી રહી હતી, અને તેને આ કારણ માટે ૧૭૬૬ માં ગેરવાજબી રીતે ફાંસી દીધી.

ચંદા સાહેબ.

ચંદાસાહેબ કર્ણાટકના નવાબ દોસ્તઅલ્લીનો જમાઇ હતો. એને પોન્ડિચરીના હાકેમ ડુમાસ સાથે ઘણી સારી દોસ્તી હતી. ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં ત્રિચિનાપોલીનો રાજા કંઇ સંતાન વગર મરણ પામ્યો, ત્યારે તે ગાદીને માટે ઘણા જણ દાવો કરવા નિકળ્યા. આ સમયમાં તે રાજાની વિધવાએ આર્કટના નવાબની મદદ માગી. દોસ્તઅલ્લીએ તે રાણીનું રક્ષણ કરવા પોતાના જમાઈ ચંદાસાહેબને મોકલ્યો; ચંદાસાહેબે તેણીના સઘળા શત્રુને વશ કર્યા, પણ પાછળથી તેણીને દગાથી કેદ કરી, પોતે ત્રિચિનાપોલીનો ધણી થઇ પડયો. થોડા વખત પછી એણે તંજોરના મરેઠી રાજા પાસેથી કારિકલ બંદર જીતી લઈ પોતાના મિત્ર ડુમાસને આપ્યું. આથી રાઘોજી ભોંસલે અને મોરારિરાવ નામના બે સરદારોએ પેહેલાં કર્ણાટકપર ચઢાઇ કરી, અને ૧૭૪૧ માં અમ્બુરની લડાઇમાં દોસ્તઅલ્લીને હરાવી મારી નાંખ્યો. આથી ચંદાસાહેબની બૈરી, છોકરા, અને દોસ્તઅલ્લીની વિધવા પોન્ડિચરી નાસી ગયાં. ચંદાસાહેબ ત્રિચિનાપોલીમાં હતો, માટે મરેઠાઓએ તેજ વર્ષમાં તે શેહેર

ઉપર હુમલો કર્યો, અને ચંદાસાહેબને પકડી સતારે લઇ ગયા. સાત વરસ પછી ફ્રેન્ચ લોકે મરેઠાઓને સાત લાખ રૂપિયા આપી તેને ૧૭૪૮ માં છોડવ્યો, કારણ કે ફ્રેન્ચ લોકોને અંગ્રેજો સાથની લડાઇમાં તેની તરફથી મદદની મોટી આશા હતી. બંદીખાનેથી નિકળતાંજ એણે નિઝામ-ઉલ-મુલ્કના નિમેલા કર્ણાટકના નવાબ અનવારૂદ્દીનને હાંકી કાઢી તે જગ્યાનો પોતે નવાબ થવાનો વિચાર કર્યો. આ કારણને માટે એ હૈદ્રાબાદની ગાદીના બીજા વારસ મુજફરજંગ સાથે મળી ગયો, અને ફ્રેન્ચ લોકની મદદથી અનવારૂદ્દીનને ૧૭૫૦ માં અમ્બુરની બીજી લડાઇમાં હરાવી પોતે કર્ણાટકનો નવાબ થયો. અનવારૂદ્દીનનો છોકરો મહમદઅલી આ હાર થયાથી ત્રિચિનાપોલી નહાસી ગયો, અને અંગ્રેજોની મદદ લઇ ચંદાસાહેબ સામો લડ્યો. ચંદાસાહેબ આખરે, તંજોરનું લશ્કર જે મહમદઅલીની મદદે આવ્યું હતું, તેના સરદારને શરણ થયો, જેણે એને વિશ્વાસઘાત કરીને મારી નાંખ્યો ૧૭૫૨. મહમદઅલી આ પછી કર્ણાટકનો નવાબ થયો (૧૭૫૨).

હૈદરઅલી.

હૈદર ઇ. સ. ૧૭૦૨ માં જન્મ્યો હતો. એ મ્હેસૂરમાં હિંદુ રાજાના ઘોડે સ્વાર લશ્કરના એક અમલદાર ફતેહમહમદનો છોકરો હતો. મ્હેસૂરના રાજાની નોકરીમાં એ ૨૧ વરસની વયે દાખલ થયો. થોડા વખતમાં એ પોતાની ચાલાકીથી ઊંચી પદવીએ ચઢ્યો. લૂટ, લૂચ્ચાઇ, અને ઠગાઇથી એણે મોટું લશ્કર અને ઘણા પૈસા એકઠા કરી મ્હેસૂરના પ્રધાન નન્દરાજ જેના હાથ નીચે એ નોકરી કરતો હતો, તેને દૂર કર્યો, અને રાજા તેમજ નન્દરાજને વરસે દહાડે ચોકસ રકમ આપવા કહીને પોતે મ્હેસૂરનો ધણી થયો ઇ. સ. ૧૭૬૧. ૧૭૬૩ માં એણે બેડનોરનો કિલ્લો લીધો. ચોથા પેશ્વા માધવરાવે એનું બળ ઘણું વધતું જોઇને એના ઉપર એક મોટું લશ્કર લઇ જઇ એને સખ્ત હાર આપી, જેથી એને મરેઠાઓને ૩૨ લાખ રૂપિયા આપવા પડ્યા. ૧૭૬૬ માં એણે કાલિકટ જીત્યું. આ ફતેહથી નિઝામ અને મરેઠાઓએ સંપ કરી હૈદરનું સઘળું રાજ લઈ લેવાનો વિચાર કર્યો; પણ હૈદર તેમને લાંચ આપી બચી ગયો. હૈદરે હવે અંગ્રેજોના રાજ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ કર્નલ સ્મિથે તેને ૧૭૬૭ માં ચંગામ અને ત્રિનોમાલી આગળ હરાવ્યો. અમ્બુરગઢ ઉપર પણ હુમલો કરવામાં હૈદર હારી ગયો. આવી હાર થયાથી એ એક મોટું લશ્કર લઈ કર્ણાટક પાયમાલ કરી છેક મદ્રાસ તરફ વધી ગયો અને અંગ્રેજી લશ્કરને મારી વિખેરી નાંખ્યું. આ ફતેહથી હૈદરે હવે મરેઠાની જોસરીમાંથી નિકળી જવાની તૈયારી કરી, પણ ઇ. સ. ૧૭૭૨ માં મોરકુલીની લડાઇમાં મરેઠા સરદાર ત્રિંબકરાવે તેને સખ્ત હાર ખવાડી, જેથી

તેને મરેઠાઓને ૩૬ લાખ રૂપિયા અને કેટલીક જગ્યાઓ આપવી પડી. જ્યારે મરેઠાઓ એનાં રાજ્યપર ચઢી આવ્યા ત્યારે એણે ૧૭૬૯ ની મદ્રાસની સંધિ પ્રમાણે અંગ્રેજોની મદદ માગી, પણ તેઓએ તેનું કંઈ સાંભળ્યું નહીં; આથી હૈદર તેમનો કટ્ટો દુશ્મન થયો. મરેઠાઓની માંહોમાંહેની લડાઇથી હૈદરે પાંચ વરસમાં પોતાની ખોયલી સઘળી જગ્યા પાછી જીતી લીધી, અને એક ઘણું મોટું લશ્કર લઈ અંગ્રેજોની સામો પાછો ગયો. કર્નલ બેલી એની સામો લડવા આવ્યો. પણ પોલીલોરની પેહેલી લડાઇમાં તે હારી ગયો, અને કેદ પકડાયો ઇ. ૧૭૮૦. ૧૭૮૧ માં આયર કૂટ સરદારે પોર્ટોનોવો અને પછી શોલિંગરની લડાઇમાં હૈદરને હરાવ્યો. હૈદરે ૧૭૮૨ માં તેલીચરિ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ ત્યાંના રહેવાસીઓએ બહાદુરીથી ૧૮ માસ સુધી ટકાવ કર્યો, અને પછી મદદ મળતાંજ હૈદરનાં લશ્કરપર હુમલો કરી તેને હરાવ્યો, અને તેના ૧૨૦૦ માણસને બંદીવાન કીધાં. આ વગર ભણેલો પણ શૂરો માણસ ૧૭૮૨ માં પોતાની ૮૦ વરસની ઉમરે ચિતોડમાં મરણ પામ્યો.

ટીપુ.

હૈદરનો છોકરો ટીપુ ઇ. સ. ૧૭૪૯ માં જન્મ્યો હતો. ૧૭ વરસની વયે તે ૫૦૦૦ માણસનું લશ્કર લઇ લૂટફાટ કરતો છેક મદ્રાસ સુધી વધી આવ્યો હતો. ૧૭૮૨ માં ટીપુએ કર્નલ બેલીનાં લશ્કરને ઠગાઈથી ઘેરી લીધું, અને તેને ભારે દુઃખ દીધું. પોતાના બાપના મરણ પછી ૧૭૮૨ માં તે રાજ્યાભિષેક થયો. આ વખતે જેનરલ મેથ્યુસે વગર હરકતે બેડનોરનો કિલ્લો જીતી લીધો; પણ આ સાંભળતાંજ ટીપુ ત્યાં ગયો, અને તે કિલ્લો પાછો જીતી લેઇ મેથ્યુસને બંદીવાન કર્યો. પછી કર્નલ ફુલર્ટન એક મોટું લશ્કર લઇ મ્હૈસૂર ઉપર ચઢી ગયો, પણ ફ્રેન્ચ લોકો તરફથી ટીપુને મદદ ન મળવાથી તેણે અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી ૧૭૮૪. આ સંધિ કર્યા પછી ટીપુએ કેનેરા અને કુર્ગ પર ચઢાઇ કરી એક લાખ માણસોને પકડી જોર જુલમથી મુસલમાન કર્યા. ટીપુની આ કૃતેહથી નિઝામ અને મરેઠાઓએ તેને હરાવી તેનું સઘળું રાજ્ય લેઈ લેવાને પાછો એકસંપ કર્યો. આ વખતે ટીપુ તેમની સાથે બાહાદુરીથી લડયો; પછી આ હરીફો વચ્ચે સલાહ થઇ. ઇ. સ. ૧૭૮૮ માં કોચિનના નાયર લોકને પણ હરાવી ઘણાએકને એણે મુસલમાન કર્યા. જેઓએ એ ધર્મ કબુલ ન કર્યો તેઓને એણે કાપી નાંખ્યા, અને પુષ્કળ દેહેરાં લૂટયાં. એક વરસ પછી ત્રાવણકોરના રાજ્ય પર હુમલો કર્યો, પણ એ રાજા અંગ્રેજોનો મિત્ર હોવાથી એ ટીપુની સામો થયો, અને તેને મારી પાછો કાઢયો. આ હારથી એ ઘણો ચિડાઈ ગયો, અને ત્રણ માસમાં એક મોટું લશ્કર લઇ પાછો ત્રાવણકોર ઉપર હુમલો કર્યો. આથી ગવર્નર જેનર-

લ લોર્ડ કોર્નવોલિસે. નિઝામ, અને મરેઠાના પ્રધાન નાના ફડનવીસ સાથે એક સંપ કરી ટીપુના રાજ પર કુચ કરી, બૅંગ્લોર લીધું, અને ટીપુને અરિકેરાની લડાઇમાં હરાવ્યો—૧૭૯૧. એક વરસ પછી લોર્ડ કોર્નવોલિસે શ્રીરંગપટણ પર હુમલો કર્યો. અંગ્રેજોની મદદે મરેઠા સરદાર હરિપંત અને નિઝામ લશ્કર લઇ આવ્યા. ટીપુ આથી ધભરાઇ ગયો અને સલાહ કરી, જેથી તેને. પોતાનું અડધું રાજ અને ત્રણ કરોડ ત્રીસ લાખ રૂપિયા તેમજ તેના બે છોકરાને અંગ્રેજની ઓળગમાં આપવા પડયા. લોર્ડ કોર્નવોલિસને આ પરાક્રમોને માટે "માર્કવિસનો": ખેતાબ મળ્યો ૧૭૯૨. ૭ વરસ પછી અંગ્રેજોએ ટીપુના બન્ને છોકરાઓને તેના બાપ આગળ પાછા મોકલ્યા. આવી સખત હાર ખાવા છતાં ટીપુ નિરાશ થયો નહીં, અને ફ્રેન્ચ લોકો સાથે છુપાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો. ગવર્નર જેનરલે તેને સમજાવ્યો, પણ જ્યારે તેણે કંઈ સાંભળ્યું નહીં ત્યારે અંગ્રેજો પાછા લડવા તૈયાર થયા. એક મોટું લશ્કર ભેગું કરી તેની સરદારી લોર્ડ હેરિસને આપી. સદાસિર, માલ્વેલી અને પછી શ્રીરંગપટણ આગળ ૧૭૯૯ માં લડાઇઓ થઇ, તેમાં ટીપુ હાર્યો, અને છેલ્લી લડાઇમાં ટીપુની લાસ મડદાંના ઢગલામાંથી મળી આવી. જે અંગ્રેજ કેદીઓ પેહેલાં પકડાયા હતા તે સઘળાને ટીપુએ મારી નંખાવ્યા હતા. આ પ્રમાણે આ નિર્દય પાદશાહનો અંત આવ્યો. ટીપુના રાજનો ત્રીજો ભાગ જે હિંદુ રાજા પાસેથી હૈદરે રાજ લઇ લીધું હતું તેના પાંચ વરસના બાળક રાજાને અંગ્રેજોએ આપ્યો. એ બાળકનું નામ કૃષ્ણરાજ હતું. એ એની મા સાથે ગરીબી હાલતમાં કોઇ ગામડાંમાં રહેતો હતો.

કલાઇવ.

કલાઇવ ઈ. સ. ૧૭૨૫ ના વરસમાં જન્મ્યો હતો. બચપણથી ઘણો તોફાની હોવાથી તેનાં માબાપે તેને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીમાં તેની ૧૯ વરસની વયે કારકુનની નોકરી અપાવી હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલાવી દીધો; પણ થોડા વખતમાં લખવાનું કામ છોડીને એ લશ્કરમાં જોડાયો. આ વખતે ફ્રેન્ચ લોકો હિંદુસ્તાનમાં ઘણા પ્રબળ ગણાતા હતા. તેઓએ આર્કટના નવાબ ચંદાસાહેબની સાથે મળીને અંગ્રેજના મળતિયા મહમદઅલ્લીપર જ્યારે હુમલો કર્યો, ત્યારે તેણે મદ્રાસના હાકેમ મિ૰ સોન્ડર્સને પોતાનો વિચાર એમ જણાવ્યો કે આવાં મોટાં લશ્કર સામે લડવા કરતાં આપણે ચંદાસાહેબની રાજધાની આર્કટ ઉપર હલ્લો કરવો, જેથી કરીને તે પોતાનાં લશ્કર સહિત તે શેહેરનો બચાવ કરવા પાછો ફરશે. આ વિચાર વ્યાજબી જણાયાથી કલાઇવનેજ થોડું લશ્કર આપી આર્કટ મોકલ્યો. તેણે મોરારિરાવ નામના એક મરેઠી સરદારની મદદથી ત્યાંનો કિલ્લો જીતી

લીધો, અને ચંદાસાહેબના છોકરા રાજાસાહેબને આર્નિ આગળ ૧૭૫૧ માં હરાવ્યો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં ડુપ્લીનો બંધાવેલો સ્તંભ એણે તોડી નાંખી ફ્રેન્ચ લોકોનું અપમાન કર્યું, અને તેમના હાથમાંથી કંજીવરમ લઇ, તેમને ૧૭૫૨ માં બાહુરની લડાઇમાં હરાવી ૧૭૫૩ માં એ ઇંગ્લાંડ ગયો. ત્રણ વરસ પછી કલાઇવ ફોર્ટ સેન્ટ ડેવિડનો હાકેમ થઇ હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો, અને તુરત તુલાજી આંગરિયા નામના એક ચાંચિયાને હરાવી તેનો ઘેરિયાગઢ હસ્તગત કરી લીધો. એણે ૨૦ મી જુન ૧૭૫૬ માં ફોર્ટ સેન્ટ ડેવિડના હાકેમ તરીકે સઘળો અખત્યાર પોતાના હાથમાં લીધો. એજ દિવસે બંગાળાના નવાબ સુરાજાદૌલાએ ૧૪૬ અંગ્રેજોને પકડી અંધારી કોટડીમાં બંધ કર્યા હતા, જેમાં અતિ ત્રાસદાયક દુઃખ ખમીને તેમાંના ૧૨૩ માણુસ એકજ રાતમાં મરણ પામ્યા. આ ક્રૂર કામને માટે તે નવાબને સજા કરવાને કલાઇવને મદ્રાસ સરકારે હુકમ કર્યો, કલાઇવે ૧૭૫૭ માં સુરાજાદૌલાને હરાવ્યો, કલકત્તા પાછું જીત્યું. અને નવાબને પાછી સલાહ કરવાની જરૂર પાડી; પણ એ સલાહ લાંબો વખત રહી નહીં. સુરાજાદૌલા ફ્રેન્ચ લોકો સાથે અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાને છુપાં કાવત્રાં કરતો માલમ પડ્યો. કલાઇવે પેહેલાં ફ્રેન્ચ લોકોનું ચંદ્રનગર લઇ લીધું, અને એ નવાબને સખત સજા કરવાની તૈયારી કરી. એ નવાબનાજ કેટલાક મુખ્ય સરદારો એની સામે કાવત્રાં કરવા લાગ્યા, અને કલાઇવે તેમને ઉત્તેજન આપ્યું. આ સરદારોમાં મુખ્ય મિરજાફર, જે એના લશ્કરનો સેનાપતિ હતો તે, અને રાય દુર્લભ, જે મુખ્ય ખજાનચી હતો, તે હતા. લડાઈની બધી જોઈતી તૈયારીઓ થઈ રહી, ત્યારે અમિચંદ નામનો એક શ્રીમંત વેપારી જે અંગ્રેજો સાથે આ કાવત્રાં કરવામાં સામિલ હતો, તેણે કલાઇવને કહ્યું કે જો તમો મને ૩૦ લાખ રૂપિયા આપવા કબુલ નહીં કરશો તો હું આ સઘળાં કાવત્રાં સુરાજાદૌલા આગળ ઉઘાડાં પાડીશ. આ સાંભળી કલાઇવે તેને ધીરજ આપવા એક ખોટો દસ્તાવેજ લખી તેપર પોતાને હાથે એડમિરલ વોટસનની સહી કીધી. અમિચંદે આ ખોટો દસ્તાવેજ છે એમ જાણ્યું નહી, અને પૈસા મેળવવાની આશામાં મુગો બેઠો. કલાઇવે સઘળી તૈયારી થયા પછી સુરાજાદૌલા પર એક કાગળ લખી જણાવ્યું કે ફ્રેંચ લોકો સાથનાં તારાં કાવત્રાંથી, તેમજ સલાહ તોડવાથી અમોને જે નુકસાન થયું છે તે તારે બધું ભરી આપવું, નહીં તો હમો તારા રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરીશું. આથી નવાબ ચિડાયો, અને એક મોટું લશ્કર લઇ પોતે અંગ્રેજોની સામે ગયો. કલાઇવે થોડાં લશ્કરથી તેને ૧૭૫૭ માં પ્લાસિની લડાઇમાં હરાવ્યો. સુરાજાદૌલા ન-

નાસી ગયો, પણ તુરત પાછો પકડાયો, અને તેને મિરજાફરના છોકરા મિરને મારી નાંખ્યો ૧૭૫૭. એ નવાબ મરણ પામ્યો ત્યારે એની ઉમર માત્ર ૨૦ વરસની હતી. અમિચંદે જ્યારે કલાઈવનાં કાવત્રાં જાણ્યાં ત્યારે તે મુર્છાગત થઈ હાથ ઘસતો રહી ગયો. જ્યારે શાહઆલમ અને સુજાદૌલાએ પટણા પર ઘેરો ઘાલ્યો ત્યારે કલાઇવે મિરજાફરને મદદ કરી, જેથી નવાબે કલકત્તાની આસપાસની જગ્યાનું જે ભાડું મળતું હતું તે કલાઇવને આપી દીધું. ૧૭૬૦ માં કલાઈવ બીજી વાર ઇંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં તેને ઘણું માન મળ્યું એના ગયા પછી હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજો પોતાની સત્તાનો ખોટો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા, અને બંગાળામાં ઘણું અંધેર ચાલવા લાગ્યું, તેથી ૧૭૬૫ માં કલાઈવને સુધારા કરવાને હિંદુસ્તાન પાછો મોકલ્યો. એણે બંગાળા, બહાર, અને ઓરિસા અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી દીધાં, સરકારી નોકરોનો પગાર વધારી આપ્યો અને એવા બીજા સુધારાથી હિંદુસ્તાનમાં પાછી શાંતી કરી. ૧૭૬૭ માં એ પાછો ઇંગ્લાંડ ગયો, ત્યાં એના દુશ્મનોએ એના ઉપર ઘણાએક વાંધા મેલ્યા પણ તે સાબિત થયા નહીં. એ ૧૭૭૪ માં એના હિંદુસ્તાનના હરીફ ડુપ્લેની પછી દસ વરશે મરણ પામ્યો.

મેજર લોરેન્સ.

મેજર લોરેન્સ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીની નોકરીમાં એક સરસ સરદાર હતો. તે ૧૭૪૮ માં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, અને તુરત ફ્રેન્ચ લોકો સાથે લડાઇમાં ગુંથાયો. આ લડાઇમાં પેહેલાં અંગ્રેજ લોકો હાર્યા, અને મેજર લોરેન્સ કેદ પકડાયો; પણ પાછળથી અંગ્રેજો ફતેહ પામ્યા. ૧૭૪૯ માં એણે તંજોરના રાજા શાહુ જેને તેના ભાઇ પ્રતાપસિંહે ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મેલ્યો હતો, તેને મદદ કરી પાછી ગાદી અપાવી, તેથી તેની મેહેનતના બદલામાં શાહુએ અંગ્રેજોને દેવિકોટ આપ્યું ઈ. સ. ૧૭૪૯. એજ વરસમાં એ મદ્રાસનો હાકેમ નિમાયો; અને એક વરસ પછી પોતાને સ્વદેશ ગયો. ૧૭૫૨ માં એ એના મિત્ર કલાઇવ સાથે હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો. કલાઇવને જે વખતે તેની બાહાદુરીને માટે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીએ ૫,૦૦૦ રૂપિયાની તરવાર બક્ષિસ આપી, ત્યારે તેણે કહ્યું કે જ્યાં સુધી મારા મિત્ર લોરેન્સને એવુંજ માન મળે નહીં, ત્યાં સુધી મારાથી કંઇ પણ બક્ષિસ કબુલ થાય નહીં, કારણ કે એની બાહાદુરીને માટે એને પણ એવુંજ માન ઘટે છે. લોરેન્સે ૧૭૫૨ માં ફ્રેંચ લોકોને બાહુરની લડાઇમાં હરાવી તેમને શ્રીરંગમના કિલ્લામાં ઘેરી લીધા. ૧૭૫૫ મા ફ્રેંચ લોકોએ ત્રિચિનાપોલીપર ઘેરો ઘાલ્યો, પણ લોરેન્સે તેમને મારી પાછા હઠાવ્યા. ૧૭૫૮ માં તેઓએ કૌન્ટ-ડી-લાલીની સરદારી નીચે મદ્રાસપર ઘેરો ઘાલ્યો, ત્યારે પણ એ સરદારે એવીજ બહાદુરી દેખાડી. ૧૭૫૯ માં લોરેન્સ બિમારીને લીધે

ઈંગ્લાંડ પાછો ગયો, જ્યાં તે ૧૭૭૫ માં તેની ૭૮ વરસની વયે મરણ પામ્યો.

લોર્ડ લેક.

આ નામાંકિત અંગ્રેજ સરદાર ૧૭૪૪ માં જન્મ્યો હતો; યુરોપની તેમજ અમેરિકાની લડાઇઓમાં એણે ઘણી બાહાદુરી બતાવી હતી. ૧૭૯૩ તથા ૧૭૯૪ માં હોલાન્ડની મોટી લડાઈઓ એ જીત્યો હતો. ૧૮૦૦ ની સાલમાં એ હિંદુસ્તાનમાં સેનાપતિ નિમાયો; આ વખતે અંગ્રેજો અને મરેઠા વચ્ચે જબરી લડાઇ થવાની તૈયારીઓ થતી હતી લોર્ડ લેકે પેહેલાં દોલતરાવ સિંધિયા અને તેના મદદગાર વરાડના રાજા રઘુજી ભોંસલે સાથે લડાઇઓ ચલાવી. આ શૂરા સરદારે તેમને આલિગઢ, દિલ્હી, અને લાસવારી (૧૮૦૩) ની લડાઈમાં હરાવ્યા. દિલ્હીની લડાઇમાં એણે એ જગ્યાના પાદશાહ શાહઆલમ, જેને મરેઠાઓએ પકડી કેદ કર્યો હતો, તેને છુટો કીધો, અને પછી આગ્રા જીત્યું. સિંધિયાના લશ્કરનો સેનાપતિ પેરન નામે એક ફ્રેન્ચ સરદાર હતો, તે પણ અલિગઢની લડાઇમાં કેદ પકડાયો. આ લડાઇઓ પછી જસવંતરાવ હોલ્કર અને તેના મદદગાર ભરતપુરના રાજા સાથે લડાઇ ચલાવી. લોર્ડ લેકે તેમને ફતેહગર (ફરૂકાબાદ) ની લડાઈમાં (૧૮૦૪) હરાવ્યા, અને દીગ કિલ્લો જીતી લીધો. ૧૮૦૫ માં એ સરદારે ભરતપુરના કિલ્લા પર હુમલો કર્યો, પણ એ ઘણો મજબુત હોવાથી તે લઇ શકાયો નહીં. (૧૮૨૬ માં એજ કિલ્લો અંગ્રેજ સરદાર લોર્ડ કોમ્બર્નિયરે જીત્યો હતો.) ૧૮૦૭ માં એ પાછો વિલાયત ગયો જ્યાં તેને મોટું માન અને માર્કવિસનો ખેતાબ મળ્યો. આ બાહાદુર લડવૈયો ૧૮૦૮ માં મરણ પામ્યો.

સર ઈ. કૂટ.

આ પ્રખ્યાત સરદાર આયરલેન્ડમાં ૧૭૨૬ માં જન્મ્યો હતો. એણે ચંદ્રનગર (૧૭૫૭) ના અને પોન્ડિચરી (૧૭૬૧) ના ઘેરામાં તેમજ પ્લાસી (૧૭૫૭) અને વોન્ડિવાશ (૧૭૫૯) ની લડાઇમાં મોટું નામ કાઢ્યું. જે વખતે હૈદર સાથે અંગ્રેજો લડાઈ ચલાવતા હતા, અને હૈદરે કર્નલ બેલીને પોલાલોરની લડાઇમાં હરાવ્યો હતો (૧૭૮૦) તે વખતે કૂટ જેને બંગાળાનો સેનાપતિ નિમ્યો હતો, તેને તુરત લશ્કર સહિત હૈદર સામે લડવા મોકલ્યો. તેણે પોર્ટોનોવો આગળ ૧૭૮૧ માં હૈદરને હરાવ્યો; ત્યાર પછી કૂટે ઘણી ચાલાકીથી પોતાનું લશ્કર પિઅર્સ સરદારના લશ્કર સાથે જોડી દીધું, અને પોલીલોર આગળ લડ્યો, પણ તેમાં એકે પક્ષની હાર કે જીત થઇ નહીં. કૂટ પાછો એજ વરસમાં શોલિંગર આગળ તેને હરાવ્યો. જ્યારે ફ્રેન્ચ સરદાર બુસિસ એક મોટું લશ્કર લઇ હિંદુસ્તાન આવ્યો, ત્યારે કૂટને તેની સામે લડવા મોકલ્યો. તે મદ્રાસમાં પોતાના લશ્કર સહિત આવી પોંહોંચ્યો, પણ

ત્યાં બે દિવસ પછી મરણ પામ્યો ઇ. સ. ૧૭૮૩.

રોબર્ટ સેલ.

રોબર્ટ સેલ જે "જલાલાબાદનો પેહેલવાન" કરી કહેવાય છે, તે ૧૭૯૫ માં માત્ર ૧૫ વરસની ઉમરે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીમાં નોકર રહ્યો હતો. આ સરદાર અફગાન લોક સાથની પેહેલી લડાઈમાં ઘણો પ્રખ્યાત થયો. આ લડાઇની અગાઉ એ ૧૭૯૯ માં શ્રીરંગપટણના ઘેરામાં, ૧૮૧૬ માં મોરિશિયસમાં, અને ૧૮૨૪ માં રંગુનમાં લડયો હતો. રંગુનના કિલ્લા ઉપર ચઢી જવામાં એ સર્વથી પેહેલો હતો. એણે ૧૮૪૦ માં દોસ્ત મહમદને પરવાનની લડાઈમાં હરાવ્યો. ૧૮૪૨ માં એણે જલાલાબાદમાં ઘણા શુરવીરપણે દોસ્ત મહમદના છોકરા અકબરખાં સામે ટકાવ કર્યો ને તેને હરાવી બીજા સરદારો સાથે મળીને કાબુલ જીત્યું, અને પોતાની સ્ત્રી તથા છોકરી જેઓને બીજાઓ સાથે અકબરખાએ બંદીવાન કર્યાં હતાં, તેમને છોડવ્યાં. ૧૮૪૫માં પંજાબની પેહેલી લડાઇમાં મુદકી આગળ શીખ લોકો સાથે લડતાં તેની ૬૫ વરસની વયે તે મરણ પામ્યો.

રણજીતસિંહ.

રણજીતસિંહ એક બુદ્ધિવાન પણ અભણ માણસ હતો. એ ઇ. સ. ૧૭૮૦ માં જન્મ્યો હતો. એના વખતમાં પંજાબમાં ૧૨ સ્વતંત્ર જુદાંજુદાં રાજ્યો હતાં, અને તેઓ માંહોમાંહે લડી મરતાં. આ જોઈ રણજીતસિંહે એ બધાં રાજનું એકજ પ્રબળ રાજ કરવાનો વિચાર કીધો, અને છુટાં છુટાં રાજપર હુમલો કરતો ગયો. આથી કેટલાક શીખ સરદારોએ અંગ્રેજોની મદદ માગી. લોર્ડ મેન્ટોએ ૧૮૦૯ માં મેટકાફને રણજીતસિંહ સાથે સંધિ કરવા મોકલ્યો, જે સંધિ તેણે જીવ્યો ત્યાં સુધી તોડી નહીં. અહમદશાહ અબદલીનો પૌત્ર ઝમાનશાહ જે અફગાનિસ્તાનમાં રાજ કરતો હતો, અને જેના હાથમાં પંજાબ હતું, તેણે રણજીતસિંહને તેનાં બાહાદુર કામો જોઇ લાહોરનો હાકેમ નિમ્યો હતો. આ વખતે તેની ઉમર માત્ર ૧૮ વરસની હતી. રણજીતસિંહ પોતાની બાહાદુરીથી રફતે રફતે તે જગ્યાનો ધણી થયો. એનું લશ્કર ફ્રેન્ચ તથા ઇટેલિયન અમલદારોથી કવાયત પામ્યું હતું. ૧૮૩૧ માં લોર્ડ બેન્ટિક રણજીતસિંહની મુલાકાતે ગયો, જ્યાં તેને ઘણો આવકાર અને આદરમાન મળ્યાં. રણજીતસિંહ પાસે ૮૨,૦૦૦ માણસનું લશ્કર અને ૩૭૬ તોપો હતી. એને "પંજાબનો સિંહ" કરી કહેછે. એણે અફગાનિસ્તાનની લડાઈની વખતે અંગ્રેજોને ઘણી મદદ કરી હતી. આ બાહાદુર રાજા ઇ. સ. ૧૮૩૯ માં મરણ પામ્યો.

હિંદુસ્તાનની લડાઇઓ તથા તેમની સાલ, અને પરિણામ.

વરસ.	લડાઇના નામ	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ
ઇ. સ. પૂર્વે.			
૫૦૦૮	પાણીપતની પેહેલી લડાઇ.	કૌરવ અને પાંડવ વચ્ચે	પાંડવનો જય થયો.
૩૨૭	જેલમ ,, . . .	સિકંદર તથા પોરસ રાજા ,,	પોરસની હાર થઇ.
ઇ. સ.			
૯૭૭	પેશાવર ,, . . .	જયપાળ અને સબક્તગીન ,,	જયપાળની હાર થઈ.
૧૦૨૪	સોમનાથ,, ...	મહમદ ગિઝનવી અને ભીમદેવ ,,......	ગુજરાતનો રાજા ભીમદેવ હાર્યો.
૧૧૯૧	પાણીપત (બીજી)	મહમદ ઘોરી અને પૃથુરાજ ,,	મહમદઘોરીહારીગયો
૧૧૯૩	સ્થાનેશ્વર ,,	મહમદ ઘોરી અને પૃથુરાજ ,,	પૃથુરાજનોપરાજયથયો
૧૨૯૩	એલિચપુર ,,	અલાઉદ્દીન ખિલજી અને રાજા રામદેવ ,, ...	રાજા રામદેવનો પરાજય થયો.
૧૫૨૬	પાણીપત (ત્રીજી)	બાબર અને ઇબ્રાહિમ લોદી ,,	ઇબ્રાહિમ હાર્યો.
૧૫૨૭	સિક્રિ ,,	બાબર તથા મેવાડના રાણા સંગ	સંગની હાર થઇ.
૧૫૪૦	કનોજ ,,	હુમાયું અને શિરશાહ ,, ...	હુમાયુંનોપરાજયથયો.
૧૫૫૬	સરહિંદની પેહેલી,	હુમાયું અને સિકંદર ,, ...	સિકંદરની હાર થઈ.
૧૫૫૬	પાણીપત (ચોથી)	હેમુ તથા બેરામખાં ,, ...	હેમુનો પરાજય થયો.
૧૬૫૭	કાશી ,, ...	દારા અને સુજા ,,........,, ...	સુજાની હાર થઇ.
૧૬૫૮	ઉજ્જણુ ,, . .	મુરાદ તથા ઔરંગજેબ, અને જસવંતસિંહ ,, ...	જસવંતસિંહ હાર્યો.
૧૬૫૮	આગ્રાની પેહેલી,	મુરાદ તથા ઔરંગજેબ, અને દારા.	દારા હારી ગયો.
૧૬૫૯	કજવા ,, ...	ઔરંગજેબ અને સુજા ,, ...	સુજાનો પરાજય થયો.
૧૭૦૭	આગ્રા (બીજી) ,,	મોઆજીમ અને આજમ ,,	આજમ હાર્યો.
૧૭૦૮	હૈદ્રાબાદની પેહેલી	મોઆજીમ અને કામબક્ષ ,,	કામબક્ષનોપરાજયથયો
૧૭૧૩	આગ્રા (ત્રીજી) ,,	જહાંદારશાહ તથા ફરૂખશિર ,,	જહાંદારશાહ હાર્યો.
૧૭૨૦	શાહાપુરની લડાઇ.	સૈયદ અબદુલ્લા અને નિઝામ વચ્ચે	અબદુલ્લાની હાર થઇ
૧૭૩૪	ડભોઇ ,, ...	બાજીરાવ તથા ત્રિંબકરાવ ડાભાડે વચ્ચે.........	ડાભડે હાર્યો અને માર્યો ગયો.
૧૭૩૬	ભોપાળ ,, ...	બીજાપેશ્વાબાજીરાવઅનેનિઝામ,	નિઝામ-ઉલ-મુલકહાર્યો
૧૭૩૯	કર્નાલ ,, ..	નાદિરશાહ અને મોગલ ફોજ ,,	મોગલ ફોજ હારી
૧૭૪૧	અમ્બુરની પેહેલી	દોસ્તઅલી અને મરેઠા ,, ...	દોસ્તઅલી હારી ગયો.
૧૭૪૮	સરહિંદ (બીજી)	મોગલ અને અહમદશાહ ,,	અહમદશાહ અબદલ્લી હારી ગયો.
૧૭૫૦	ત્રિચિનાપોલી ,,	નાઝિરજંગ અને મુજફ્ફરજંગ	નાઝિરજંગ હાર્યો.
૧૭૫૦	અમ્બુર (બીજી),,	મુજફ્ફરજંગ, ચંદાસાહેબ તથા	

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
		ફ્રેન્ચ, બીજી તરફ અન વારૂદીન	અનવારૂદ્દીન હાર્યો.
૧૭૫૧	આર્નિ "	રાજા સાહેબ અને ક્લાઇવ "	ચંદાસાહેબનો છોકરો રાજાસાહેબ હાર્યો.
૧૭૫૨	કોવેરીપાકની " ...	રાજાસાહેબ તા. ફ્રેન્ચ અને ક્લાઇવ.	રાજાસાહેબ હાર્યો.
૧૭૫૨	શ્રીરંગામ " ...	લોરેન્સ તથા ફ્રેન્ચ લોક "	ફ્રેન્ચ લોક હાર્યા.
૧૭૫૨	બાહુર "	મેજર લોરેન્સ અને ફ્રેન્ચ લોક "	ફ્રેન્ચ લોક હાર્યા.
૧૭૫૭	પ્લાસી "	ક્લાઇવ અને સુરાજાદૌલા "	સુરાજાદૌલાનો પરાજય થયો.
૧૭૫૯	કન્ડોર "	કર્નલ ફ્રોર્ડ, અને ફ્રેન્ચ લોક	ફ્રેન્ચ લોક હાર્યા.
૧૭૫૯	વાંડિવાશ "	કર્નલ કુટ, અને ફ્રેન્ચ સરદાર લાલી તથા બુસિસ. "	ફ્રેન્ચલોક હાર્યા અને બુસિસ કેદ પકડાયો.
૧૭૫૯	ચિન્સુરા "	અંગ્રેજ અને વલંદા "	વલંદા હાર્યા.
૧૭૬૦	ઉદગીર "	નિઝામ અને મરેઠા સરદાર સદાશિવરાવ "	નિઝામનો પરાજય થયો.
૧૭૬૧	પાણીપતની લડાઇ (પાંચમી).	મરેઠા અને અહમદશાહ અબદલી "	મરેઠા હાર્યા.
૧૭૬૩	ઘેરિયાની લડાઈ.	અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ "	મિરકાસિમનો પરાજય થયો.
૧૭૬૩	પટણાની પેહેલી લડાઈ.	અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ વચ્ચે..................	મિરકાસિમ હારી ગયો.
૧૭૬૪	પટણા (બીજી), બક્ષાર અને કાલ્પી "	મિરકાસિમ, સુજાદૌલા, અને શાહ આલમ, અને બીજી બાજુએ અંગ્રેજ સરદાર મર્નો અને કર્નાક "	મિરકાસિમ, સુજાદૌલા અને શાહઆલમનો પરાજય થયો.
૧૭૬૭	અમ્બુરની (ત્રીજી) લડાઇ.	હૈદર અને અંગ્રેજ સરદાર સ્મિથ....................	હૈદર હાર્યો.
૧૭૬૭	ચંગામ અને ત્રિનોમાલી "	હૈદર અને અંગ્રેજ સરદાર સ્મિથ "	હૈદરનો પરાજયથયો.
૧૭૭૨	ચેરકુલીની લડાઇ	હૈદર અને મરેઠા સરદાર ત્રિંબકરાવ "	હૈદરની હાર થઈ.

હેસ્ટિંગ્સ ગવર્નર જેનરલ થયો ૧૭૭૪—૧૭૮૫.

૧૭૭૪	કટરા (રામપુર) ની લડાઇ.	રોહિલા અને અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ ચેમ્પિયન "	રોહિલા હારી ગયા.
૧૭૭૫	આરાસ "	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર કીટિંગ "	મરેઠાનો પરાજય થયો...........
૧૭૭૯	તલેગામ "	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર કોકબર્ન "	કર્નલ કોકબર્ન હારી ગયો.
૧૭૮૦	પોલીલોર (પેહેલી)	હૈદર અને અંગ્રેજ સરદાર બેલી "	કર્નલ બેલીનો પરાજય [થયો

વરસ.	લડાઈનાં નામ.	કોણુની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૭૮૧	ચિલાંગબ્રમનીલડાઇ	હૈદર અને ઇ. કૂટની વચ્ચે.	કૂટનો પરાજય થયો.
૧૭૮૧	પોર્ટોનોવો ,,	હૈદર અને કૂટ ,, ...	હૈદર હાર્યો.
૧૭૮૧	પોલીલોર (બીજી)	હૈદર અને કૂટ ,, ...	હૈદરની હાર થઇ.
૧૭૮૧	શોલિંગર ,,......	હૈદર અને કૂટ ,, ...	હૈદરનોપરાજય થયો.
૧૭૮૨	પનિયાની ,,......	ટીપુ અને મેજર એબિંગ્ટન	ટીપુની હાર થઇ.

લોર્ડ કોર્નવોલિસ ૧૭૮૬—૧૭૯૩.

૧૭૯૧	અરિકેરા ,, ...	ટીપુ અને લોર્ડ કોર્નવોલિસ	ટીપુની હાર થઇ.
૧૭૯૧	સિમોગાની લડાઈ	ટીપુ અને અંગ્રેજ વચ્ચે.	ટીપુનો પરાજય થયો.

સર જોન શોર ૧૭૯૩—૧૭૯૮.

૧૭૯૫	કુર્દલાની લડાઈ.	નાના ફડનવીસ અને નિઝામઅલી વચ્ચે	નિઝામઅલી હાર્યો.

લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન (માર્કવિસ વેલેસ્લિ) ૧૭૯૮—૧૮૦૫.

૧૭૯૯	સદાસિર (સીડસૂર)ની લડાઇ.	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર સ્ટુઅર્ટ વચ્ચે....	ટીપુનો પરાજયથયો
૧૭૯૯	માલ્વેલી ,,......	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર હેરિસ,,	ટીપુની હાર થઇ.
૧૭૯૯	શ્રીરંગપટણ ,,	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર હેરિસ ,, ...	ટીપુ હાર્યો અને તે રણમાં પડ્યો.
૧૮૦૧	પુના ,, ...	હોલ્કર અને પેશ્વા ,, ...	પેશ્વા હારી ગયો.
૧૮૦૩	એસે ,, ...	દોલતરાવ સિંધિયા તથા રઘુજી ભોંસલે, અને અંગ્રેજ સરદાર વેલેસ્લિ ,, ...	મરેઠી ફોજ હારી.
૧૮૦૩	અલિગઢ ,,......	મરેઠા, અને અંગ્રેજ સરદારલેક ,,	મરેઠાનો પરાજય થયો.
૧૮૦૩	દિલ્હીના પેહેલી ,,	મરેઠા, અને અંગ્રેજ સરદાર લેક ,,	મરેઠા હાર્યા.
૧૮૦૩	લાસવારી ,,......	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર લેક ,,	મરેઠાનો પરાજય થયો.
૧૮૦૩	આરગામ ,,......	મરેઠા, અને અંગ્રેજ સરદાર વેલેસ્લિ ,, ...	મરેઠા હાર્યા.
૧૮૦૩	ગાવિલગઢ,,......	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર વેલેસ્લિ ,, ...	મરેઠા હાર્યા.
૧૮૦૪	મુકંદ્રા ,, ...	હોલ્કરઅને અંગ્રેજ સરદાર મોન્સન	અંગ્રેજ ફોજ હારી.
૧૮૦૪	દિલ્હી (બીજી) ,,	હોલ્કર અને અંગ્રેજ ,, ...	હોલ્કર હાર્યો.
૧૮૦૪	ફરૂકાબાદ ,, ...	હોલ્કર અને અંગ્રેજ સરદાર લેક ,, ...	હોલ્કરનો પરાજય થયો.
૧૮૦૪	દીગ ,, ...	હોલ્કર અને અંગ્રેજ સરદાર ફ્રેઝર ,,...	જસવંતરાવ હોલ્કર હાર્યો.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭—૧૮૧૩.

મોઇરાનો અર્લ (માર્કવિસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ) ૧૮૧૪-૧૮૨૩

ઇ.સ.	લડાઇનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૮૧૫	મલૂનની લડાઇ.	અંગ્રેજ અને ગુરખા વચ્ચે.	ગુરખાનો પરાજય થયો.
૧૮૧૬	મકવાનપુર ,,...	અંગ્રેજ સરદાર ઓકટર્લોની અને સમશેર રાણા ,,........	શમશેર રાણા હાર્યો.
૧૮૧૬	હરિહરપુર ,, ...	અંગ્રેજ સરદાર ઓકટર્લોની અને રણજોરસિંહ ,,	રણજોરસિંહનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	ખડકી ,, ...	અંગ્રેજ અને બાજીરાવ પેશ્વા.	બાજીરાવ હાર્યો.
૧૮૧૭	સિતાબરદી ,, ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર ફિટઝરલ્ડ ,, ...	આપા સાહેબનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	નાગપુર ,, ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર રેટોટ અને ફિટઝરલ્ડ ,,.......	આપા સાહેબનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	જબલપુર ,, ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર હાર્ડિમેન. ,,................	આપા સાહેબ હાર્યો.
૧૮૧૭	મહિદપુર ,, ...	હોલકરના સરદારો અને અંગ્રેજ સરદાર હિસ્લોપ ,,..........	હોલકરના સરદારો હાર્યા.
૧૮૧૮	કોરેગામ ,, ...	પેશ્વા અને અંગ્રેજ સરદાર સ્ટોન્ટન વચ્ચે ,,	પેશ્વા હાર્યો.
૧૮૧૮	આશટેની ,, ...	અંગ્રેજ અને મરેઠા સરદાર ગોખલે ,,..................	મરેઠાના પરાજય થયો.

લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ ૧૮૨૩-૧૮૨૮.

૧૮૨૪	રંગુનની(પેહેલી) ,	અંગ્રેજ અને બ્રહ્મીઓ વચ્ચે...	બ્રહ્મી લોકો હાર્યા.
૧૮૨૫	પ્રોમની ,,.......	અંગ્રેજ અને બ્રહ્મીઓ ,,......	બ્રહ્મી લોકનો પરાજય થયો.
૧૮૨૬	પગામ ,,........	બ્રહ્મી સરદાર મહાનમિયો અને અંગ્રેજ સરદાર સર આર્ચિબોલ્ડ કેમ્પબેલ ,,..............	બ્રહ્મી લોક હાર્યા.

લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિક ૧૮૨૮-૧૮૩૫.

લોર્ડ ઓકલેન્ડ ૧૮૩૬-૧૮૪૨

૧૮૪૦	પરવાનની લડાઇ.	દોસ્ત મહમદ અને અંગ્રેજ સરદાર સેલ વચ્ચે..............	દોસ્ત મહમદ હાર્યો.

લોર્ડ એલેનબરો ૧૮૪૨—૧૮૪૪.

૧૮૪૨	ટેઝીનઘાટની લડાઇ............	અફગાન લોક અને અંગ્રેજ સરદાર પોલક વચ્ચે	અફગાન લોકો હાર્યો.
૧૮૪૨	નોની ,, ...	સમસુદ્દીન અને અંગ્રેજ સરદાર નોટ	સમસુદ્દીન હાર્યો.
૧૮૪૨	મેદાન ,, ...	સમસુદ્દીન અને અંગ્રેજ સરદાર નોટ ,,	સમસુદ્દીનનો પરાજય થયો.

વરસ.	લડાઇનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૮૪૩	મિયાનીની લડાઈ..	સિંધના અમીરો અને અંગ્રેજ સરદાર સર ચાર્લ્સ નેપિયર.,,	અમીરો હાર્યા.
૧૮૪૩	હૈદ્રાબાદ (બીજી)	સિંધના અમીરો અને સર ચાર્લ્સ નેપિયર ,, ...	અમીરો હાર્યા.
૧૮૪૩	મહારાજપુર ,,...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર સર હ્યુ ગોફ ,,....................	મરેઠાનો પરાજય થયો.
૧૮૪૩	પનિયાર ,, ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર એ ,,	મરેઠા હાર્યા.

સર હેન્રિ હાર્ડિંજ ૧૮૪૪—૧૮૪૮.

૧૮૪૫	મુદકીની લડાઇ	શીખ લોક અને અંગ્રેજ સરદાર સર હ્યુ ગોફની વચ્ચે.	શીખ લોક હાર્યા.
૧૮૪૫	ફિરોજશેહેર ,,...	અંગ્રેજ અને શીખ લોક ,,	શીખ લોકનો પરાજય થયો.
૧૮૪૬	બદ્દીવાલ ,, ...	ગુલાબસિંહ અને અંગ્રેજ સરદાર સર હેરિ સ્મિથ ,,.........	અંગ્રેજોને હાનિ પોંહોચી.
૧૮૪૬	અલિવાલ ,, ...	શીખ લોક અને અંગ્રેજ સરદાર હેરિ સ્મિથ ,, ...	શીખ લોક હાર્યા.
૧૮૪૬	સોબ્રોન ,, ...	શીખ લોક અને સર હેરિ સ્મિથ તથા સર હ્યુ ગોફ ,,......	શીખ લોક હાર્યા.

અર્લ ઓફ ડેલહૌસી ૧૮૪૮—૧૮૫૬.

૧૮૪૮	કિનેરીની લડાઇ.	શીખ લોક અને અંગ્રેજ સરદાર કોર્ટલેન્ટ ,,	શીખ લોકોનો પરાજય થયો.
૧૮૪૮	સદુસેન ,, ...	લાલમુળરાજ અને અંગ્રેજ સરદારો, એડવર્ડસ અને કોર્ટલેન્ટ ,,	લાલમુળરાજનો પરાજય થયો.
૧૮૪૯	રામનગરની લડાઈ	શેરસિંગ અને હ્યુ ગોફની વચ્ચે	શેરસિંગ હાર્યો.
૧૮૪૯	ચિલિયનવાલા ,,	શેરસિંગ અને હ્યુ ગોફની ,, ..	શેરસિંગ હાર્યો પણ અંગ્રેજોને બહુ ખમવું પડ્યું.
૧૮૪૯	ગુજરાતની ,,	શીખલોકો, અને લોર્ડ ગોફ તથા વિશની વચ્ચે....... ...	શીખલોકનો પરાજય થયો.
૧૮૫૨	રંગુનની (બીજી) લડાઇ.	બ્રહ્મીલોક અને અંગ્રેજો ,,	બ્રહ્મીલોક હાર્યા.
૧૮૫૨	પેગુની લડાઈ.	બ્રહ્મી લોક અને અંગ્રેજો ,,	બ્રહ્મીલોકનો પરાજય થયો.

અર્લ કેનિંગ ૧૮૫૬—૧૮૬૨.

હિંદુસ્તાનમાં જાણવા લાયક બનેલી મુખ્ય બીનાઓ--વરસ સાથે.

વરસ.	બીનાઓ.
ઇ. સ. પૂર્વે.	
૧૩૦૮	મિસર દેશના સિસોસ્ત્રિસ રાજાની હિંદુસ્તાન પર ચઢાઇ.
૫૧૮	ઇરાનના રાજા દારાએ હિંદુસ્તાન પર ચઢાઇ કીધી.
૩૨૭	મહાન સિકંદરની ચઢાઈ.
૩૨૩	મહાન સિકંદર મરણ પામ્યો.
૩૧૨	સેલ્યુકસે મગધના રાજા ચંદ્રગુપ્ત જોડે સંધિ કરી.
૨૨૬	અસોક મરણ પામ્યો.
ઇ. સ.	
૫૭૦	મુસલમાનોનો પેગમ્બર હજરત મહમદ જન્મ્યો.
૬૩૨	મહમદ મરણ પામ્યો.
૬૬૪	આરબ લોકો કાબુલ સુધી વધી આવ્યા.
૭૧૨	મહમદ કાસિમે સિંધ જીત્યું.
૯૭૬	અલપ્તગીને ગિઝનીમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું.
૯૭૭	અલપ્તગીન મરણ પામ્યો—સબકતગીન ગાદીએ બેઠો.
૯૯૭	સબકતગીન મરણ પામ્યો—મહમદ ગિઝનવી ગાદીએ બેઠો.
૧૦૦૧	મહમદ ગિઝનવીની પેહેલી ચઢાઇ—લાહોરના રાજા જયપાળ ઉપર.
૧૦૦૪	,, ,, બીજી ચઢાઈ—ભાટીઆના રાજા વિજયરાય ઉપર.
૧૦૦૫	,, ,, ત્રીજી ચઢાઇ—અબદુલ ફાતલોદી ઉપર.
૧૦૦૮	,, ,, ચોથી સ્વારી—લાહોરના અનંગપાળ ઉપર.
૧૦૧૦	,, ,, પાંચમી સ્વારી—મુલતાનપર.
૧૦૧૧	,, ,, છઠ્ઠી સ્વારી—થાણેશ્વર પર.
૧૦૧૪-૧૦૧૫	,, સાતમી તથા આઠમી સ્વારી—કાશ્મીર પર.
૧૦૧૯	,, નવમી સ્વારી—કનોજ પર.
૧૦૨૨-૧૦૨૩	,, દસમી તથા અગીઆરમી સ્વારી—કલીંજર પર.
૧૦૨૪	,, બારમી સ્વારી-સોમનાથ ઉપર.
૧૦૩૦	મહમદ ગિઝનવી મરણ પામ્યો.
૧૧૫૨	અલાઉદ્દીન ઘોરીએ ગિઝની બાળી નાંખ્યું.
૧૧૮૬	ગિઝની વંશની સમાપ્તિ થઇ.
૧૧૮૬	મહમદ ઘોરીએ લાહોર જીતી લીધું.
૧૧૯૪	મહમદ ઘોરીએ કનોજ તથા બનારસ જીતી લીધાં.

ઈ. સ.   બીનાઓ.

૧૨૦૬ મહમદ ઘોરીને ગખકર લોકે મારી નાંખ્યો—ઘોરી વંશની સમાપ્તિ થઈ.
૧૨૦૬ કુતુબુદ્દીન સુલતાન થયો.
૧૨૧૦ ,, મરણ પામ્યો—આરામ ગાદીએ બેઠો.
૧૨૧૧ અલ્તમસ ગાદીએ બેઠો.
૧૨૧૭ મોગલ સરદાર જેંધિસખાંની ચઢાઇ.
૧૨૩૬ રૂકનુદ્દીન ગાદીએ બેઠો,
૧૨૩૬ રજીઆબેગમ ગાદીએ બેઠી.
૧૨૩૯ બેરામ ગાદીએ બેઠો.
૧૨૪૧ ગસુદ ગાદીએ બેઠો.
૧૨૪૬ નાસિરૂદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
૧૨૬૫ ગ્યાસુદ્દીન બલબન ગાદીએ બેઠો.
૧૨૭૯ બંગાળામાં બંડ.
૧૨૮૭ કૈકુબાદ ગાદીએ બેઠો.
૧૨૯૦ જલાલુદ્દીન ખિલજી ગાદીએ બેઠો—ગુલામવંશની સમાપ્તિ થઈ.
૧૨૯૪ અલાઉદ્દીને દક્ષિણપર ચઢાઈ કરી.
૧૨૯૫ અલાઉદ્દીન બાદશાહ થયો.
૧૨૯૭ અલાઉદ્દીને ગુજરાત જીત્યું.
૧૨૯૮ મોગલ લોકના સરદાર કતલગખાંને અલાઉદ્દીને હરાવ્યો.
૧૩૦૦ અલાઉદ્દીને રણસ્થંભોરનો કિલ્લો જીત્યો.
૧૩૦૩ ,, ચિતોડનો કિલ્લો જીતી લીધો.
૧૩૦૬–૧૩૧૨ મલિક કાફુરે દક્ષિણપર ચઢાઇ કરી.
૧૩૧૫ અલાઉદ્દીન મરણ પામ્યો-ઉમર ગાદીએ બેઠો.
૧૩૧૬ મલિક કાફુરનું ખુન થયું.
૧૩૨૦ ખુશરૂખાં ગાદીએ બેઠો-ખિલજી વંશની સમાપ્તિ થઇ.
૧૩૨૦ ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ ગાદીએ બેઠો.
૧૩૨૫ મહમદ તઘલખ ગાદીએ બેઠો.
૧૩૪૭ બાહ્મણી વંશની સ્થાપના.
૧૩૫૧ મહમદ તઘલખ ઠઠ્ઠા શેહેરમાં મરણ પામ્યો-ફિરોઝશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૩૮૮ ગ્યાસુદ્દીન બીજો ગાદીએ બેઠો.
૧૩૮૯ અબુબકર ગાદીએ બેઠો.
૧૩૮૯ નાસિરૂદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
૧૩૯૨ સિકંદર ગાદીએ બેઠો.
૧૩૯૨ મહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.

ઇ. સ. બીનાઓ.

૧૩૯૮ તૈમૂરલંગની ચઢાઇ.

૧૪૦૫ તૈમૂરલંગ મરણ પામ્યો.

૧૪૧૨ મહમદશાહ મરણ પામ્યો–તઘલખ વંશની સમાપ્તિ થઇ.

૧૪૧૨ દોલતખાં લોદીએ દિલ્હીમાં ૧૫ માસ રાજ્ય ચલાવ્યું.

૧૪૧૪ સૈયદ ખીજરખાં ગાદીએ બેઠો.

૧૪૨૧ ,, મુબારક ગાદીએ બેઠો.

૧૪૩૫ ,, મહમદ ગાદીએ બેઠો.

૧૪૪૪ ,, આલમ ગાદીએ બેઠો.

૧૪૫૦ બહલોલ લોદી દિલ્હીનો ધણી થઇ પડયો—સૈયદ વંશની સમાપ્તિ થઈ.

૧૪૬૯ શીખ લોકનો ધર્મ સ્થાપનાર નાનક જન્મ્યો.

૧૪૮૨ બાબર જન્મ્યો.

૧૪૮૭ બાર્થોલોમો ડિયાસે કેપ ઓફ ગુડ હોપની પ્રદક્ષિણા કરી.

૧૪૮૮ સિકંદર લોદી ગાદીએ બેઠો.

૧૪૯૨ કોલમ્બસે અમેરિકા શોધી કાઢયો.

૧૪૯૪ બાબર કાબુલની ગાદીએ બેઠો.

૧૪૯૮ વારકોડિગામા કાલિકટ બંદરે ઉતર્યો.

૧૫૦૦ કાબ્રાલે બ્રાઝિલ શોધી કાઢયો. [પસંદ કર્યો.

૧૫૦૨ વારકોડિગામાએ બીજી સફરમાં વેપાર અર્થે કોચિન અને કાનાનોર

૧૫૦૫–૧૫૦૯ ફ્રાન્સિસ્કો અલ્મેડા પેહેલો પોર્ટુગીઝ સૂબો નિમાયો.

૧૫૦૯–૧૫૧૫ આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્ક સૂબો નિમાયો.

૧૫૦૭ હુમાયું જન્મ્યો.

૧૫૧૦ આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્કે ગોવા જીત્યું.

૧૫૧૦ ,, ,, ઓર્મઝ બેટ જીતી લીધો.

૧૫૧૧ ,, ,, મલાયા દ્વિપકલ્પમાં મલાક્કા જીતી લીધો.

૧૫૧૫ ,, ,, ગોવા આગળ મરણ પામ્યો.

૧૫૧૭ ઇબ્રાહીમ લોદી ગાદીએ બેઠો.

૧૫૨૬ બાબર ગાદીએ બેઠો–લોદી વંશની સમાપ્તિ.

૧૫૨૮ ચંદેરિનો ઘેરો.

૧૫૨૯ બાબરે બંગાળા અને બહાર પ્રાંતો જીત્યા.

૧૫૩૦ બાબર મરણ પામ્યો—હુમાયું ગાદીએ બેઠો.

૧૫૩૪ હુમાયુંએ ચાંપાનેરનો કિલ્લો જીતી લીધો,

૧૫૩૯ શિરશાહે પટણા અને કાશી વચ્ચે હુમાયુંને ઘેરી લીધો.

૧૫૩૯ નાનક મરણ પામ્યો.

ઈ. સ. બીનાઓ.

૧૫૪૦ શિરશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૫૪૩ અકબર અમરકોટ આગળ જન્મ્યો.
૧૫૪૪ હુમાયું ઈરાન ગયો.
૧૫૪૫ શિરશાહ કલિંજરને ઘેરો ઘાલતાં મરણ પામ્યો—સલિમશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૫૪૭ હુમાયુંએ કાબુલ તથા કંદહાર જીતી લીધાં.
૧૫૫૩ હુમાયુંએ પોતાના ભાઇ કામરાનની આંખો ફોડાવી નાંખી.
૧૫૫૩ ફિરોઝ ગાદીએ બેઠો.
૧૫૫૩ મહમદ આદિલશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૫૫૬ હુમાયુંએ ગાદી પાછી મેળવી.
૧૫૫૬ હુમાયું મરણ પામ્યો—અકબર ગાદીએ બેઠો.
૧૫૬૦ અકબરે એના પ્રધાન બેરામખાનના હાથમાંથી સત્તા છિનવી લીધી.
૧૫૬૦ બેરામને કોઈ પઠાણે મારી નાંખ્યો.
૧૫૬૭ અકબરે ચિતોડનો કિલો જીતી લીધો.
૧૫૭૨ વરાડનું રાજ્ય અહમદનગર સાથે જોડાયું.
૧૫૭૩ અકબરે ગુજરાત વશ કર્યું.
૧૫૭૬ ,, બંગાળા પાછું જીતી લીધું.
૧૫૭૯ સ્ટિવન્સ પેહેલો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
૧૫૮૬ અકબરે કાશ્મીર સર કર્યું.
૧૫૯૨ ,, ઓઢીઆ તાબે કર્યું.
૧૫૯૨ ,, સિંધ જીત્યું.
૧૫૯૪ ,, કંદહાર પાછું મેળવ્યું.
૧૫૯૫ ,, અહમદનગર જીતવા લશ્કર મોકલ્યું.
૧૫૯૬ હોટમેને સુમાત્રામાં કોઠી ઘાલી.
૧૫૯૯ અકબરનો છોકરો મોરાદ મરણ પામ્યો.
૧૫૯૯ અહમદનગરની ચાંદબીબી મરણ પામી.
૧૬૦૦ "ઇસ્ટ ઇન્ડિસમાં વેપાર કરનારી કમ્પની અને અધિકારી" ઉભી થઇ.
૧૬૦૧ અકબરે ખાનદેશ જીતી લીધો.
૧૬૦૪ અકબરનો છોકરો ડેનિયલ મરણ પામ્યો.
૧૬૦૫ અકબર મરણ પામ્યો—સલીમ ગાદીએ બેઠો. [આવ્યો.
૧૬૦૭ "ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની" તરફથી કેપ્તન હોકિન્સ સલીમની દરબારમાં
૧૬૧૦ ડચ લોકે પોર્તુગીઝ લોક પાસેથી મસાલાના બેટ જીતી લીધા.
૧૬૧૧ જાંહાંગીર નુરજહાં સાથે પરણ્યો. [બારમાં આવ્યો.
૧૬૧૫ ઇંગ્લાંડના પેહેલા જેમ્સ રાજા તરફથી સર ટોમસ રો જાંહાંગીરની દર-

ઈ. સ. બીનાઓ.

૧૬૧૬ અંગ્રેજોએ બેન્ડમમાં કોઠી ઘાલી.
૧૬૨૧ સલીમનો છોકરો ખુશરૂ મરણ પામ્યો.
૧૬૨૩ અમ્બોયનાના ટાપુમાં વલંદા લોકે અંગ્રેજોને મારી નાંખ્યા.
૧૬૨૩ શાહજહાંએ જાંહાંગીર સામે બંડ કર્યું.
૧૬૨૬ જાંહાંગીરનો છોકરો પરવીઝ મરણ પામ્યો.
૧૬૨૬ મોહોબતખાંએ જાંહાંગીરને કેદ કર્યો.
૧૬૨૬ મલિક અંબર મરણ પામ્યો.
૧૬૨૭ જાંહાંગીર મરણ પામ્યો–શાહજહાં ગાદીએ બેઠો.
૧૬૨૭ શિવાજી સ્યુનરીના કિલ્લામાં જન્મ્યો.
૧૬૨૯ ખાજહાં લોદીએ શાહજહાં સામે બંડ ઉઠાવ્યું.
૧૬૩૦ અહમદનગરનું રાજ્ય મોગલ રાજ્ય સાથે જોડાઇ ગયું.
૧૬૩૧ શાહજહાંએ બંગાળામાંના પોર્તુગીઝ થાણાં લેઇ લીધાં.
૧૬૩૯ અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ સેન્ટ જયોર્જ કિલ્લો બાંધ્યો.
૧૬૪૦ ડચ લોકે મલાક્કા જીતી લીધો.
૧૬૪૬ નુરજહાં મરણ પામી.
૧૬૫૭ શાહજહાં માંદો પડયો.
૧૬૫૭ બીડરનું રાજ્ય મોગલ રાજ્ય સાથે જોડાઇ ગયું.
૧૬૫૮ ઔરંગજેબે શાહજહાંને કેદ કરી પોતાના નામની દુવાઇ ફેરવી.
૧૬૫૯ „ દારાને મારી નાંખ્યો.
૧૬૫૯ શિવાજીએ અફજલખાંને મારી નાંખ્યો.
૧૬૬૦ સુજા આરાકાન આગળ મરણ પામ્યો.
૧૬૬૧ મુરાદને ઔરંગજેબે મારી નાંખ્યો.
૧૬૬૨ અંગ્રેજોને પોર્તુગલના રાજા પાસેથી મુંબઈ ગળ્યું.
૧૬૬૩ શિવાજીએ સુરત લૂટયું.
૧૬૬૪ શાહજી મરણ પામ્યો.
૧૬૬૮ શિવાજીએ બિજાપુર અને ગોવળકોંડાના રાજા પાસેથી ખંડણી લીધી.
૧૬૬૮ શાહજહાં મરણ પામ્યો.
૧૬૬૮ કમ્પનીને મુંબઇ મળ્યું.
૧૬૭૩ શિવાજીએ સતારા જીતી લીધું.
૧૬૭૪ શિવાજીનો રાયગઢમાં રાજ્યાભિષેક થયો.
૧૬૭૪ ફ્રેન્ચ સરદાર માર્ટિને પોન્ડિચરી વસાવ્યું.
૧૬૭૬ નારોળમાં બંડ.
૧૬૭૬ શિવાજીએ કર્ણાટક પર ચઢાઇ કરી.

ઇ. સ. બીનાઓ.

૧૬૭૭ જોધપુરનો જસવંતસિંહ મરણ પામ્યો.
૧૬૮૦ શિવાજી મરણ પામ્યો—સંભાજી ગાદીએ બેઠો.
૧૬૮૬ ઔરંગજેબે સિકંદર આદિલશાહને હરાવી બિજાપુર જીત્યું.
૧૬૮૭ ,, અબુલ્લ હુસેનને હરાવીને ગોવળકોંડા જીત્યું.
૧૬૮૮ ફ્રેન્ચ લોકે ચંદ્રનગર વસાવ્યું.
૧૬૮૯ ઔરંગજેબે સંભાજીને મારી નંખાવ્યો—રાજારામ ગાદીએ બેઠો.
૧૬૯૧ અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ શેન્ટ દેવિડ બાંધ્યો.
૧૬૯૮ "હરીફ" કમ્પની ઉભી થઇ.
૧૭૦૦ ઔરંગજેબે સતારા જીત્યું.
૧૭૦૦ અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ વિલિયમ બાંધ્યો.
૧૭૦૦ રાજારામ મરણ પામ્યો—શિવાજી ૨ જો ગાદીએ બેઠો.
૧૭૦૧ અંગ્રેજ એલચી સર વિલિયમ નોરિસે ઔરંગજેબની ભેટ લીધી.
૧૭૦૨ હૈદર જન્મ્યો.
૧૭૦૭ ઔરંગજેબ અહમદનગરમાં મરણ પામ્યો—શાહઆલમ ૧ લો ગાદીએ બેઠો
૧૭૦૮–૧૭૪૮ શાહુ મોગલ લોકના હાથમાંથી છુટો થયો અને ગાદીએ બેઠો.
૧૭૦૯ બન્ને કમ્પનીઓ જોડાઇ ગઇ અને "ધી યુનાઇટેડ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા ક-[મ્પની" થઇ.
૧૭૧૨ જહાંદારશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૭૧૩ ફરૂખશિર ગાદીએ બેઠો.
૧૭૧૪–૨૦ બાલાજી વિશ્વનાથ પેહેલો પેશ્વા થયો.
૧૭૧૬ ફરૂખશિરે હેમિલ્ટનને જાગીર આપી.
૧૭૧૯ મહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૭૨૦–૪૦ બાજીરાવ બીજો પેશ્વા થયો.
૧૭૨૪ નિઝામ-ઉલ-મુલ્ક દક્ષિણમાં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવા લાગ્યો.
૧૭૨૫ ક્લાઇવ જન્મ્યો.
૧૭૨૫ ફ્રેન્ચ લોકે માહી વસાવ્યું.
૧૭૨૫ જાફરખાં મરણ પામ્યો—સુજાખાં બંગાળાની ગાદીએ બેઠો.
૧૭૩૨ હેસ્ટિંગ્સ જન્મ્યો.
૧૭૩૮ નાદિરશાહની દિલ્હી પર ચઢાઈ.
૧૭૩૯ મરેઠા લોકે પોર્ટુગીઝ લોક પાસેથી વસાઇ જીતી લીધું.
૧૭૪૦–૧૭૬૧ ત્રીજો પેશ્વા બાલાજી બાજીરાવ.
૧૭૪૦ સુજાખાં મરણ પામ્યો.
૧૭૪૦ અલિવર્દીખાં બંગાળાનો ધણી થયો.
૧૭૪૧ મરેઠા લોકે ચંદા સાહેબને સતારામાં કેદ કર્યો.

ઇ. સ. બીનાઓ.

૧૭૪૨ ડુપ્લી પોન્ડિચરીનો હાકેમ થયો.
૧૭૪૪ ક્લાઈવ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
૧૭૪૪ અલીમહમદે ઓઢિયાગાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું.
૧૭૪૬ ફ્રેન્ચ લોકે ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ તથા દેવિડ પર હુમલો કર્યો.
૧૭૪૭ નાદિરશાહને ગારી નાંખ્યો.
૧૭૪૮ અહમદશાહ અબદલીની બીજી સ્વારી.
૧૭૪૮–૧૭૭૭ રામરાજા ગાદીએ બેઠો.
૧૭૪૮–૧૭૫૪ અહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૭૪૮ ડુપ્લીએ ચંદાસાહેબને છોડવ્યો.
૧૭૪૮ નીઝામ–ઉલ–મુલ્ક મરણ પામ્યો.
૧૭૪૮ "એકસલા શાપેલ"નું તહનામું (યુરોપમાં).
૧૭૪૮ અંગ્રેજોને દેવિકોટ ગળ્યું.
૧૭૫૦ હૈદ્રાબાદ તેગજ આર્કટમાં ગાદી બાબત લડાઇ ચાલી.
૧૭૫૧ ક્લાઈવે આર્કટ છાપો ગારી લેઈ લીધું.
૧૭૫૧ ડુપ્લીએ "ડુપ્લી ફતેહઆબાદ" વસાવ્યું.
૧૭૫૧ ક્લાઈવે કંજીવરમ જીતી લીધું.
૧૭૫૨ ચંદાસાહેબને તંજોરનાં લશ્કરે ગારી નાંખ્યો.
૧૭૫૨ ક્લાઈવે કોવેલોંગ અને ચિંગલપટ જીતી લીધાં.
૧૭૫૩ લાબોર્ડોને મરણ પામ્યો.
૧૭૫૪ ડુપ્લીને ફ્રાન્સ પાછો બોલાવ્યો.
૧૭૫૪–૫૯ આલમગિર ૨ જો ગાદીએ બેઠો.
૧૭૫૫ ગોધ્યુ ગવર્નર નિમાયો.
૧૭૫૬ સુરાજાદોલા બંગાળા, બહાર અને ઓઢિયાનો નવાબ થયો.
૧૭૫૬ ગરેઠા લોકે શ્રીરંગપટણને ઘેરો ઘાલ્યો.
૧૭૫૬ સુરાજાદોલાએ કાસીમબજાર લૂટ્યું.
૧૭૫૬ સુરાજાદોલાએ ફોર્ટ વિલિયમ જીતી લીધો.
૧૭૫૬ અંધારી કોટડી (બ્લેક હોલ.
૧૭૫૬ ક્લાઇવે તુલાજી આંગરિયાનો ઘેરિયાગઢ જીતી લીધો,
૧૭૫૭ ક્લાઇવે ચંદ્રનગર જીતી લીધું.
૧૭૫૭ અહમદશાહ અબદલીએ દિલ્હીપર પાછી ચઢાઈ કરી.
૧૭૫૭ સુરાજાદૌલાને મિરાને ગારી નાંખ્યો.
૧૭૫૮ ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ ફ્રેન્ચ લોકે તોડી નાંખ્યો.
૧૭૫૮ ક્લાઈવ બંગાળાનો હાકેમ નિમાયો.

ઇ. સ. બીનાઓ.

૧૭૫૯–૧૮૦૬ શાહઆલમ ૨ જો ગાદીએ બેઠો.

૧૭૫૯ કર્નલ ફોર્ડે ડચ લોકને હરાવ્યા.

૧૭૫૯ „ „ મછલીપટમ જીતી લીધું.

૧૭૬૦ મિરજાફરનો છોકરો મિરાન મરણ પામ્યો.

૧૭૬૦ બુસિ કેદ પકડાયો.

૧૭૬૧ હૈદર મ્હેસૂરનો ધણી થયો.

૧૭૬૧–૧૭૭૨ ચોથો પેશ્વા માધવરાવ.

૧૭૬૧ અંગ્રેજ લોકે પોન્ડિચરી જીતી લીધું.

૧૭૬૧ „ „ થિયાગઢ અને ગિંજી કિલ્લા જીતી લીધા.

૧૭૬૩ હૈદરે બેડનોરનો કિલ્લો જીતી લીધો.

૧૭૬૩ પટણામાં અંગ્રેજોને કાપી નાંખ્યા.

૧૭૬૩ અંગ્રેજ લોકે મોંગિર જીત્યું.

૧૭૬૪ મેજર મન્રોના હાથ નીચેના સિપાઇઓએ બંડ કર્યું.

૧૭૬૪ ડુપ્લી મરણ પામ્યો.

૧૭૬૫ કલાઇવના બંગાળામાં સુધારા.

૧૭૬૫ મિરજાફર મરણ પામ્યો.

૧૭૬૬ કૌન્ટ-ડી-લાલીને ફાંસી દીધી.

૧૭૬૬ હૈદરે કાલિકટ જીત્યું.

૧૭૬૭ કલાઇવ છેલીવાર હિંદુસ્તાન છોડી ગયો.

૧૭૬૮ કર્નલ પીચે નિઝામના રાજ્યપર હુમલો કર્યો.

૧૭૬૯ મદ્રાસમાં સંધિ.

૧૭૭૧ મરેઠા લોકે લલિતખાંને હરાવી દિલ્હી તાબે કર્યું.

૧૭૭૨–૧૭૭૩ નારાયણરાવ પાંચમો પેશ્વા થયો.

૧૭૭૩ "રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ" પસાર થયો.

૧૭૭૪ કલાઇવ મરણ પામ્યો.

૧૭૭૪ હેસ્ટિંગ્સ પેહેલો ગવર્નર જેનરલ નિમાયો.

૧૭૭૪ બંગાળામાં નવા સુધારા.

૧૭૭૪ રોહિલા લોકને હેસ્ટિંગ્સે હાંકી કાઢ્યા.

૧૭૭૪–૧૭૭૫ માધવરાવ નારાયણ છઠ્ઠો પેશ્વા થયો.

૧૭૭૫ સુરતમાં રઘુનાથરાવે અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી.

૧૭૭૫ મેજર લોરેન્સ મરણ પામ્યો.

૧૭૭૬ પુરંધર મુકામે તહનામું.

૧૭૭૬ નંદકુમારને ફાંસી દીધી.

ઈ. સ. બીનાઓ.

૧૭૭૭—૧૮૧૮ શાહુ ૨ જો ગાદીએ બેઠા.
૧૭૭૯ વારગામની સંધિ
૧૭૮૦ અંગ્રેજ લોકે વસાઇ જીતી લીધું.
૧૭૮૦ રણજીતસિંહ જન્મ્યો
૧૭૮૦ કર્નલ ગોડાર્ડે ડભોઇ અને અમદાવાદ જીતી લીધાં.
૧૭૮૦ કર્નલ પોફમે લાહરનગર અને ગ્વાલિયર જીતી લીધાં.
૧૭૮૦ કર્નલ બેલીનો પરાજય.
૧૭૮૧ અંગ્રેજ લોકે ડચ લોકના નેગાપટણ અને ત્રિંકોમાલી જીતી લીધાં.
૧૭૮૨ સાલબાઇની સલાહ
૧૭૮૨ કર્નલ બ્રેથ્વેટનો પરાજય.
૧૭૮૨ હૈદર ચિતોડમાં મરણ પામ્યો.
૧૭૮૩ જેનરલ મેથ્યુસનો પરાજય.
૧૭૮૩ બુરિસ મરણ પામ્યો.
૧૭૮૩ સર ઇ. કુટ મરણ પામ્યો.
૧૭૮૪ મેંગ્લોરનું કર્નલ કેમ્પબેલે સંરક્ષણ કર્યું.
૧૭૮૪ મેંગ્લોર મુકામે સલાહ.
૧૭૮૪ મિ૦ ફોક્સનું બિલ.
૧૭૮૪ મિ૦ પિટનું બિલ પસાર થયું.
૧૭૮૫ હેસ્ટિંગ્સ ઇંગ્લાન્ડ ગયો.
૧૭૮૬–૧૭૯૩ લોર્ડ કોર્નવોલિસ.
૧૭૮૮–૧૭૯૫ હેસ્ટિંગ્સની તપાસ.
૧૭૮૯–૯૦ ટીપુએ ત્રાવણકોરપર હુમલો કર્યો.
૧૭૯૦ લોર્ડ કોર્નવોલિસે બેંગ્લોર છાપો મારી લઇ લીધું.
૧૭૯૧ અંગ્રેજ લોકે નંદીદુર્ગ જીતી લીધું.
૧૭૯૧ અંગ્રેજ લોકે સિમોગા જીતી લીધું.
૧૭૯૨ શ્રીરંગપટણ આગળ સલાહ.
૧૭૯૩–૯૮ સર જોન શોર.
૧૭૯૪ માધુજી સિંધિયા મરણ પામ્યો.
૧૭૯૫–૧૮૧૮ બાજીરાવ ૨ જો સાતમો પેશ્વા થયો.
૧૭૯૮ રણજીતસિંહ પંજાબનો હાકેમ થયો.
૧૭૯૮–૧૮૦૫ લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન.
૧૭૯૯ ટીપુ મરણ પામ્યો.
૧૮૦૦ લોર્ડ લેક હિંદુસ્તાનમાં સેનાધિપતિ નિમાયો.
૧૮૦૦ નાના ફડનવીસ મરણ પામ્યો.
૧૮૦૦ નિઝામ સાથે તહનામું

ઈ. સ.	બીનાઓ.
૧૮૦૧	કર્ણાટક અંગ્રેજોનું ખાલસા થયું.
૧૮૦૧	અયોધ્યામાં સુધારો.
૧૮૦૧	જસવંતરાવ હોલ્કરે પેશ્વા બાજીરાવ ૨જા ને પુનામાંથી નસાડી મુક્યો.
૧૮૦૨	વસાઇની સંધિ.
૧૮૦૩	પેશ્વાને અંગ્રેજોએ પાછો ગાદીએ બેસાડયો.
૧૮૦૩	વેલેસ્લિએ અહમદનગર જીત્યું.
૧૮૦૩	દિલ્હીના પાદશાહને છોડવ્યો.
૧૮૦૩	અંગ્રેજોએ જાલના જીત્યું.
૧૮૦૩	દેવગામ આગળ સંધિ.
૧૮૦૩	સિરજીઅંજીંગામની સંધિ.
૧૮૦૪	કર્નલ મોન્સન મુકંદ્રાની નાળમાં ઘેરાઇ ગયો.
૧૮૦૪	અંગ્રેજોએ દીગ શેહેર જીત્યું.
૧૮૦૫	વિક્રમશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૮૦૫	લોર્ડ કોર્નવોલિસ ગાઝિપુરમાં મરણ પામ્યો.
૧૮૦૫-૧૮૦૭	સર જોર્જ બાર્લો.
૧૮૦૫	ભરતપુરનો ઘેરો.
૧૮૦૫	ભરતપુરના રાજા સાથે સંધિ.
૧૮૦૫	હોલ્કર તથા સિંધિયા સાથ સંધિ.
૧૮૦૬-૩૭	અકબર ૨ જો ગાદીએ બેઠો.
૧૮૦૬	વેલોર, સિકંદ્રાબાદ, વલજાબાદ અને નંદીદુર્ગમાં બંડ.
૧૮૦૭-૧૩	લોર્ડ મિન્ટો.
૧૮૦૭	મદ્રાસમાં બંડ.
૧૮૦૯	લોર્ડ મિન્ટોએ રણજીતસિંહ સાથે સંધિ કરી.
૧૮૦૯	લોર્ડ લેક મરણ પામ્યો.
૧૮૦૯	અંગ્રેજોએ જાવા, બુર્બોન અને આઈલ ઓફ ફ્રાન્સ જીત્યાં.
૧૮૧૦	મોરિશિયસ અંગ્રેજોએ જીત્યું.
૧૮૧૩	ગંગાધર શાસ્ત્રીને પંઢરપુરમાં મારી નાંખ્યો.
૧૮૧૪-૨૩	મોઇરાનો અર્લ.
૧૮૧૫	અંગ્રેજોએ મલૂન, રામગઢ, અને અલ્મોરાના કિલ્લા જીત્યા.
૧૮૧૬	સિગાઉલીની સંધિ.
૧૮૧૭	હોલ્કરના સરદારોનું બંડ.
૧૮૧૭	પેશ્વા સાથે પુનામાં નવું તહનામું
૧૮૧૮	મંડેસરનું તહનામું.
૧૮૧૮-૪૦	પ્રતાપસિંહ ગાદીએ બેઠો.

ઇ. સ. બીનાઓ.

૧૮૧૮ પેશ્વાનો છેલ્લો પ્રયત્ન.

૧૮૧૮ હેસ્ટિંગ્સ મરણ પામ્યો.

૧૮૧૮ અંગ્રેજોએ સતારા જીતી લીધું.

૧૮૧૯ ,, આશીરગઢ જીત્યું

૧૮૨૩–૨૮ લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ.

૧૮૨૩ બ્રહ્મી લોકે શાહપુરીનો બેટ કબજે કર્યો.

૧૮૨૪ અંગ્રેજોએ રંગુન તથા કેમેન્ડિન જીત્યાં.

૧૮૨૫ ,, માર્ટાબાન, ડોનાબ્યુ, પ્રોમ, અને આરાકાન જીત્યાં.

૧૮૨૫ બરાખપુરમાં બંડ.

૧૮૨૫ બ્રહ્મી લોકનો સરદાર મહાબંદુલા ડોનાબ્યુની લડાઇમાં માર્યો ગયો.

૧૮૨૬ યન્ડબુની સલાહ.

૧૮૨૬ ભરતપુરનો કિલ્લો જીત્યો.

૧૮૨૭ દોલતરાવ સિંધિયા મરણ પામ્યો.

૧૮૩૪ કુર્ગનું રાજ્ય ખાલસા થયું.

૧૮૩૬–૪૨ લોર્ડ ઓકલેન્ડ.

૧૮૩૭–૬૨ મોગલ વંશનો છેલ્લો રાજા મહમદ બાહાદુરશાહ ગાદીએ બેઠો.

૧૮૩૯ અંગ્રેજોએ કરાંચી જીતી લીધું.

૧૮૩૯ રણજીતસિંહ મરણ પામ્યો.

૧૮૩૯ અંગ્રેજોએ ગિઝની જીત્યું.

૧૮૩૯ શાહસુજાને અંગ્રેજોએ પાછો ગાદીએ બેસાડ્યો.

૧૮૪૦ દોસ્ત મહમદ મેકનોટનને શરણ થયો.

૧૮૪૦ નાગપુરનો રાજા આપાસાહેબ મરણ પામ્યો.

૧૮૪૦–૪૮ આપા સાહેબ.

૧૮૪૧ કાબુલમાં દંગો.

૧૮૪૧ મેકનોટન અને બર્ન્સને મારી નાંખ્યા.

૧૮૪૨ શાહસુજાને બળવાખોરોએ મારી નાંખ્યો.

૧૮૪૨ અંગ્રેજોએ ઇસ્તલિફ લૂટ્યું.

૧૮૪૩ સિંધ ખાલસા થયું.

૧૮૪૪–૪૮ સર હેન્રિ હાર્ડિંજ.

૧૮૪૫ રોબર્ટ સેલ મરણ પામ્યો.

૧૮૪૫ રાણી ચાંદકુવરે પોતાના છોકરા ધુલીપસિંહનાં નાગની દુવાઇ ફેરવી.

૧૮૪૬ લાહોરની સલાહ.

૧૮૪૮–૫૬ અર્લ ઓફ ડેલહોસી.

ઈ. સ. બીનાઓ.

૧૮૪૯ પંજાબ ખાલસા થયું.
૧૮૪૯ સતારા ખાલસા થયું.
૧૮૪૯ લાલમુળરાજને કેદ કર્યો.
૧૮૫૨ પેગુ જીતી લીધો.
૧૮૫૩ નાગપુર ખાલસા થયું.
૧૮૫૩ છેલ્લો પેશ્વા બાજીરાવ ૨ જો મરણ પામ્યો.
૧૮૫૬-૬૨ અર્લ કેનિંગ.
૧૮૫૬ અયોધ્યા અને તંજોર ખાલસા થયાં.
૧૮૫૬ ઈરાન સાથ લડાઈ-બુશાયર જીત્યું.
૧૮૫૭ હિંદુસ્તાનમાં બળવો.
૧૮૫૭ કંતાન જીત્યું.
૧૮૫૮ હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય ઇંગ્લાન્ડના ગાદીપતિને સ્વાધીન થયું.
૧૮૬૦ લોર્ડ ડેલહૌસી મરણ પામ્યો.
૧૮૬૨ મહમદ બાહાદુરશાહ રંગુનમાં મરણ પામ્યો-મોગલ વંશની સમાપ્તિ થઈ.
૧૮૬૨ લોર્ડ કેનિંગ મરણ પામ્યો.
૧૮૬૩ દોસ્ત મહમદ મરણ પામ્યો.
૧૮૬૩ લોર્ડ એલ્જીન મરણ પામ્યો.
૧૮૬૯-૭૦ ડયુક ઓફ એડિનબરો આવ્યો.
૧૮૭૨ લોર્ડ મેઓનું ખુન
૧૮૭૨-૭૬ લોર્ડ નોર્થબ્રુક.
૧૮૭૫ મલ્હારરાવને પદભ્રષ્ટ કર્યો.
૧૮૭૫-૭૬ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ આવ્યો.
૧૮૭૬-૮૦ લોર્ડ લિટન.
૧૮૭૯ લોર્ડ લોરેન્સ મરણ પામ્યો.
૧૮૮૦-૮૪ લોર્ડ રિપન
૧૮૮૫-૮૮ લોર્ડ ડફ્રિન.
૧૮૮૫-૮૬ બ્રહ્મદેશ ખાલસા કર્યો.
૧૮૮૮ લોર્ડ લેન્સડાઉન.
૧૮૮૯-૯૦ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સનો વડો છોકરો, તે આપણી મહારાણીનો પૌત્ર પ્રિન્સ આલબર્ટ વિકટર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
૧૮૯૧-મિરનઝાઈ, ચિનલુશાઇ, કાળાપર્વત અને મણિપુરની ચઢાઈ.
